Pamäť národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE ročník XI 2 • 2015 cena 2,99 €

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA

MENŠINY V HĽADÁČIKU MAĎARSKEJ KOMUNISTICKEJ STRANY

ŠTÁTNA BEZPEČNOSŤ A PRÍPAD „MARIHUANA“

AUGUST 1968 V ĽUDOVEJ TVORIVOSTI

POSTIHNUTÍ V KAMPANI PROTI TZV. BURŽOÁZNEMU NACIONALIZMU

Československý štát po roku 1945 a v jeho rámci osobitne komunistický režim masovo postihoval nielen za náboženské cítenie, triednu príslušnosť, osobnú minulosť či politické názory, ale aj za národné cítenie. Najčastejšie sa tak dialo pod ideologickou nálepkou „separatizmu“ či „buržoázneho nacionalizmu“, ktorý bol režimom chápaný ako opak oficiálne hlásaného „proletárskeho internacionalizmu“.

V prípade, že ste aj vy alebo vaša rodina patrili medzi postihnutých kvôli národnému cíteniu, alebo o takýchto osudoch viete vo Vašom okolí, kontaktujte nás, prosím.

Kontaktná osoba:
Mgr. Branislav Kinčok
Tel.: 02/593 00 357
E-mail: branislav.kincok@upn.gov.sk

POSTIHLA VÁS KOLEKTIVIZÁCIA?

Stali ste sa Vy, alebo niekto z okruhu Vašej rodiny, priateľov a známych obeťou násilnej kolektivizácie (združstevňovania)?

Ústav pamäti národa v rámci prípravy publikácie a dokumentárneho filmu o násilnej kolektivizácii hľadá občanov, ktorí sa stali obeťami prenasledovania počas kolektivizácie a chceli by sa podeliť o svoj príbeh, či poskytnúť dobový materiál (fotografie, plagáty, transparenty, filmové záznamy, či iné dokumenty) Ústavu pamäti národa.
Ďakujeme.

Kontaktná osoba:
Mgr. František Neupauer, PhD.
Tel.: 02/593 00 338
E-mail: frantisek.neupauer@upn.gov.sk

Michal Pehr
člen redakčnej rady

Vážení a milí čtenáři,

letos si v květnu připomínáme výročí sedmdesáti let od konce druhé světové války vyznačující se nesmírnými ztrátami a především obrovskou degradací člověka a lidství. Právě prožívané výročí nám dává dobrou příležitost k jakési rekapitulaci této události i celého poválečného období, ale zároveň i to co pro naši společnost znamenala druhá světová válka. Už i při pohledu na způsob letošního připomínání tohoto výročí si můžeme jasně uvědomit, že válka a její prožitek se stává nenávratně minulostí. Oslavy nám ukazují, jak řady pamětníku beznadějně řídnou. Zatímco pro generaci našich babiček, dědečků a rodičů byl válečný konflikt životní realitou, tak pro většinu současníků, je to už jen vzdálená a neznámá minulost a mnozí z nás ani netuší, jak hrozná může být válka. Obávám se, že už mnozí zapomněli, že jejím výsledkem byly milionové ztráty na lidských životech nebo ještě větší množství doživotně zmrzačených a to jak na těle, tak i na duši. Konečným výsledkem byly také zničené a zchudlé země zmítané radikalismem a následné rozdělení světa na demokratickou a komunistickou část. Při pohledu na dnešní aktuální situaci se ukazuje, že ani po sedmdesáti letech míru (otázkou ovšem zůstává, zda-li s ohledem na studenou válku můžeme hovořit o míru) nesmíme zapomínat na události druhé světové války, a to i přes přirozenou snahu lidí vytěsnit to špatné ze své paměti.

V tom mimochodem vidím obrovský a jedinečný úkol všech historiků. Připomínat tak jako připomínali proroci, aby naši současníci nezapomněli.

Pro politickou reprezentaci je připomínka událostí druhé světové války důležitá ještě v jednom ohledu. A to uvědomění si příčin rozpoutání konfliktu. Před druhou světovou válkou došlo k velké hospodářské krizi, která se proměnila v obrovskou sociální a politickou krizi vyjádřenou krizí demokracie a demokratických politických systémů. Právě ve třicátých letech 20. století měla velká část Evropy pocit, že demokracie je cosi přežilého, co je nutné změnit. Mnozí z neznalosti naivity i z jiných důvodů volali, že liberální demokracie je záležitost 19. století a jako taková je dávno mrtvá. Následně politický radikalismus spolu s extrémním vypjatým nacionalismem a hlavně strachem z budoucích možných problémů dovedli evropskou politiku do Mnichova 1938, kde politici klíčových demokratických států nehleděli na demokratické ideály, ale pouze na svůj vlastní pomíjející prospěch. Ve výsledku došlo k ústupkům mocnostem zla, které zahájily válečný konflikt. Pevně doufám, že dnešní evropská, respektive celosvětová politická scéna se z tohoto konfliktu alespoň trochu poučila. Doufám a věřím. Války totiž začínají snadno, ale hůře se končí.

Michal Pehr

ŠTÚDIE

3 Éva Petrás
Menšiny v hľadáčiku národnostnej politiky Maďarskej komunistickej strany po 2. svetovej vojne. Príklad nemeckej a slovenskej menšiny

13 Markéta Brožová
Marihuana jako zástupný důvod trestního stíhání nepřátelských osob

DOKUMENTY

25 Branislav Kinčok
Odraz Augusta 1968 v ľudovej tvorivosti

OBETE

34 Jozef Nemčok, Martin Lacko
Útek z masového hrobu v Sklabini. Príbeh Karola Nemčoka z augusta 1944

SVEDECTVO

46 Anna Mokrá
Pätnásť rokov za nič. Spomienka na tragický osud Ladislava Mokrého z Prievidze

51 RECENZIE

61 ÚPN INTERNE

87 SPOMÍNAME

88 POZÝVAME

Pamäť národa

2 • 2015
ročník XI
vychádza 4 × ročne

VYDÁVA
Ústav pamäti národa
Miletičova 19
P. O. Box 29
820 18 Bratislava 218
Slovensko
IČO 37 977 997
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA
Šéfredaktor
Mgr. Branislav Kinčok/
/Ing. Peter Juščák
Redaktori
Mgr. František Neupauer, PhD.
Mgr. Jerguš Sivoš, PhD.

REDAKČNÁ RADA
Predseda
prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.
Členovia
Mgr. Patrik Dubovský, PhD.
prof. ThDr. Jozef Haľko, PhD.
prof. Dr. Phil. Emília Hrabovec
Mgr. Pavol Jakubčin, PhD.
PhDr. Jan Kalous, Ph. D.
Beáta Katrebová-Blehová, PhD.
prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
PaedDr. ThDr. Ondrej Krajňák, PhD.
Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
PhDr. Michal Pehr, Ph. D.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
doc. PhDr. Michal Šmigeľ, PhD.
prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA
Mgr. Juliana Beňová

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA
Ing. arch. Mgr. Ján Pálffy, PhD.

TLAČ
Tlačiareň P+M, s. r. o., Turany
Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE
Jeden z tankov vojsk okupujúcich Československo v roku 1968
(Zdroj: AÚPN)

Objednávky časopisu zasielajte na adresu vydavateľa.
Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2015
Všetky práva vyhradené
Evidenčné číslo EV 3973/10
ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
5. 10. 2015

MENŠINY V HĽADÁČIKU NÁRODNOSTNEJ POLITIKY MAĎARSKEJ KOMUNISTICKEJ STRANY PO 2. SVETOVEJ VOJNE

PRÍKLAD NEMECKEJ A SLOVENSKEJ MENŠINY

ÉVA PETRÁS

Politické, kultúrne a sociálne podmienky národnej identity prešli v Maďarsku v priebehu 20. storočia v dôsledku veľkého počtu systémových premien a historických zlomov zásadnými zmenami.[1] Mimoriadne postavenie medzi nimi má obdobie od skončenia druhej svetovej vojny po získanie moci komunistami v roku 1948.

Maďarská komunistická strana sa po prevrate pridržiavala v otázke menšín princípu „automatizmu". Menšinová otázka *per se* neexistovala a na všetky sociálne fenomény sa aplikovala marxistická teória triedneho boja. Menšinová otázka bola vnímaná ako problém, ktorý sa v komunistickej spoločnosti vyrieši automaticky. Za týchto okolností väzba na národné povedomie či príslušnosť k národnostnej menšine vyvolávala latentný a skrytý konflikt.[2]

Potenciál tohto konfliktu pramenil v prechodnom období rokov 1945 – 1948, ktoré malo dlhotrvajúce sociálne a socio-psychologické dôsledky. V predkladanej štúdii sa preto zameriavame na túto epochu; tá slúži ako kľúč k pochopeniu národnostnej politiky celej éry socializmu. Išlo o obdobie, v ktorom okrem iných oblastí politiky, tvorila národnostná otázka ústredný prvok politického diskurzu v Maďarsku. Toto obdobie je poznačené dvoma kľúčovými a spolu súvisiacimi udalosťami: vyhnaním nemeckej menšiny a slovensko-maďarskou výmenou obyvateľstva. Naším cieľom je poukázať na sociálne a politické pozadie oboch udalostí – ako ich ovplyvnili vnútropolitické zápasy v Maďarsku a ako zapadali do taktiky komunistickej strany. Pozornosť preto zameriavame na proces, ako boli obe menšiny obetované na šachovnici politických zápasov o moc. Na udalosti nazeráme očami historika politických dejín, ktorý sa zaoberá národnostnou politikou v Maďarsku. Práca je založená prevažne na maďarských primárnych a sekundárnych zdrojoch, hoci sa usilujeme využiť aj dostupné medzinárodné výsledky výskumu. Veríme, že výsledky predkladaného výskumu budú využiteľné aj pre expertov študujúcich problematiku nacionalizmu.

Vedci už poukázali na mylné vnímanie komunizmu ako antitézy či presného opaku nacionalizmu. Podľa niektorých dokonca predstava o komunizme a nacionalizme ako protipóloch patrí do ríše mýtov budovaných prívržencami oboch táborov.[3] Napriek tomu, že ich označovali za internacionalistov či dokonca „agentov Moskvy",[4] využívali mnohí komunistickí vodcovia po skončení 2. svetovej vojny nacionalizmus ako prostriedok na zbavenie sa menšín

1 V priebehu krátkeho dvadsiateho storočia sa v Maďarsku uskutočnilo deväť systémových zmien. Väčšina z nich boli antitézou predchádzajúceho vývoja a spôsobovali diskontinuitu a fragmentáciu maďarských dejín. Pozri GYARMATI, G.: Egyház, sok rendszer és a történelmi idő [Cirkev, mnoho politických systémov a čas dejín]. Mérleg, 1/2007, s. 13. Pozri tiež ROMSICS, I.: Interruption and continuity in the twentieth century history of Hungary [Prerušenie a kontinuita v Maďarsku 20. storočia]. In: MAROSI, E. (zost.): On the Stage of Europe: the millennial contribution of Hungary to the idea of European Community [Na javisku Európy: tisícročný príspevok Maďarska k idei európskej komunity]. Budapešť 2009, s. 250 – 272.

2 VALUCH, T.: A nemzeti azonosságtudat néhány sajátossága Magyarországon 1945 után [Niektoré charakteristiky národnej identity v Maďarsku po roku 1945]. In: ŠUTAJ, Š. – SZARKA, L. (zost.): Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia – Regionális és nemzeti identitásformák a 18. – 20. századi magyar és szlovák történelemben. Prešov 2007, s. 137.

3 MEVIUS, M.: Reappraising Communism and Nationalism [Opätovné zhodnotenie komunizmu a nacionalizmu]. Nationalities Papers, 2009, s. 377 – 378.

4 Pozri MEVIUS, M.: Agents of Moscow: The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism, 1941 – 1953 [Agenti Moskvy: Maďarská komunistická strana a základy socialistického patriotizmu, 1941 – 1953]. Oxford 1995.

vo svojich krajinách. Týmto krokom chceli v očiach majoritnej spoločnosti legitimizovať svoju politickú moc. Môžeme preto povedať, že komunistická vláda neprispela k utíšeniu národnostných konfliktov, naopak, posilnila ich. Paradoxne teda komunistická vláda prispela k nacionalistickému projektu budovania homogénneho národného štátu, ktorého základnou ambíciou bolo zjednotiť politickú a národnú zložku.[5] Na základe toho chápania môže byť národnostná politika komunistických strán v strednej a východnej Európe zaradená do dejín štátneho nacionalizmu.

Transfer obyvateľstva sa stal pri diskusiách o povojnovom usporiadaní Európy prípustnou možnosťou.[6] Túto možnosť akceptovali aj západní spojenci, keď oficiálne odmietali teóriu kolektívnej viny. Západní spojenci však nemali žiadny vplyv na dianie na územiach obsadených Červenou armádou. Stalin chcel transfer obyvateľstva využiť na rozšírenie politického vplyvu Sovietskeho zväzu a komunistickí lídri v strednej a východnej Európe mali obdobné zámery a od ich splnenia si sľubovali etablovanie komunistickej vlády vo svojej krajine. Preto zámerom západných spojencov, ako to zástupcovia USA vysvetlili na postupimskej konferencii, mohlo byť len *„realizovanie transferu obyvateľstiev usporiadaným a ľudským spôsobom“*.[7]

To v konečnom dôsledku umožnilo proces nútenej emigrácie.[8] Dohody z postupimskej konferencie, Charta Spojených národov, ktorá bola podpísaná 26. júna 1945, a napokon ani parížske mierové zmluvy neuznávali menšinové práva priamo.[9] Záležitosti menšín ostali otvorené, čo umožnilo prezentovanie menšinovej otázky ako vnútropolitickej záležitosti.

V dôsledku protifašistického zápasu sa vytvoril zvláštny postoj k nemeckým menšinám v strednej a východnej Európe. Ich prípad sa vyčlenil z rámca otázky národnostných menšín a obraz „Hitlerovho prisluhovača“ sa spätne premietol na celú etnickú sociálnu skupinu Nemcov. Všeobecné protinemecké nálady, ktoré Európania zdieľali, sa začali rôzniť až v priebehu rokov. Avšak hneď po skončení vojny viedli k bežnej ideológii štátnych opatrení, ktoré úspešne uviedli nútený transfer etnicky nemeckého obyvateľstva do praxe.[10]

V Maďarsku sa vyriešenie situácie národnostných menšín a obnovenie jej teoretického zázemia objavili ako záležitosti značného významu. Maďarsko dokonca malo zvláštny záujem o túto otázku s ohľadom na maďarské menšiny žijúce v okolitých krajinách.[11] Navyše išlo o povojnové vyriešenie tejto otázky ruka v ruke so snahou komunistov o získanie politickej moci.

Maďarská komunistická strana (Magyar Kommunista Párt – MKP) však nemala národný program ani líniu, ktorou by efektívne prispela do diskusie o národnej otázke v Maďarsku. Bola príliš malá a mala príliš radikálnu minulosť [12] na to, aby ju širšia verejnosť či politické zložky akceptovali. A to aj napriek tomu, že si v októbri 1944 zmenila meno z „Komunistická strana Maďarska“ na vlasteneckejšie znejúce „Maďarská komunistická strana“. Vytváranie národného imidžu maďarských komunistov ku koncu vojny bolo skôr sovietskou strategickou iniciatívou. Maďarskí komunistickí vodcovia, vracajúci sa z Moskvy, dostali inštrukcie nepokúšať sa o uchopenie moci v Maďarsku a nevyjadrovať sa v zmysle „diktatúry proletariátu“. Prijali princíp kontinuity a spolupráce s bývalými – a budúcimi – súpermi a nepriateľmi aspoň po istý čas. Istý druh taktického sebaovládania ukazo-

5 GELLNER, E.: Nations and Nationalism [Národy a nacionalizmus]. Oxford 1983, s. 1.

6 SEEWANN, G.: Az elűzés koncepciója: Berlin-London-Prága-Budapest [Koncept vyhnania: Berlín – Londýn – Praha – Budapešť]. In: KUPA, L. (zost.): Vándorló kisebbségek. Etnikai migrációs folyamatok Közép-Európában történeti és jelenkori metszetben [Migrujúce menšiny. Etnická migrácia v strednej Európe perspektívach minulosti a súčasnosti]. Pécs 2010, s. 26.

7 GONDA, G.: Deportálás, elűzetés, kitelepítés. A magyarországi németek második világháború utáni kényszermigrációjának nemzetközi előzményei és összefüggései [Vyvezenie, vyhnanie a spomínanie. Niektoré medzinárodné súvislosti a predpoklady nútenej migrácie maďarskej nemeckej menšiny po 2. svetovej vojne]. In: FISCHER, F. – HEGEDŰS, K. – RAB, V.: A történelem szálai. Tanulmánykötet Vonyó József 65. születésnapjára [Nitky dejín. Štúdie na počesť Józsefa Vonyóa pri príležitosti jeho 65. narodenín]. Pécs 2010, s. 171.

8 RUTSCH, N.: A magyarországi németek kitelepítésének néhány kérdése [Niektoré aspekty vyhnania nemeckej menšiny z Maďarska]. In: FISCHER, F. – HEGEDŰS, K. – RAB, V.: A történelem szálai. [Nitky dejín], s. 409 – 417.

9 HALMOSY, D. (zost.): Nemzetközi Szerződések, 1945 – 1982. A második világháború utáni korszak [Medzinárodné zmluvy. Povojnové obdobie, 1945 – 1982]. Budapešť 1985, s. 19 – 22.

10 GYARMATI, G.: The Carnival of Foes and Scapegoats in Hungary 1945 – 1956 [Karneval nepriateľov a obetní baránkovia v Maďarsku 1945 – 1956]. In: GYARMATI, G. – PALASIK, M.: Big Brother's Miserable Little Grocery Store [Úbohý malý koloniál Veľkého brata]. Budapešť 2012, s. 96 – 98.

11 TÓTH, A.: Pártállam és a nemzetiségek (1950 – 1973) [Národný štát a národnostné menšiny v rokoch 1950 – 1973]. Dostupné na URL <http://epa.oszk.hu/01200/01259/00012/pdf/Bar09.pdf>; s. 4307.

12 Komunisti po prvý raz zohrávali v maďarských dejinách kľúčovú úlohu v roku 1919, kedy pod vedením Bélu Kuna založili „republiku rád“, ktorá existovala 133 dní. Aj keď sa zdá, že záujmy Bélu Kuna a jeho protivníkov sa prelínali v snahe o revíziu formujúcich sa nových hraníc Maďarska, musíme zdôrazniť, že z maďarského pohľadu Kun uskutočňoval svetovú komunistickú revolúciu, ktorá pre odmietanie akejkoľvek národnej príslušnosti nebola nikdy vnímaná v role protagonistu národného zápasu.

Maďari zo Slovenska v Rajke v novembri 1946 (Zdroj: archív É. Petrásovej)

val aj Sovietsky zväz, ktorý sa spojencom usiloval dokázať, že nemá v úmysle „sovietizovať" politické inštitúcie obsadených krajín. Stalin maďarskému straníckemu vedeniu povedal, že možno budú musieť čakať na založenie socializmu v Maďarsku desať až pätnásť rokov.[13] Komunisti sa nemali správať ako revolucionári, ale mali opustiť svoju podzemnú a exilovú úlohu antifašistických demokratov a mali sa stať spojencami všetkých vlasteneckých síl.[14] V súlade s tým mali založiť národný front a museli si vytvoriť národno-patriotický autoportrét. Od toho momentu sa komunisti usilovali vystupovať ako nástupca alebo dedič maďarskej národnej tradície a ochrancovia maďarských národných záujmov.[15] Súčasne sa začali identifikovať s maďarskou majoritnou spoločnosťou, čo im malo zabezpečiť jej sympatie.

Za účelom dosiahnutia tohto cieľa vypracovali nový stranícky program, ktorý predstavoval zmes národných a sociálnych požiadaviek a stále sa koncentroval na vojnu.[16] Pretože bolo nevyhnutné prezentovať národný imidž, využili komunisti národné symboly, národných hrdinov a oslavy. Aby zdôraznili národný charakter MKP, zobrazili maďarské dejiny ako dlhodobý boj za národnú a sociálnu slobodu a vyhlásili sa za jediných dedičov všetkých maďarských pokrokových národných tradícií, zvlášť protihabsburskej revolúcie z roku 1848.[17] Oddelenie propagandy vydalo inštrukcie na používanie citátov slávneho a obľúbeného maďarského romantického básnika Sándora Petőfiho. S využitím všetkých prostriedkov politiky symbolov sa vykreslili ako strana, ktorá by skutočne mohla reprezentovať záujmy maďarského ľudu a tomuto cieľu by slúžili aj ich dobré styky v Moskve. V medzinárodnej situácii, v ktorej sa Maďarsko nachádzalo, to pre mnohých ľudí znelo dôveryhodne.

Avšak dôveryhodnosť takéhoto národného programu závisela od toho, aké alternatívy mohol poskytnúť pri riešení horúcich otázok, ktorým krajina na konci vojny čelila. Napríklad od

13 MEVIUS, M.: Agents of Moscow [Agenti Moskvy], s. 48.

14 PALASIK, M.: Chess Game for Democracy: Hungary between East and West, 1944 – 1947 [Šachová partia o demokraciu. Maďarsko medzi Východom a Západom, 1944 – 1947]. Montreal 2011, s. 10 – 19.

15 MEVIUS, M.: Agents of Moscow [Agenti Moskvy], s. 26 – 46.

16 KOROM, M.: A moszkvai magyar kommunista emigráció 1944 őszi megbeszélései a programkészítésről [Konzultácia moskovskej maďarskej komunistickej emigrácie ohľadom straníckeho programu na jeseň 1944]. Múltunk, 1/1993, s. 115 – 133.

17 MEVIUS, M.: Agents of Moscow [Agenti Moskvy], s. 87.

podmienky prímeria či neskôr mierovej zmluvy, ale tiež od schopnosti MKP odpovedať na dlhodobé traumy, ktorými bola národná otázka v Maďarsku zaťažená.

Jednu z najväčších tráum, ktorá pretrváva dodnes, spôsobil rozpad historického Uhorska v dôsledku trianonskej mierovej zmluvy z roku 1920.[18] Na základe podmienok tejto zmluvy sa územie bývalého Uhorska zredukovalo z 282 870 km² na 92 963 km² a jeho populácia z 18 264 533 na 7 615 117 obyvateľov. V dôsledku územných zmien 3,2 milióna Maďarov padlo pod politickú nadvládu nových štátov regiónu, ktorými boli Československo, Rumunsko, Rakúsko a Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov, neskôr premenované na Juhosláviu. Maďarsko súčasne stratilo multietnický charakter a stalo sa takmer homogénnym národným štátom. Na základe medzivojnových sčítaní obyvateľstva patrilo 89 % obyvateľstva potrianonského Maďarska medzi maďarskú majoritu.

Národná otázka sa odvtedy stala v maďarskej vnútornej a zahraničnej politike kľúčovou, pretože Maďarsko sa nechcelo prispôsobiť politickým podmienkam mierovej zmluvy. Počas medzivojnového obdobia sa preto štátna politika Maďarska voči vlastným národnostným menšinám a maďarským menšinám, žijúcim v nových politických rámcoch v susediacich krajinách, húpala medzi silným a miernejším nacionalizmom a stávala sa predmetom medzinárodných vplyvov európskej politiky. Revízia hraníc či dokonca obnovenie historického Uhorska ostali po celú dobu alfou a omegou maďarskej zahraničnej politiky.[19]

Od tridsiatych rokov 20. storočia bolo Maďarsko čoraz viac vystavené pôsobeniu pravicových hnutí a politík na medzinárodnej scéne. Paralelne s tým sa začala zvyšovať závislosť maďarskej zahraničnej politiky od zámerov hlavného spojenca, nacistického Nemecka. Územná revízia sa mohla uskutočniť len s aktívnou podporou Nemecka a Talianska a z tohto dôvodu sa Maďarsko stále viac spojencom zaväzovalo. Účasťou v druhej svetovej vojne po boku Nemecka sa osud Maďarska spečatil.

V rokoch 1944 až 1945 sa maďarské územie stalo miestom bojových operácií. Sovietske jednotky prekročili hranice v septembri 1944. Čím viac Červená armáda postupovala územím krajiny, tým bolo jasnejšie, že Maďarsko by malo otvoriť rokovania o prímerí. Po neúspešnom pokuse o prímerie z októbra 1944 a síce krátkom, ale katastrofickom období vlády extrémne pravicovej Strany šípových krížov, sa v decembri 1944 konečne rokovania medzi Maďarskom a Sovietskym zväzom začali. Vzniklo Dočasné národné zhromaždenie a provizórna vláda so silnejúcim vplyvom Maďarskej komunistickej strany. V dohode o prímerí, podpísanej 20. januára 1945 v Moskve, bola územná revízia z rokov 1938 – 1941 odvolaná, vyhlásená za neplatnú a anulovaná. Maďarské jednotky a úradníci sa mali stiahnuť do hraníc, ktoré platili 31. decembra 1937. Maďarsko muselo prijať Spojeneckú kontrolnú komisiu ako orgán zodpovedný za vykonávanie zmluvy o prímerí. Bolo prirodzené, že Spojeneckej kontrolnej komisii v Maďarsku predsedal Sovietsky zväz.

Dočasné národné zhromaždenie a dočasná vláda sa koncom vojny, v apríli 1945, presťahovali z Debrecínu (mesto vo východnom Maďarsku) do Budapešti. Dočasná vláda sa mala zbaviť represívnych a antidemokratických opatrení predchádzajúceho režimu. Protižidovské zákony a predpisy vyhlásili za neplatné a anulované a kabinet prijal opatrenia na prepustenie, bezpečnosť a ochranu všetkých tých, ktorí boli uväznení z „rasových“ či náboženských dôvodov. Súčasne rozhodol o rozpustení všetkých strán, spolkov a ďalších organizácií fašistickej povahy.[20]

Nariadenie o ľudovom súdnictve vyhlásilo spoločenskú organizáciu maďarskej nemeckej menšiny Volksbund ako celok za fašistickú, čo malo dlhodobé následky.[21] Neskôr bola totiž celá nemecká menšina identifikovaná s Volksbundom a to poslúžilo ako argument pre kolektívne potrestanie a presídlenie Nemcov.[22] Od toho času sa otázka nemeckej menšiny stala súčasťou sociálnej otázky, pretože pozemkové vlastníctvo bývalých členov Volksbundu, ako aj ďalších vojnových zločincov, bolo tiež vyvlastnené a neskôr, počas presídlenia etnických Nemcov, bol na rovnakom základe skonfiškovaný aj ich majetok.[23]

Súčasťou sociálnych zmien bolo vydanie nariadenia o pozemkovej reforme dočasnou vládou v marci 1945, ktorým sa začalo radikálne prerozdelenie pôdy. Spolu bolo vyvlastnených 9,6 % všetkej pôdy, 30 % ornej pôdy a 60 % všetkých lesov. Pod taktovkou komunistického ministra sa najväčšia zmena vlastníctva pôdy spájala s komunistami a tak prispela k zvýšeniu popularity Maďarskej komunistickej strany. Avšak

18 ROMSICS, I.: The Dismantling of Historic Hungary: The Peace Treaty of Trianon, 1920 [Rozpad historického Uhorska. Trianonská mierová zmluva, 1920]. New York 2002, s. 169 – 175.

19 Tamže, s. 174.

20 PALASIK, M.: Chess Game for Democracy [Šachová partia o demokraciu], s. 21.

21 O dejinách Volksbundu pozri SPANNENBERGER, N.: Der Volksbund der Deutschen in Ungarn, 1938 – 1944 [Volksbund – Spolok Nemcov v Maďarsku, 1938 – 1944]. Mníchov 2002.

22 SPANNENBERGER, N.: A Volksbund: egy népcsoport nemzetiszocialista szervezete vagy emancipációs kisebbségi egyesület? [Volksbund – Národnosocialistická organizácia národnostnej menšiny alebo emancipačný spolok?]. Aetas, 4/2000, s. 50 – 63.

23 TILKOVSZKY, L.: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században [Menšinová politika v Maďarsku v 20. storočí]. Debrecín 1998, s. 25.

ani toto radikálne prerozdelenie pôdy nemohlo vyriešiť chudobu v poľnohospodárstve a nezamestnanosť. Desaťtisíce bezzemkov očakávali viac.

Dočasná vláda prisľúbila zavedenie všeobecného, rovného a tajného volebného práva.[24] To bolo nariadené v súvislosti s vyhláseniami spojencov na Jalte, kde bolo dohodnuté v čo najbližšom termíne konanie slobodných volieb v krajinách spojených s Nemeckom. Tieto sa uskutočnili na jeseň 1945 a Maďarskej komunistickej strane priniesli katastrofálnu porážku.

Komunisti si po voľbách uvedomili, že potrebujú zmenu národnej politiky a považovali volebné výsledky za neočakávané zlyhanie. Volebná porážka presvedčila stranícke vedenie, že dovtedy presadzovaná národná línia nie je správna. V dôsledku toho sa vnútorná politika Maďarska začala postupne meniť. Napriek existencii koalície sa komunisti viac a viac usilovali získať všetku politickú moc. Aby to dosiahli, začali sa prezentovať ako jediná skutočne demokratická strana, ktorá bojuje proti nepriateľom demokracie, čo znamenalo proti všetkým ostatným politickým stranám. Na jeseň 1945 vyhlásila komunistická strana slogan „Dostaňte nepriateľov ľudu z koalície" a následne spustila hanlivé kampane v tlači namierené proti „nepriateľom ľudu" a takzvaným „reakcionárom". V dôsledku toho vzťahy medzi maloroľníckou stranou a ich koaličným partnerom, komunistami, začali byť napäté. Komunisti pristúpili k využívaniu všetkých dostupných prostriedkov – tajné služby pod komunistickým vplyvom, propaganda a tlač – čím sa spustil proces vytvárania obetného baránka. Termín „reakčný" sa používal na politikov maloroľníckej strany, cirkvi boli vnímané ako symbol reakcie a napokon aj národnostné menšiny postihol rovnaký osud.

V tomto bode zvratu sa otázka národnostných menšín, a z väčšej časti otázka maďarskej nemeckej menšiny, dostala do popredia vnútornej politiky. Komunisti mohli stavať na existujúcich protinemeckých náladách v maďarskej spoločnosti. Protinemecké postoje neboli v Maďarsku žiadnou novinkou, ale po skončení druhej svetovej vojny boli ľudia s nemeckou etnicitou vnímaní ako obetní baránkovia, nepriatelia a fašistickí zradcovia maďarského národa.[25] Nemecký pôvod sa stal – aspoň dočasne – akýmsi „prvotným hriechom". Pre Maďarov, opäť stojacich na strane porazených, sa Nemci stali jedinými obetnými baránkami, ktorí im mohli poskytnúť rozhrešenie a možnosť odčiniť vlastné hriechy, zlyhania, nenaplnené sny a premenlivé šťastie.[26] Mohli sa oslobodiť z obvinení, že boli fašistami, pokiaľ bolo možné za fašistov označiť národnostnú menšinu, akou boli etnickí Nemci. Preto sa situácia Nemcov odlišovala od ostatných národnostných menšín v krajine. Postupne sa stalo spoločným názorom takmer všetkých politických elít bez rozdielu politického presvedčenia, že národnostná politika sa má uskutočňovať len v spojení s „nenemeckými" menšinami. Nemci teda boli kolektívne hodnotení nižšie ako etnická menšina, a preto sa na nich nevzťahovalo rovnaké zaobchádzanie. Pri porovnaní s ostatnými menšinami

Tabuľka výsledkov parlamentných volieb zo 4. novembra 1945 [27]

Politické strany	Počet hlasov	Percentá	Miest v parlamente	Percentá v parlamente
Maloroľnícka strana	2 697 503	57,02	245	58,20
Maďarská komunistická strana	802 122	16,96	70	16,60
Sociálno-demokratická strana	823 314	17,40	69	16,40
Národná roľnícka strana	325 284	6,88	23	5,50
Buržoázna demokratická strana	76 424	1,62	2	0,50
Maďarská radikálna strana	5762	0,12	0	0
Ostatné	0	0	12	2,80
Spolu	4 730 409	100	421	100

24 PALASIK, M.: Chess Game for Democracy [Šachová partia o demokraciu], s. 20 – 27.

25 TILKOVSZKY, L.: Nemzetiségi politika [Menšinová politika], s. 126.

26 GYARMATI, G.: A Rákosi-korszak [Rákosiho éra], s. 98.

27 GYARMATI, G.: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945 – 1956 [Rákosiho éra. Dekáda systémových zmien v Maďarsku, 1945 – 1956]. Budapešť 2011, s. 61.

Slováci z južného Maďarska pred repatriáciou v roku 1946 (Zdroj: archív É. Petrásovej)

nemali Nemci podporu zo zahraničia, t. j. žiadna zahraničná vlasť sa nemohla ujať ochrany ich menšinových práv na medzinárodnom poli, ako sa to dialo v prípade Slovákov či južných Slovanov. Aj keď v prípade slovenskej menšiny v Maďarsku je treba vziať do úvahy fakt, že ich reálne práva a požiadavky boli prehliadané – cítili však, že boli prehliadané aj zo strany Československa [28] – a všetky opatrenia, ktoré maďarská vláda uskutočnila smerom k slovenskej menšine smerovali len k zlepšeniu situácie maďarskej menšiny v Československu.

V takomto politickom prostredí a pod vplyvom verejnej mienky mohla MKP začať s otvorenou podporou vysídlenia nemeckej menšiny. Kolektívna stigmatizácia Nemcov začala verejnými prejavmi, ktoré presadzovali stotožnenie každého etnického Nemca s Volksbundom, ako to vyjadril Imre Kovács, prvý tajomník Národnej roľníckej strany: *„Etnickí Nemci prišli len s jedným uzlíkom a tak by mali len s jedným aj odísť. Nemci sa odčlenili od tela národa a každým svojím činom dokázali, že sympatizovali s Nemeckom Adolfa Hitlera.“* [29] Bolo počuť aj radikálne vyhlásenia, podľa ktorých každý, kto náleží medzi etnických Nemcov, je fašista a teda aj vojnový zločinec.[30] Nadchádzajúca kriminalizácia celej etnickej skupiny sa stala prvým krokom k tomu, aby boli etnickí Nemci zbavení občianskych práv.

Avšak podobná intenzita protinemeckých nálad nebola v roku 1945 v strednej a východnej Európe ojedinelá. Maďarskí komunisti mohli v prípade kritiky poukázať na Československo, Poľsko, Juhosláviu či Sovietsky zväz. Keď Československo začalo s uplatňovaním opatrení proti nemeckej a maďarskej menšine žijúcej v Československu, začala sa črtať komplikovaná situácia – kým Maďarsko propagovalo vyhnanie nemeckej menšiny, nemohlo odsudzovať Československo pre jeho protimaďarské opatrenia, ktoré boli založené na rovnakých základoch, ako to bolo zakotvené v programe československej vlády vyhlásenom v Košiciach 5. apríla 1945. Tento „kváziústavný“ dokument novej československej vlády – v súlade s londýnskou exilovou československou vládou – vyhlásil rovnoprávnosť politického postavenia Slovenska a českých krajín v novom demokratickom Československu, ale označoval krajinu za „čisto slovanský štát“. V dôsledku toho sa nemecká a maďarská menšina stali terčom prenasledovania.[31] Následné opatrenia proti nim symbolizujú takzvané Benešove dekréty, ktoré platili až do zvolania Dočasného národného zhromaždenia v októbri 1945.[32] V tomto období vzniklo 98 dekrétov, z ktorých sa trinásť vzťahovalo na nemeckú a maďarskú menšinu. Benešove dekréty boli postavené na princípe kolektívnej zodpovednosti týchto dvoch menšín v čase vojny. Riešenia prijaté na základe týchto dekrétov zbavili menšiny ich majetku a napokon

28 Pozri niektoré z dôležitých výskumov Józsefa Kuglera, ktorý skúmal aktivity Československej presídľovacej komisie v Maďarsku. KUGLER, J.: Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön, 1944 – 1948 [Transfer obyvateľstva v juhovýchodnej Veľkej dunajskej kotline, 1944 – 1948]. Budapešť 2000, s. 47 – 79.

29 Szabad Szó (denník Maďarskej komunistickej strany), 4. 10. 1945, s. 4.

30 ZINNER, T.: A magyarországi németek kitelepítése – Die Aussiedlung der Ungarndeutschen [Presídlenie nemeckej menšiny z Maďarska]. Budapešť 2004, s. 32.

31 SZARKA, L.: A csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolását célzó dekrétumok és rendeletek [Dekréty a nariadenia smerujúce k eliminácii maďarskej menšiny z Československa]. In: POPÉLY, Á. – ŠUTAJ, Š. – SZARKA, L.: Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945 – 1948 [Benešove dekréty a maďarská otázka, 1945 – 1948]. Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő 2007, s. 10.

32 Tento dekrét je stále v platnosti. Pozri POPÉLY, Á – ŠUTAJ, Š – SZARKA, L. (zost.): Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948 [Benešove dekréty a maďarská otázka, 1945–1948]. Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő 2007; ŠUTAJ, Š: A magyar kisebbség Csehszlovákia világháború utáni politikájában [Maďarská menšina v politike Československa po svetovej vojne]. In: POPÉLY, Á – ŠUTAJ, Š – SZARKA, L. (zost.): Beneš-dekrétumok [Benešove dekréty], s. 35 – 37.

aj štátneho občianstva.[33] Alarmujúce správy o zverstvách páchaných na Maďaroch sa šírili z južného Slovenska a maďarská vláda ich začala zbierať, aby podala protest nielen v Prahe, ale aj v Moskve.[34]

Komunisti sa na jednej strane chceli vyhnúť konfliktu s Moskvou alebo Prahou, súčasne však trvali na vyhnaní Nemcov. Dôvodom pre spomínaný postoj bola skutočnosť, že nemecká otázka získala pre nich zvláštny význam. Chceli odviesť pozornosť verejnosti od vlastného zlyhania pri mierových rokovaniach. Rastúca popularita komunistickej strany čiastočne išla na vrub očakávaní, že Maďarská komunistická strana by mohla v Moskve intervenovať v prospech Maďarska a ovplyvniť tak rozhodovanie veľmocí o otázke hraníc a ďalších podmienkach mieru. Koncom roku 1945 však komunistickí vodcovia pochopili, že nemajú šancu v Moskve vybojovať priaznivé podmienky. Vzťah Sovietskeho zväzu k Maďarsku stále ovplyvňovali princípy ruského diplomata Ivana Majského, ktoré Majský ako zástupca komisára pre zahraničie ZSSR načrtol na konci vojny. Podľa nich nemali byť prijaté žiadne maďarské požiadavky, pretože Maďarsku sa mala vždy pripomínať jeho úloha vo svetovej vojne. Pokiaľ sa objavia pochybnosti, mali byť problematické otázky riešené proti záujmom Maďarska.[35] Mátyás Rákosi, prvý tajomník Maďarskej komunistickej strany, dostal informáciu o tom, že československá strana sa teší v otázke implementácie Benešových dekrétov plnej podpore Stalina. V dôsledku toho nemali maďarskí komunisti veľké šance na dosiahnutie úspechu v tomto smere. Preto nemecká otázka ostala jedinou medzinárodnou záležitosťou, v ktorej sa MKP mohla aktivizovať, pretože mala sovietsku podporu.

Etnickí Nemci pred deportáciou v roku 1946 (Zdroj: archív É. Petrásovej)

V súvislosti s vyhnaním Nemcov bolo však nutné, aby existovala možnosť zmieniť sa o medzinárodných rozhodnutiach ako o záväzných rozhodnutiach. Okamžite po zverejnení a počas nasledujúcich desaťročí bola postupimská dohoda, pokiaľ ide o presídlenie časti nemeckého obyvateľstva zo strednej a východnej Európy do Nemecka, interpretovaná mnohými ľuďmi a viacerými spôsobmi. Bez obšírneho rozpisovania sa o jej medzinárodných aspektoch môžeme konštatovať, že možnosť vypudenia maďarských Nemcov sa v nich objavila ako nový element. Či to bolo v dôsledku zámerov vyjadrených sovietskou vládou alebo v dôsledku žiadosti maďarskej vlády, nie je stále jasné.[36] Bez ohľadu na odporujúce si vyhlásenia všetky politické strany s výnimkou sociálnych demokratov podporovali vysídlenie – časti či celej – nemeckej populácie. Rozdiely existovali v otázke

33 KÖVESDI, J.: Edvard Beneš elnöki dekrétumai avagy a magyarok és a németek jogfosztása [Prezidentské dekréty Edvarda Beneša alebo zbavenie občianskych práv Maďarov a Nemcov]. Pozsony/Bratislava 1996, s. 13.

34 SZARKA, L.: Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában [Dilemy v údolí Dunaja. Národné menšiny – menšinové politiky v strednej a východnej Európe v 20. storočí]. Budapešť 1998, s. 185 – 189.

35 Majský o perspektívach sovietskych zahraničných vecí. In: KRAUSZ, T. (zost.): A sztálinizmus hétköznapjai [Všedný deň stalinizmu]. Budapešť 2003, s. 516 – 517.

36 TÓTH, Á.: The Relocation of the Germans and the Slovakian-Hungarian Population Exchange [Presídlenie Nemcov a slovensko-maďarská výmena obyvateľstva]. In: TÓTH, Á. (zost.): National and Ethnic Minorities in Hungary, 1920 – 2011 [Národnostné a etnické menšiny v Maďarsku 1920 – 2011]. New Jersey 2005, s. 260.

určenia skupín ľudí, ktorí by mali byť vysťahovaní, a v otázke potenciálnych dôsledkov procesu.[37] Komunisti boli najrazantnejšími obhajcami vysídlenia Nemcov ako celku.

Napokon v zmysle rozhodnutí, prijatých na medzistraníckej konferencii, požiadala maďarská vláda verbálnou nótou vládu Sovietskeho zväzu o súhlas s presídlením 200 000 až 250 000 „fašistických" Nemcov z Maďarska na územia v Nemecku, ktoré boli obsadené sovietskymi vojskami. Išlo približne o polovicu celej nemeckej populácie. Prímerie teoreticky uznalo Maďarsko za nezávislý a suverénny štát, ale uložilo maďarskej vláde splniť všetky požiadavky vznesené Spojeneckou kontrolnou komisiou až do prijatia mierovej zmluvy. Ako odpoveď na dopyt maďarskej vlády poslal zástupca šéfa Spojeneckej kontrolnej komisie v Maďarsku generálporučík Sviridov maďarskému predsedovi vlády inštrukciu z Moskvy. Inštrukcia vyzývala maďarskú vládu deportovať 400 000 až 450 000 Nemcov. Číslo uvedené Sviridovom znamenalo, že prakticky išlo o všetkých ľudí, ktorí počas sčítania ľudu z roku 1941 označili za svoj materinský jazyk nemčinu.[38] Zúrivá debata sa mohla začať odznovu. Ministri za komunistickú stranu v súlade s novým, ešte radikálnejším obrazom, obhajovali úplné vyvezenie, kým ostatní – z rôznych dôvodov – vyzývali na zníženie počtu osôb, ktoré mali byť vysídlené. Minister zahraničných vecí János Gyöngyösi (maloroľnícka strana) vášnivo napadol plán vysťahovania založený na kolektívnej vine. Zdôrazňoval, že prijatie takéhoto plánu by extrémne poškodilo medzinárodnú reputáciu Maďarska. Navyše to nebolo v súlade s legislatívou demokratickej krajiny. Gyöngyösi uznával, že samotná maďarská vláda požiadala o možnosť vysťahovania ľudí, malo však ísť len o protimaďarskú skupinu Nemcov.

Napriek tomu bol dekrét o vysťahovaní Nemcov [39] na zasadaní rady ministrov 22. decembra 1945 schválený väčšinou. Vychádzal z premisy o kolektívnej vine, po čom nasledovala obrátená argumentácia, podľa ktorej tí Nemci, ktorí nie sú vinní, by mali svoju nevinu dokázať a na základe toho získať výnimku z protinemeckého nariadenia. V opačnom prípade nariadenie stanovilo vysídlenie do Nemecka pre všetkých maďarských občanov, ktorí *„v poslednom sčítaní ľudu seba vyhlásil alebo vyhlásila za osobu s nemeckou národnou identitou, alebo s nemeckým materinským jazykom, alebo si zmenili svoje pomaďarčené meno späť na nemecky znejúce, alebo okrem toho kto bol členom Volksbundu alebo niektorej z nemeckých ozbrojených jednotiek (SS)"*.[40] Po zverejnení dekrétu Spojené štáty niekoľkokrát neúspešne protestovali proti takémuto výkladu. V súlade s predchádzajúcimi plánmi sa presídľovanie maďarských Nemcov začalo v januári 1946. Prvé vlaky odchádzali z Budaörsu, dedinky neďaleko Budapešti. Odpor proti presídleniu neprejavovali len samotní Nemci. Proti nezákonnému konaniu a nekontrolovateľným aktivitám komisárov protestovali široké vrstvy spoločnosti. Spontánne demonštrácie nasledovali po odchode vlakov napríklad v mestečku Budaörs. Počas jarných mesiacov začalo byť zrejmé, že presídlenie nemeckej populácie nemôže byť s ohľadom na rýchlosť presídľovacieho procesu, spoločenský odpor vo vnútri krajiny a stav technických zariadení uskutočnené do termínu stanoveného Spojeneckou kontrolnou komisiou – do 1. augusta 1946.[41] Podľa zhrnutia spracovanom ministrom zahraničných vecí bolo z Maďarska pred 1. júlom 1946 vysídlených 120 000 Nemcov. Týmto ľuďom bolo skonfiškovaných 280 000 akrov pôdy, ktorá bola následne prerozdeľovaná medzi chudobných roľníkov, utečencov z Transylvánie (takzvaní Székelys) či ďalších emigrantov a v neposlednom rade medzi Maďarov, vypovedaných z južného Slovenska. Presídľovanie Nemcov sa pozastavilo začiatkom júna 1946, avšak v rokoch 1947 – 1948 nasledovala menšia vlna s približne 50 000 ľuďmi. Spolu bolo presídlených okolo 170 000 osôb.

Okľukou však transfer nemeckých obyvateľov z Maďarska do Nemecka slúžil na zviditeľnenie politiky Československa, pretože vyhnaní Nemci mali uvoľniť priestor Maďarom, presunutým z južného Slovenska.[42] Nevyhnutnosť poskytnúť prístrešok presídleným Maďarom bola dôsledkom československo-maďarskej výmeny obyvateľstva.

Podľa podmienok prímeria z roku 1945 sa severné územie, pripojené k Maďarsku v roku 1938, vrátilo Československu (a čiastočne Sovietskemu zväzu) a v dôsledku toho približne 600 000 Maďarov znovu čelilo postaveniu menšiny. Bežne sa stávali obeťami neľudského zaobchádzania. Po postupimskej konferencii, na ktorej mocnosti odmietli návrh Československa na presun staronovej maďarskej menšiny, sa československá vláda usilovala o bilaterálnu dohodu s Maďarskom. Po úporných rokovaniach napokon podpísali 27. februára 1946 v Budapešti dohodu československý štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí Vladimír Clementis a maďarský minister zahraničných vecí

37 Tamže, s. 253 – 258.

38 Počet švábskej populácie poklesol z dôvodu vojnových strát a presídľovania do Nemecka počas vojny v roku 1945 o 400 000 až 450 000 osôb.

39 Dekrét predsedu vlády 12 330/1945 (M. E.).

40 TÓTH, Á.: The Relocation of the Germans [Presídlenie Nemcov], s. 266.

41 Tamže, s. 281.

42 JANICS, K.: Czechoslovak Policy and the Hungarian Minority, 1945 – 1948 [Československá politika a maďarská menšina v rokoch 1945 – 1948]. New York 1982, s. 114 – 115.

János Gyöngyösi. Podľa dohody malo Československo presídliť Maďarov z južného Slovenska do Maďarska za úmernú časť etnických Slovákov, ktorí sa dobrovoľne presťahujú z Maďarska do Československa.[43]

Dohoda o výmene obyvateľstva však nemôže byť považovaná za dohodu dvoch rovnocenných strán. Od jarných mesiacov roku 1945 sa maďarská politická tlač čoraz viac zaoberala bezbrannosťou maďarského obyvateľstva v Československu. Maďarská vláda proti páchaným krutostiam protestovala. V memorande adresovanom Spojeneckej kontrolnej komisii a rovnako aj vláde Sovietskeho zväzu žiadali o ich intervenciu. Diplomatické iniciatívy maďarskej vlády však ostávali neefektívne. Československé úrady začali na jeseň 1945 s odvážaním maďarských mužov a žien v práceschopnom veku z južného Slovenska do Čiech a na Moravu.[44]

Keďže z Moskvy neprichádzala odpoveď, maďarská vláda bola nútená začať rokovania s československými partnermi. Dohoda o výmene obyvateľstva bola napokon uzavretá s podmienkami nevýhodnými pre Maďarsko a maďarskú menšinu.[45] Obsahovala niekoľko dôležitých nariadení, ktoré maďarská vláda nemohla presadzovať, ako napríklad princíp parity. Približne 600 000 Maďarov malo byť vysídlených z Československa, ale v Maďarsku bolo iba menej než stotisíc Slovákov, ktorí sa dobrovoľne chceli presunúť do Československa.[46]

Presídlenie Maďarov bolo procesom núteného presunu v protiklade s „dobrovoľnosťou" presídlenia Slovákov. Spočiatku však Slováci žijúci v Maďarsku nechceli ani počuť o presídlení a boli imúnni voči pozvaniam presunúť sa domov. Za ich odmietaním mohlo byť veľa dôvodov. Aj keď dohoda o výmene obyvateľstva garantovala, že ľudia z oboch krajín si môžu odniesť svoje poľnohospodárske náradie a osobný majetok a že im nehnuteľnosti budú kompenzované, väčšinu Slovákov spočiatku nenadchla idea opustiť dovtedajší život v Maďarsku, uveriť sľubom a súhlasiť s presídlením. Československá vláda sa preto rozhodla celú vec spropagovať. Maďarská vláda musela povinne podporovať Československú presídľovaciu komisiu.[47] V rámci komisie pracovali známi slovenskí umelci, kňazi a politici, ktorí pricestovali do Maďarska a pomáhali presviedčať ľudí o pozitívach presídlenia. Následne sa konalo v každej slovenskej dedine a meste zhromaždenie, na ktorom odzneli verejné prejavy a rozdávali sa letáky opisujúce výhody presídlenia. Napokon asi 95 000 Slovákov ponuku prijalo. Išlo však o oveľa menšie číslo, než československé úrady očakávali. Činnosť Československej presídľovacej komisie určite rozdelila slovenskú menšinu v Maďarsku – niektorí si mysleli, že sa konečne dostali do centra pozornosti ich národného štátu, iní zas zdôrazňovali svoje väzby na rodisko a dokonca Maďarsko. Niekedy sa dokonca názorovo rozdelili celé rodiny.[48] V dlhodobom horizonte ich presídlenie oslabilo slovenskú komunitu v Maďarsku a nepriamo prispelo k asimilácii zvyšku slovenskej menšiny v období socializmu.

Medzičasom sa medzi Maďarmi na Slovensku začala reslovakizácia. Aj rodení Maďari dostali oficiálne možnosť vyhlásiť sa za Slovákov a v tom prípade mohli získať späť československé občianstvo.[49] Približne polovica Maďarov si zvolila tento spôsob, aby sa vyhla ďalšej perzekúcii. Zvyšok, približne 80 000 rodín (300 000 až 350 000 osôb), prichádzal do úvahy na presídlenie. Časť týchto osôb bola vysťahovaná do Sudet a približne 77 000 ľudí odtransportovali do Maďarska, kde obsadili opustené nemecké majetky. Slovenskí osadníci zas obsadili ich domy na Slovensku. Približne 12 000 osôb sa z Československa do Maďarska odsťahovalo dobrovoľne. Teda približne 90 000 Maďarov z južného Slovenska sa do roku 1948 usídlilo v Maďarsku.[50]

Počet tých, ktorých sa dotkli procesy núteného migrácie v Maďarsku po druhej svetovej vojne, je možné ustáliť na približne 500 000 ľudí. Asi 60 000 až 80 000 ľudí emigrovalo do Maďarska z okolitých krajín v dôsledku rôznych aktivít ešte počas vojny

43 VADKERTY, K.: Od presídlenia k reslovakizácii 1945 – 1948. Trilógia o dejinách maďarskej menšiny v Československu. Bratislava 2007, s. 220 – 307.

44 TÓTH, Á.: The Relocation of the Germans [Presídlenie Nemcov], s. 288.

45 SZARKA, L.: Duna-táji dilemmák [Dilemy v údolí Dunaja], s. 188.

46 ŠUTAJ, Š. – SÁPOS, A.: A magyar-csehszlovák lakosságcsere. Előzmények és következmények [Československo-maďarská výmena obyvateľstva. Predpoklady a následky]. In: SZEDERJESI, C. (zost): 1948 – „Vonatok északnak és délnek." A második világháborút követő szlovák-magyar lakosságcsere története és következményei [1948 – „Vlaky na sever a juh." Dejiny a dôsledky československo-maďarskej výmeny obyvateľstva po 2. svetovej vojne]. Salgótarján 2010, s. 46.

47 Postoj maďarských úradov však nebol jednoznačne podporujúci. Nejednoznačnosť čiastočne vyplývala zo skutočnosti, že až do podpísania mierovej zmluvy v roku 1947 maďarskí politici stále dúfali v iný vývoj situácie v národnostnej otázke. Treba tu tiež spomenúť, že počas prechodného obdobia (1945 – 1948) vnútropolitické dianie tematizovali komunisti, aj keď doslova išlo o koaličnú vládu. Aj ministerstvo vnútra trpelo personálnymi a straníckymi zápasmi.

48 KUGLER, J.: A magyar-csehszlovák lakosságcsere – egy sajátos XX. századi közép-európai konfliktus. [Československo-maďarská výmena obyvateľov – typický stredoeurópsky konflikt v 20. storočí]. In: KUPA, L. (zost.): Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben [S ohnutým chrbtom. Medzietnické konflikty v strednej Európe v minulosti a súčasnosti]. Pécs 2011, s. 98 – 109.

49 VADKERTY, K.: Od presídlenia k reslovakizácii.

50 ŠUTAJ, Š. – SÁPOS, A.: A magyar-csehszlovák lakosságcsere [Československo-maďarská výmena obyvateľstva], s. 48.

a zmien hraníc. Počas presídľovania Nemcov bolo vyhnaných približne 170 000 ľudí. V Maďarsku v rámci vnútornej migrácie približne 136 000 chudobných roľníkov získalo majetky z pozemkov a domov, ktoré predtým vlastnili Nemci. Približne 95 000 maďarských Slovákov a približne 90 000 Maďarov z južného Slovenska zmenilo krajinu.[51] V dôsledku toho sa podiel menšín na populácii Maďarska nenávratne zmenil. V dôsledku presídlenia a strachu, ktoré tento proces sprevádzali, sa počas sčítania ľudu v roku 1949 prihlásilo za Maďarov 98 % populácie.[52] Takmer homogénny národný štát, ako dôsledok nacionalistického projektu budovania štátu, sa v traumatizovanej spoločnosti stal skutočnosťou. Je ironiou dejín, že jeho zrod spôsobili „internacionalistické" komunistické opatrenia. Život a osud pol milióna ľudí sa na úsvite komunistickej vlády dramaticky zmenil a zanechal dedičstvo, s ktorým sa musí vyrovnávať dnešná maďarská spoločnosť ako aj maďarská historiografia.

Éva Petrás • Ethnic Slovaks and Germans as Scapegoats of the National Policy of the Hungarian Communist Party (MKP) after World War II

Despite their internationalist ideology, East-Central European Communist parties tried to represent themselves as the successors of a national tradition and as the protectors of national interest after 1945. Communist leaders used nationalism in order to get rid of the national minorities of their countries and by this act they wanted to legitimize their political power among the majority society. That's why it can be claimed that the Communist rule did not alleviate nationality conflicts. One of the most extreme and tragic example of this is the history of those forced migration processes, which took place during the years of Communists' seizure to power in East-Central Europe after World War II. After experience in the Soviet Union and in the Third Reich, forced migration became an option when discussing the new order of Europe after World War II. In Hungary as well, the settling of the situation of national minorities, the re-establishment of the theoretical background behind it, emerged as an important issue. Hungary even had special interest in the question because of the Hungarian minorities living in the neighbouring countries. The post-war settlement of the question, however, coincided with the Communists' seizure to power. The question of the national minorities, for the most part: the question of the Hungarian German minority, the so-called "Swabian question", and in relation to the Slovak-Hungarian population exchange the question of the Hungarian Slovak minority constituted an inherent part of the controversies in the internal politics. It gained a special importance because it was parallel to the struggle of the Hungarian Communist Party in creating its own national image, which was necessary for them in order to gain larger social support. To achieve their aim they started to represent themselves as a true Hungarian party, and the national minorities fell victim of this procedure. In comparison with the Hungarian Slovak minority, ethnic Germans of Hungary had no means of support from abroad, although regarding the Slovak minority it is also a considerable fact, that all measures taken by the Hungarian governments aimed only at the improvement of the situation of Hungarian minority in Czechoslovakia.

Éva Petrás, PhD. (1968)

Maďarská historička. Študovala históriu a angličtinu na Univerzite v Pécsi, magisterský titul v oblasti moderných dejín získala na Stredoeurópskej univerzite v Budapešti v roku 1995. V štúdiu pokračovala na European University Institute vo Florencii, kde získala v roku 2003 vedecký titul PhD. Pracovala ako vedecká pracovníčka v Budapešti na EÖKIK (European Comparative Minority Research Institute) a od roku 2009 pracuje ako vedecká pracovníčka v Historickom archíve štátno-bezpečnostných služieb v Budapešti. Vo svojej vedeckej tvorbe sa venuje otázkam a porovnaniu postavenia menšín a cirkevným dejinám v maďarských dejinách 20. storočia, ako aj aktivitám maďarskej štátnej bezpečnosti v období komunizmu. Tieto témy spracovala aj v niekoľkých monografiách a vedeckých štúdiách.

51 TÓTH, Á.: Telepítések Magyarországon 1945 – 1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései [Presídlenia v Maďarsku v rokoch 1945 – 1948. Presídlenie Nemcov, vnútorná migrácia a ich spojenie so slovensko-maďarskou výmenou obyvateľstva]. In: FOKASZ, N. – ÖRKÉNY, A.: Magyarország társadalomtörténete, 1945 – 1989 [Sociálne dejiny Maďarska, 1945 – 1989]. Volume 3/2. Budapešť 1999, s. 390.

52 TÓTH, Á.: Elűzött svábok, betelepített bukovinai székelyek. A földreform és a társadalmi szerkezet változásának néhány összefüggése a Dél-Dunántúlon [Vyhnaní etnickí Nemci, usadení Székelys z Bukoviny. Niektoré súvislosti zmien v pozemkovej reforme a sociálnej štruktúre južného Podunajska]. In: Fórum – társadalomtudományi szemle, 1/2008, s. 158.

MARIHUANA JAKO ZÁSTUPNÝ DŮVOD TRESTNÍHO STÍHÁNÍ NEPŘÁTELSKÝCH OSOB

MARKÉTA BROŽOVÁ

„Nemnoho hrdinů, vlastenců, mučedníků, reformátorů v pravém smyslu a lidí slouží státu také svým svědomím, takže mu nevyhnutelně v mnohém oponují a jsou jím často považováni za nepřátele." [1]

OPATŘENÍ KOMUNISTICKÉHO REŽIMU A JEHO POLITICKÉ POLICIE VŮČI SIGNATÁŘŮM CHARTY 77 NA PŘELOMU 70. A 80. LET

Pokud je možno tvrdit, že domnělého nepřítele si nejlépe a nejrychleji vytváří – dokonce s ním předem počítá – totalitní systém, pak zcela jistě i ten komunistický v Československu měl svého domnělého nepřítele. Tedy nepřítele, kterého bylo nutné rozpoznat, rozpracovat, evidovat a v ideálním případě naprosto „zneškodnit". V období tzv. normalizace by se mohlo zdát, že komunistický režim, oproti padesátým letům, povolil v míře uplatňované represe vůči svým oponentům. Nešlo však o to, že by se režim dobrovolně odkláněl od politiky masové perzekuce skutečných či jen potenciálních „nepřátel". Byl k tomu donucen [2] a to především vývojem politické situace, která byla ovlivňována politickou a celospolečenskou situací ve světě se zřetelem na dodržování občanských práv. Státní bezpečnost (dále StB) samozřejmě nepřestala perzekvovat oponenty režimu. Volila jen skryté a promyšlenější formy a zdánlivě tak ustoupila od represe k prevenci.[3] Měnily se i formy aktivit lidí z řad „neoficiální opozice", kteří začali opatrně upozorňovat právě na nedodržování občanských práv v Československu a mnohdy svými postoji usilovali o existenci nezávislou na režimu [4], čímž StB často zavdali důvod, aby byli kontrarozvědně rozpracováni, neboť právě prevence byla vedle represe a informační činnosti formálně jedním z hlavních úkolů československé kontrarozvědky.[5] Navíc komunistický režim moc dobře věděl, k čemu se na konferenci v Helsinkách roku 1975 zavázal.[6] Vyvrcholením poté bylo uveřejnění Charty 77 [7] v lednu roku 1977, které znamenalo pro mnohé oponenty režimu zvýšenou pozornost ze strany StB vedoucí nejen k jejich kontrarozvědnému rozpracování a následnému evidování, ale i k jejich eliminaci ať již formou uvěznění nebo vystěhování z Československa.

Na oblast prevence se Státní bezpečnost plně soustředila již od roku 1973. Pojetí preventivně výchovných opatření a především pak rozšíření těchto opatření určovaly směrnice a jejich novely nesoucí název *Metodické pokyny k provádění preventivní činnosti čs. kontrarozvědkou*. Jedna z těchto metodických pomůcek z roku 1974 [8], obohacená o novelu z roku 1983, sjednotila terminologii užívanou k pojmenování opatření vůči „nepřátelům státu". V novele byl mimo jiné zaveden místo složitého termínu „preventivně-výchovná a profylakticko-rozkladná práce" jednodušší termín „prevence".[9]

1 THOREAU, H. D.: Občanská neposlušnost. Brno 1995, s. 10.

2 TOMEK, P.: Prevence, profylaxe a výchova v pojetí Státní bezpečnosti. In: Sborník Archivu bezpečnostních složek, 2007, č. 5, s. 156.

3 Tamtéž.

4 Šlo například o tajná řeholní společenství, undergroundové komunity a později o ekologické iniciativy.

5 TOMEK, P.: Prevence, profylaxe a výchova v pojetí Státní bezpečnosti, s. 156.

6 Mezinárodní pakt o občanských a politických právech z roku 1968. ČSSR s tímto vyslovila souhlas v listopadu 1975 (Helsinky), prezident Gustáv Husák jej ratifikoval a pakt vešel v platnost v březnu 1976.

7 Charta 77 byla neformální československá občanská iniciativa, která kritizovala „politickou a státní moc" za nedodržování lidských a občanských práv, k jejichž dodržování se ČSSR zavázala při podpisu Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (dále KBSE) v Helsinkách. Iniciativa působila v letech 1977 až 1992. Pojmenována je podle dokumentu Charta 77 (Prohlášení Charty 77) z 1. 1. 1977.

8 Jednalo se o první právní kodifikaci obecně opravňující Státní bezpečnost vykonávat preventivní činnost. Viz TOMEK, P.: Prevence, profylaxe a výchova v pojetí Státní bezpečnosti, s. 162.

9 Tamtéž, s. 163.

Ovšem jak je obecně patrné ze svazků sledovaných osob uložených v Archivu bezpečnostních složek v Praze, vyšetřovatelé StB používali termíny využívané k popisu represivní činnosti v celé možné škále. Z těchto svazků je zřetelné, že metodické příručky posloužily svému účelu. Tak například *Metodické pokyny I. náměstka ministra vnitra ČSSR k provádění preventivní činnosti čs. kontrarozvědkou* z roku 1982 jasně vymezují význam a cíl preventivní funkce:

a) provádět opatření směřující k tomu, aby protivník upustil od dalšího pokračování v nepřátelské činnosti;
b) odhalovat formy, metody a prostředky činnosti protivníka, likvidovat, rozkládat a diskreditovat jeho činnost;
c) znemožňovat jeho maskování a navazování spojení;
d) předcházet vniku mimořádných událostí a jiných protispolečenských jevů;
e) vymaňovat z nepřátelského vlivu nebo ze závadového prostředí nepevné osoby, zejména z řad mládeže, které se z nedostatečné politické vyspělosti nebo osobní lehkomyslnosti a bez nepřátelského úmyslu dopouštějí protispolečenského jednání atd.[10]

Ovšem teorie byla poněkud odlišná od praxe. Ve skutečnosti byla tato opatření prováděna mnohem drsněji. Směrnice byla totiž obecná, co do způsobu prevence a rozkladných opatření.[11]

PŘÍPAD „MARIHUANA“ [12]

Mezi oponenty režimu vhodných ke kontrarozvědnému zpracování, následné evidenci a eliminaci jejich „nepřátelských“ aktivit, patřili i lidé ze soudního procesu v Ústí nad Labem, který se konal v letech 1980–1981, a který byl široké veřejnosti ústeckého okresu znám jako případ „Marihuana“. U Okresního soudu v Ústí nad Labem dostala pak celá kauza neoficiální označení Skupina Švestka a spol. Šlo o obžalování šesti lidí z řad tzv. volné mládeže [13] a rodinného příslušníka jednoho z nich z trestného činu nedovolené výroby a držení omamných prostředků a jedů dle § 187 odst. 1 trestního zákona. Již ze samotného neoficiálního označení procesu je patrné, že hlavou skupiny byl stanoven Petr Švestka, tehdy skoro dvaadvacetiletý laborant ústeckého Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem. Druhým obžalovaným byl Miloslav Mašek, kamarád a zároveň spolubydlící Petra Švestky na ubytovně tehdejšího národního podniku Setuza v ústecké čtvrti Střekov. Mašek byl rovněž zaměstnám jako chemik v ústeckém Spolku pro chemickou a hutní výrobu. Mezi další hlavní obžalované patřily jejich dvě kamarádky Olina Rychtářová a Jaroslava Kušnírová. Menší trestní odpovědnost byla potom v procesu přisouzena mladým manželům Stanislavu a Janě Vinklárkovým a poslednímu obžalovanému Františku Lamačovi, otci Jaroslavy Kušnírové. Tito tedy byli obviněni z pěstování a dalšího šíření rostliny cannabis sativa – marihuany.

K pochopení celého soudního procesu je důležité upozornit, v jakém prostředí se tito mladí lidé – kromě Františka Lamače – pohybovali. Jak již bylo výše napsáno, z pohledu StB byli zařazeni mezi tzv. volnou mládež. Šlo o mladé lidi spadající svými postoji a způsobem života do undergroundového okruhu. Underground jako alternativní společenství byl na severozápadě Čech poměrně rozšířeným jevem. Byl to kraj, kde během 70. a 80. let vznikaly undergroundové komunity [14], které se staly trnem v oku komunistickému režimu a na které byl namířen tvrdý dohled. Mezi významné undergroundové komunity patřily: dům manželů Jana a Květy Princových v Rychnově u Verneřic [15] (okr. Děčín), komunita na Nové Vísce u Chomutova [16], dále pak domy ve Mšeně (okr. Jablonec nad Nisou), Robči, Mastířovicích či Řepčicích (okr. Litoměřice). Všechny tyto komunity, jejich obyvatelé a návštěvníci, svými postoji utvářeli i postoje obžalovaných v případu „Marihuana“, neboť i oni ve stěnách těchto domů nacházeli útočiště, azyl a pocity svobody. V ústeckém případu „Marihuana“ byla

10 Tamtéž, s. 165.
11 Tamtée, s. 167.
12 BROŽOVÁ, M.: Případ „Marihuana“ – proces s tzv. volnou mládeží v Ústí nad Labem. Skupina Švestka a spol. In: Ústecký sborník historický 1–2, 2013, s. 109–139.
13 Pojem, který definoval organizačně nepodchycenou mládež, tedy mládež především z undergroundových kruhů, a který hojně využívali příslušníci StB ve svazcích popisujících jejich „nepřátelskou činnost“.
14 STÁREK „Čuňas“, F. – KOSTÚR, J.: Baráky. Souostroví svobody. Praha 2010.
15 Manželé Princovi byli pro oblast severozápadních Čech zásadní. Během existence této komunity byli manželé a jejich přátelé vystavováni neustálým represím, které vyústily v obvinění Jana Prince z trestného činu výtržnictví podle § 202 odst. 1 tr. zákona. Toto obvinění bylo nakonec překvalifikováno na přečin proti veřejnému pořádku a Jan Princ byl nakonec odsouzen k trestu odnětí svobody v trvání tří měsíců. Jejich dům byl po skončení trestu Jana Prince v roce 1978 srovnán se zemí z důvodu výstavby autobusové točny, která však nikdy nebyla realizována. Pravým důvodem, proč byli Princovi vystavováni neustálému nátlaku, byla však jejich činnost v rámci Charty 77 a v další „nepřátelské“ aktivity. Manželé Princovi ostatně „trápili“ režim, potažmo příslušníky StB a orgány činné v trestním řízení, poměrně dlouho, neboť se v rámci kraje ještě několikrát přestěhovali a na těchto místech byli dále aktivně „nepřátelsky“ činní. Roku 1982 se rozhodli Severní Čechy definitivně opustit a vystěhovali se na Hanou. Více viz. BROŽOVÁ, M.: Případ „Hašišárna“. Bakalářská práce. Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2007.
16 BROŽOVÁ, M.: Undergroundová komunita na Nové Vísce. Diplomová práce. Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2009.

Morálka, mládež a narkotika

Apoštolové zkázy

K dokreslení mladých lidí jako narkomanů a toxikomanů dopomohl tehdejší tisk
(Zdroj: Průboj)

stěžejní komunitou ta v Řepčicích. Zde se většina obžalovaných poprvé seznámila s Chartou 77. Po jejím podepsání se stali součástí nejen undergroundových, ale i disidentských kruhů a podíleli se na aktivitách upozorňujících na potírání občanských práv a svobod, na tvorbě samizdatu a dalších činnostech tzv. druhé kultury [17].

Právě jejich podchycení [18] a především pak jejich podpis pod prohlášením Charty 77 a jejich vazby na disidenty se staly důvodem k stíhání a následnému obvinění. Na základě odposlechu v bytě v Šaldově ulici v Ústí nad Labem [19], kde se výše zmínění setkávali, zahájili příslušníci StB akci, která měla za úkol vytvořit z těchto lidí narkomany a toxikomany. U každého obviněného bylo při domovních prohlídkách nalezeno alespoň stopové množství marihuany. Obviněným Švestkovi a Maškovi byla přisuzována schopnost vyrobit LSD a zároveň byli nařčeni z homosexuality. Dívkám Rychtářové a Kušnírové byl podsouván náboženský fanatismus. Soud proběhl v srpnu 1980 a na jeho konci byly vyřčeny poměrně vysoké tresty – Švestka s Kušnírovou [20] byli odsouzeni ke dvěma letům; Mašek k 20 měsícům a Rychtářová k 18 měsícům; Stanislav Vinklárek byl odsouzen k deseti měsícům odnětí svobody a jeho žena Jana a František Lamač dostali podmíněné tresty. Nutno podotknout, že marihuana se v Ústí nad Labem v této době opravdu vyskytovala a k několika obviněným se opravdu i dostala, ovšem ne v takovém množství a ne za účelem jejího rozšiřování. Pamětníci

17 Pojem „druhá kultura“ použil ve své Zprávě o třetím českém hudebním obrození Ivan Martin „Magor“ Jirous v roce 1975: „Kultura, která bude naprosto nezávislá na oficiálních komunikačních kanálech a společenském ocenění a hierarchii hodnot, jak jimi vládne establishment. Kultura, která nemůže mít za cíl destrukci establishmentu, protože by se mu tím sama vehnala do náruče.“

18 Předpoklad k jejich podchycení byl pro StB i tak zjevný, neboť se jednalo o tzv. „máničky a jejich společnice“.

19 Odposlouchávací zařízení bylo do bytu umístěno z důvodu odvolacího soudního procesu s Jiřím Chmelem v Ústí nad Labem. Jiří Chmel byl obviněn v roce 1978 za organizaci podepisování Charty 77 na osmnáct měsíců. Byl to jeden z prvních procesů týkající se Charty 77. Soud byl spojen s tichou demonstrací před soudní budovou, které se zúčastnili i Václav Havel a Dana Němcová. Těmto dvěma se navíc podařilo dostat přímo do soudní síně, ze které se je nepodařilo vykázat. Němcová s Havlem poté přespali v bytě v Šaldově ulici a od té doby byli příslušníci StB nejčastějšími návštěvníky bytu v kteroukoli denní či noční hodinu.

20 Jaroslava Kušnírová dostala stejně vysoký trest se Švestkou, neboť dle obžaloby marihuanu vypěstovala právě ona a dala k dispozici Švestkovi. Kušnírová opravdu na zahrádce svého otce Františka Lamače několik rostlin vypěstovala (ovšem patrně se jednalo o technické konopí) a při samotných výsleších a soudním přelíčení se k tomuto i doznala. Přesto je zřetelné, ze samotného procesu, výpovědí pamětníků a archivního materiálu, že politická moc měla zájem na tom, aby došlo k jejich obvinění a následnému odsouzení.

shodně tvrdí, že marihuanu zkusili, ale bez dalšího většího zájmu. Ostatně obviňování z toxikomanie a narkomanie bylo napříč tzv. volnou mládeží běžnou záležitostí. Ovšem spojovat tuto problematiku pouze a jenom s mládeží, která se svým postojem vymaňovala z většinové společnosti, bylo scestné.

V případu Švestka a spol. šlo především o bezohledné uvěznění mladých lidí za účelem diskreditace opozičního hnutí v Československu, představovaného Chartou 77. Byla to doba, kdy se režimu nehodilo zavírat lidi právě za Chartu, a tím na ni upozorňovat nejen u nás, ale i v zahraničí. Režim tak volil cestu vesměs vykonstruovaných procesů a obvinění nezakládajících se na pravdě. Tím, že došlo ke spojení disentu a undergroundu pod hlavičkou Charty 77, nabyla tato společenství charakteru jakési neoficiální opozice vůči komunistickému režimu. Díky Chartě 77 a jejím dokumentům, které se hojně dostávaly do zahraničí, přistoupil režim k opatření tato společenství zdiskreditovat a pošpinit. Nešlo mu však o to, udělat z představitelů této neoficiální opozice politické odpůrce. Režimní politika a politika orgánů činných v trestním řízení se vydaly cestou vedoucí k představení nového nepřítele. Nepřítele, kterého bylo nutné zesměšnit a v případě nutnosti i kriminalizovat. A přesně tohoto cíle bylo v případu „Marihuana“ dosaženo.

K dokreslení těchto mladých lidí jako narkomanů a toxikomanů dopomohl tehdejší tisk, konkrétně severočeský deník *Průboj*, kde v roce 1981 vyšly celkem čtyři poměrně obsáhlé články věnující se právě tomuto případu.

Jisté je, že tento proces byl ukázkou toho, jak dokázal být režim úspěšný v uplatňování represí vůči tzv. volné mládeži. Tito mladí lidé se svým postojem stali pro režim nepřátelskými osobami, kategorizovanými podle nebezpečnosti, které v socialistické společnosti neměly místo.

OD „BÝVALÝCH LIDÍ“ K „NEPŘÁTELSKÉ OSOBĚ“

Komunistický režim měl pro tyto osoby označení, které využíval ve svých evidencích – „nepřátelská osoba“. Ještě předtím však režim pracoval s jiným výrazem, a to „bývalí lidé“. V pojetí komunistického režimu šlo o osoby, *„které vítězstvím dělnické třídy byly zbaveny svého dřívějšího nadřazeného postavení na úseku hospodářského a kulturního života a které se s tímto stavem nesmířily.“* [21] Nutno podotknout, že to byly velké skupiny lidí, které se dle režimu, snažily *„narušit budovatelské úsilí“*.[22] Z rozkazu ministra vnitra z roku 1959 [23] je patrné, že ani režim sám, lépe řečeno jeho prodloužená ruka, ještě v tomto roce nevěděl, jak s těmito *„nepřátelskými živly z řad poražené buržoazie“* [24] jednotně nakládat. Panovala názorová nejednotnost a nedostatky při samotném provádění rozpracování a evidování „bývalých lidí“. Problém byl především v rozdělení kompetencí nejrůznějších bezpečnostních útvarů. Zmiňovaný rozkaz upozorňoval na nutnost lepší systematické koordinace a spolupráce mezi orgány Státní a Veřejné bezpečnosti a to z toho důvodu, že z dřívějších zkušeností bylo patrné, že protistátní činnost „bývalých lidí“ byla v častých případech prolnuta se závažnou trestnou činností, která spadala do náplně práce Veřejné bezpečnosti. Tento rozkaz také nařizoval, aby evidování „bývalých lidí“ a jiných osob nebezpečných lidově-demokratickému zřízení bylo postaveno na jednotný spolehlivý základ.[25] Současně jím byly „ustaveny“ skupiny osob, které podléhaly aktivnímu agenturně operativnímu rozpracování a evidování. Z pohledu komunistického režimu o skutečné nepřátele tak, jak jsou v rozkazu vyjmenováni, samozřejmě šlo, což logicky vyplývá ze samotné podstaty a ideologie režimu. Oblastí vhodných pro evidování bylo několik a zahrnovaly poměrně velkou část populace. Šlo především o *„bývalé představitele velkoburžoazie a její přisluhovače“* – tedy hlavně o bývalé továrníky, majitele dolů, členy a vedoucí činitele správních rad, koncernů, monopolů, syndikátů a bank, velkoobchodníky, velkostatkáře, dále pak o ředitele bank, továren, dolů a hutí a o odborníky *„s nepřátelským poměrem k lidově demokratickému zřízení“*.[26] Pokud takovéto smýšlení měli i jejich rodinní příslušníci, byli i oni zařazeni do evidence. Spektrum „bývalých lidí“ bylo široké. Rozkaz neopomněl do evidence zahrnout kulaky, funkcionáře a členy bývalých politických stran, organizací a spolků [27], bývalé činitele státního aparátu [28], představitele církví a sekt, agenty, osoby trestané za špionáž, diverzi a jiné zvláště nebezpečné protistátní trestné činy. Zahrnuti byli i představitelé a aktivní členové fašistických stran a organizací a představitelé a aktivní členové bývalé HSĽS a jejích organizací.[29] Rozkaz zároveň

21 Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), fond (f.) Organizační a vnitřní správa FMV, IV. díl (dále A6/4), inventární číslo (inv. č.) 684. Rozkaz ministra vnitra ČSR č. 1/1959 z 3. 1. 1959 „Rozpracování, pozorování a evidování „bývalých lidí“.

22 Tamtéž.

23 Ministrem vnitra byl v popisované době Rudolf Barák. Viz například Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci. Praha 2010, s. 45–48; TOMEK, P.: Život a doba ministra Rudolfa Baráka. Praha 2009.

24 ABS, f. A6/4, inv. č. 684. Rozkaz ministra vnitra ČSR č. 1/1959 z 3. 1. 1959 „Rozpracování, pozorování a evidování „bývalých lidí“.

25 Tamtéž.

26 Tamtéž.

27 Národní garda, Junák, Orel, Sokol apod.

28 Justice, ministerstva zahraničních věcí, obchodu, financí, policie, četnictva a armády.

29 ABS, f. A6/4, inv. č. 684. Rozkaz ministra vnitra ČSR č. 1/1959 z 3. 1. 1959 „Rozpracování, pozorování a evidování „bývalých lidí“.

Nad soudním přelíčením v Ústí nad Labem

PŘÍPAD MARIHUANA

Propagandistický článek Případ „Marihuana“ v deníku Průboj (Zdroj: Průboj)

nařizoval věnovat hlavní pozornost otázce správného pochopení věci, výběru osob, které měly být evidovány a otázce agenturního proniknutí mezi ně za pomoci agenturní sítě StB a VB nebo novými verbovkami a „vhodnými kombinacemi“.[30]

Roku 1964 vydal ministr vnitra Lubomír Štrougal[31] rozkaz, který zavedl nové směrnice k evidování, tentokrát již „nepřátelských osob“, neboť toto nové označení lépe vyjadřovalo *„politickou podstatu těchto živlů, kteří tvořili základ vnitřní reakce“*.[32] Tímto nařízením se měnil rozkaz z roku 1959, díky kterému došlo sice – dle úvodního ustanovení ministerstva vnitra – *„ke kladným výsledkům na poli boje s vnitřním nepřítelem, ovšem i k závažným nedostatkům“*.[33] Rozkaz zhodnotil, že *„evidence těchto osob nevyjadřovala výchovný proces s člověkem, neboť evidování bylo prováděno jen na podkladě jejich třídního původu a bývalé politické příslušnosti, bez ohledu na to, že u mnoha z nich neexistovaly žádné poznatky o nepřátelské činnosti.“*[34] Zároveň bylo v rozkazu zdůrazněno, že evidence měla být neustále prověřována a občerstvována, neboť to tehdejší vnitřní i zahraniční situace vyžadovala. Oblasti protistátní činnosti „nepřátelských osob“ se ustavily na počtu osmi, vesměs obsahem podobných jako v rozkazu z roku 1959. Pro tuto studii je nejzajímavější oblast osmá, do které byli zahrnuti *„jednotlivci z řad zbytků reakčních vedoucích představitelů bývalé buržoazní inteligence, kteří se vyznačují v současné době rozšiřováním buržoazní ideologie na úseku kultury, vědy, zdravotnictví a školství a jsou nositeli různých poplašných zpráv, které vyvolávají nepřátelskou masovou psychózu apod.“*[35] Nový rozkaz také nařizoval, že do nové evidence osob neměli být nadále zařazováni členové KSČ. Závadové materiály k těmto osobám měly být předány příslušným stranickým orgánům a ostatní materiály měly být dle této směrnice zničeny.[36]

Další rozkaz přišel v roce 1970, tedy v období začínající normalizace, kdy si režim dal za úkol odhalit *„nepřátelskou činnost zbytků vnitřních nepřátel“*, kteří se podíleli na provádění *„ideologické diverze nepřátelských center, byli šiřiteli poplašných a nepravdivých zpráv a jejich nepřátelská činnost postihovala všechny úseky politického*

30 Tamtéž.
31 Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989, s. 174–177.
32 ABS, f. A6/4, inv. č. 935. Rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 10/1964 z 17. 2. 1964 „Evidování nepřátelských osob“.
33 Tamtéž.
34 Tamtéž.
35 Tamtéž.
36 Tamtéž.

i hospodářského života.“ [37] Kategorie „nepřátelských osob“ [38] se ustálily na počtu čtyř:

1) zvláště nebezpeční, aktivní činitelé, organizátoři a konspirátoři protisocialistických sil a nepřátelské činnosti – tedy zejména osoby rozpracované v příslušných operativních svazcích;
2) nebezpečné, nepřátelsky zaměřené osoby, které využívají svého postavení a pod rouškou formálních (oficiálních) styků udržují spojení s dalšími reakčními živly doma nebo v cizině a do aktivní nepřátelské činnosti se zapojují jen při mimořádných událostech – tedy zejména osoby pozorované v příslušných operativních svazcích;
3) reakčně zaměřené osoby, které se svými nepřátelskými postoji veřejně neprojevují, sdružují se ve skupinkách mezi sebou nebo udržují styky s cizinci;
4) ostatní nepřátelské osoby, které svým charakterem neodpovídají předcházejícím kategoriím, dále osoby, které odpovídají zařazení do kategorií 1.–3., avšak vážně onemocněly a vzhledem ke zdravotnímu stavu se do nepřátelské činnosti nezapojují, nebo osoby, které dosáhly vysokého fyzického věku apod.[39]

Opět je v rozkazu zdůrazněn ucelený a soustavný přehled o stavu evidovaných osob.

Normalizační ministr vnitra Jaromír Obzina [40] sérii směrnic o evidování „nepřátelských osob“ rozšířil v roce 1978, kdy ve *Věstníku federálního ministerstva vnitra*, vydal nařízení, které mělo vytvořit *„ideální podmínky pro evidenci a rozpracování osob ohrožujících věcný pořádek a bezpečnost státu.“* [41] V této směrnici, která rušila Rozkaz ministra vnitra z roku 1970, se již nepracuje s termínem „nepřátelská osoba“, ale pouze s pojmem „evidovaná osoba“.[42] I charakter vnitřního nepřítele se během „normalizace“ proměnil. Podle této směrnice podléhali evidenci zejména:

a) představitelé a aktivní činitelé pravicového oportunismu, sionismu, trockismu, nacionalismu, maoismu, mluvčí a organizátoři tzv. „nelegální kultury“, signatáři tzv. „Charty 77“ a ostatních nepřátelských opozičních seskupení, spolupra-

Chuligáni, narkomani a vysoká politika

V CIZÍCH SLUŽBÁCH

Propagandistický článek V cizích službách v deníku Průboj (Zdroj: Průboj)

37 ABS, f. A6/4, inv. č. 1303. Rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 44/1970 z 30. 9. 1970 „Evidování a rozpracování nepřátelských osob“.

38 V rozkazu z roku 1970 je již výraz „nepřátelská osoba“ psán bez uvozovek.

39 ABS, f. A6/4, inv. č. 1303. Rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 44/1970 z 30. 9. 1970 „Evidování a rozpracování nepřátelských osob“.

40 Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989, s. 130–131.

41 Nařízení ministra vnitra (dále NMV) ČSSR č. 21/1978 z 28. 12. 1978 „Směrnice pro evidenci osob ohrožující vnitřní pořádek a bezpečnost státu“. [citované 11. 12. 2014]. Dostupné na URL <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/rmv_no/nmv_21_1978.pdf>.

42 Pojem „nepřátelská osoba“ bude i nadále ve studii využíván.

covníci a informátoři zahraničních ideologických center a ostatní osoby udržující aktivní styky s jinými nepřátelskými emigrantskými seskupeními;

b) představitelé antisocialistických sil, zejména z řad bývalých funkcionářů kontrarevolučních organizací;[43]

c) autoři, rozmnožovatelé a rozšiřovatelé závažných protisocialistických a protizákonných pamfletů a tiskovin;

d) organizátoři a aktivní účastníci protisocialistických a protisovětských akcí, demonstrací a jiných nebezpečných protispolečenských vystoupení a aktivní účastníci fyzického a psychického teroru;

e) představitelé bývalých protisocialistických studentských a mládežnických organizací [44], organizátoři závadových seskupení z řad narušené mládeže a ostatní osoby, které uplatňovaly protisocialistický vliv v procesu výchovy mládeže;

f) reakční představitelé církevní hierarchie, kléru, tajní biskupové a kněží, představitelé jednotlivých řádů a sekt a vedoucí ideologové laického apoštolátu.[45]

Ačkoli byla oblast působnosti vnitřního nepřítele stále poměrně veliká, kategorie nebezpečnosti evidovaných osob zůstaly čtyři:

I. kategorie nebezpečnosti – zvlášť nebezpeční aktivní organizátoři a pachatelé nepřátelské činnosti proti státu z řad hlavních činitelů a představitelů pravice a antisocialistických sil a odhalených agentů cizích zpravodajských služeb

II. kategorie nebezpečnosti – nebezpečné protisocialisticky zaměřené osoby, které udržují styky s dalšími reakčními silami doma i v zahraničí, působí nepřátelsky ve svém okolí a při mimořádných událostech se zapojují do aktivní činnosti proti státu

III. kategorie nebezpečnosti – protisocialisticky zaměřené osoby, které zaujímají vyčkávací stanovisko a v době mimořádných událostí se mohou zapojit do aktivní činnosti proti státu

IV. kategorie nebezpečnosti – ostatní protisocialisticky zaměřené osoby, které svým charakterem nesplňují podmínky pro zařazení do některé z předchozích kategorií.[46]

Z rozkazů ministrů vnitra je patrné, že se charakter vnitřního nepřítele proměňoval v důsledku vývoje společenské a politické situace. Po vzniku Charty 77 se do popředí „vnitřních nepřátel" státu dostávají lidé činní v disidentských kruzích. V neposlední řadě věnoval režim velkou pozornost mladým lidem z řad tzv. volné mládeže a undergroundu, kteří svým charakterem a „protistátní činností" spadali zejména do I. až III. kategorie nebezpečnosti.[47]

PETR ŠVESTKA

Petr Švestka byl v rámci výše uvedeného případu „Marihuana" Okresním soudem v Ústí nad Labem v roce 1980 shledán vinným, že v přesně nezjištěný den koncem léta 1979 odnesl ze zahrady dalšího obžalovaného Františka Lamače společně s obžalovanou Jaroslavou Kušnírovou rostliny marihuany do svého přechodného bydliště, kde je zpracoval ke kouření a poté drogu kouřil a poskytoval ke kouření známým, přičemž semínka z této úrody si uchoval pro účely dalšího pěstování. Odsouzen byl dle § 187 odst. 1 trestního zákona „nedovolená výroba a držení omamných prostředků a jedů" k nepodmíněnému trestu odnětí svobody v trvání dvou let a zařazen do první nápravně výchovné skupiny. Po odvolání mu byl trest zkrácen o čtyři měsíce. Trest si odpykal v nápravně výchovném zařízení v Bělušicích u Mostu.

Návrh na zavedení osobního svazku pod krycím jménem „Marihuana" k osobě Petra Švestky byl podán již 15. 4. 1980 [48], tedy v době, kdy se již Švestka nacházel ve vazební věznici v Litoměřicích a byl s ním připravován soudní proces. Tento návrh byl podán v souvislosti s realizací akce „Mnich", která se týkala Švestkova kamaráda Petra Šantory. Ten byl obviněn pro trestný čin pobuřování dle § 100 odst. 1., pís. a) a odst. 2 trestního zákona, kterého se měl dopustit rozšiřováním dokumentů Charty 77. Na základě rozpracování Petra Šantory byly potvrzeny i operativní poznatky [49] k osobě Švestky o výskytu většího množství závadových tiskovin a semen marihuany v místě jeho přechodného bydliště v Ústí nad Labem.[50] A již o necelý měsíc později 7. 5. 1980 byl již Petr Švestka evidován jako nepřátelská osoba II. kategorie. Poté, co došlo k odsouzení Petra Švestky, byl v únoru roku 1981 podán návrh na ukončení osobního svazku s krycím jménem „Marihuana", ale vzhledem

43 KAN – Klub angažovaných nestraníků, Klub – 231 atd.

44 Svaz vysokoškolského studentstva, Junák atd.

45 NMV ČSSR č. 21/1978 z 28. 12. 1978 „Směrnice pro evidenci osob ohrožující vnitřní pořádek a bezpečnost státu". [citované 11. 12. 2014]. Dostupné na URL <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/rmv_no/nmv_21_1978.pdf>.

46 Tamtéž.

47 Do I. kategorie nebezpečnosti byl například zařazen František Čuňas Stárek, vydavatel undergroundového časopisu Vokno, který byl evidován pod krycím jménem „Satan".

48 Osobní spis byl poté zaveden 7. 5. 1981

49 Petru Švestkovi byla věnována operativní pozornost již předtím.

50 ABS, f. Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála (KR-MV), arch. č. 752 208 MV. Návrh na zavedení osobního svazku – Petr Švestka, 15. 4. 1980.

k tomu, že se jednalo o osobu se styky na Chartu 77 a underground, byl svazek ponechán na Okresní správě SNB, skupina StB Ústí nad Labem.[51]

Během výkonu trestu byl na Švestku nasazen operativní orgán, který měl zjistit jeho další zamýšlenou činnost, jeho kontakty během výkonu trestu a místo, kam půjde po ukončení výkonu trestu.[52] Švestka byl ve svém konání v nápravně výchovném zařízení opatrný, ovšem nějaké poznatky byly agenturní cestou přece jen získány. Například bylo zjištěno, že měl psát články týkající se mládeže do neuvedených zahraničních časopisů. Dále bylo pramenem sděleno, že nadále propaguje toxikománii a fašizmus a že se určitě nehodlá vrátit do místa svého trvalého ani přechodného bydliště, ale že odejde do Prahy. Konkrétní adresu ovšem neuvedl.[53] Petr Švestka byl propuštěn z výkonu trestu dne 24. listopadu 1981 a opravdu se přihlásil k trvalému pobytu v Praze-Libni. S ním se přestěhoval i jeho osobní svazek [54] a charakteristika „nepřátelské osoby“, která mu byla přisouzena během jeho pobytu v Bělušicích.[55]

Protože „nepřátelská osoba“ II. kategorie nebezpečnosti byla kategorií poměrně významnou, byl Švestka nadále prověřován a byla na něj uplatňována opatření k zadokumentování jeho *„negativní činnosti“*. K osobě Petra Švestky tak vyvstalo několik úkolů, které měly charakter vesměs trvalý, do té doby než došlo k výsledku uplatnění preventivních opatření:

1) prostřednictvím orgánů VB Prahy 2 měly být prováděny kontroly jmenovaného v trvalém bydlišti s cílem zjistit jeho styky a jeho pracovní morálku jakožto domovníka;[56]
2) prováděnými kontrolami mělo být zjištěno, zda ve svém bytě nenechával přespávat osoby, které byly v pátrání orgánů VB a v operativním zájmu orgánů StB;
3) vzhledem k tomu, že se jednalo o osobu evidovanou jako evidovaná osoba II. kategorie, byl Švestka zahrnut do akce Prevence;[57]
4) se jmenovaným jako se signatářem Charty 77 bylo stanoveno provádět 1 × za dva měsíce nucený styk a vytvářet tak podmínky pro jeho zahrnutí do akce Asanace;[58]
5) sledovat Švestkovu nepřátelskou činnost, styky a ostatní poznatky, které byly v zájmu StB.[59]

Úkoly, byly celkem úspěšně plněny, a to především na poli nuceného styku. Švestka byl nucen docházek k pohovorům, kde byl vytěžován zejména ohledně kontaktů na pražské Chartisty, závadových písemností a tiskovin a v neposlední řadě užívání a distribuce drog. K jeho cti je nutné podotknout, že při pohovorech na nikoho nikdy nic neprozradil a nikoho neudal, i když mu bylo pokaždé vyhrožováno, že pokud by vyvíjel jakoukoli negativní činnost, vystavil by se tak možnému trestnímu postihu. Přesto, že se Švestka při výsleších k ničemu nevyjadřoval, měla StB v rámci agenturního rozpracování Miloslava Maška signály o jeho kontaktech na Chartu 77, Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných a underground. Pravdou bylo, že nadále nedal establishmentu spát. V Praze pořádal ilegální výstavy, tisknul plakáty s portréty vězněných disidentů a podílel se i na tvorbě samizdatu. To už ale StB k Švestkovi vysílala jasné signály, že si jej v Československu nepřeje. Bylo mu dáno na srozuměnou, že pokud se nevystěhuje, bude znovu uvězněn. Ve vyhodnoceních pohovorů byl nadále posuzován jako osoba vhodná k evidování s jasným cílem vedoucí k vystěhování z Československa. Tak se také stalo a Petr Švestka se v roce 1986 v rámci akce „Asanace“ vystěhoval do Rakouska, kde žije dodnes.

MILOSLAV MAŠEK

Miloslav Mašek byl u Okresního soudu v Ústí nad Labem v roce 1980 shledán vinným, že si jako spolubydlící Petra Švestky na ubytovně v Ústí nad Labem vzal z jeho zásoby marihuany část, kterou využil pro vlastní potřebu a poskytoval dále ke kouření svým známým. Odsouzen byl k nepodmíněnému trestu odnětí svobody opět dle § 187 odst. 1 trestního zákona „nedovolená výroba a držení omamných prostředků a jedů“ v trvání 20 měsíců v první nápravně výchovné skupině. Trest vykonal ve vězení Plzeň-Bory. Po vypršení trestu odešel do Prahy. Přes svou známou, signatářku Charty 77 Zinu Freundovou, se pro něj podařilo získat nevyužívaný byt, který se ale pro StB stal důvodem k návrhu na zavedení signálního svaz-

51 ABS, f. Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála (KR-MV), arch. č. 752 208 MV. Návrh ukončení osobního svazku – Petr Švestka, 19. 2. 1981.

52 Tamtéž. Služební záznam z provedeného styku s operativním orgánem NVÚ Bělušice okres Most k osobě Švestka Petr, 10. 6. 1981.

53 Tamtéž. Petr Švestka – předání získaných poznatků dle dožádání došlého dne 2. 6. 1981 pod č. j. OS – 00211/10 – 81, 20. 11. 1981.

54 Tamtéž. Vyhodnoceni akce „Marihuana“, osobní svazek č. 36 332 a stanovení dalšího postupu rozpracování, 27. 12. 1982.

55 Tamtéž. Petr Švestka – Návrh na evidování nepřátelské osoby, 4. 6. 1981.

56 Petr Švestka byl zaměstnán jako domovník u OPBH (Okresní podnik bytového hospodářství).

57 Podstatou akce Prevence byla „ochrana socialistického státu“ proti „vnitřnímu nepříteli“, tedy ochrana před chartisty, disidenty a exkomunisty, tzn. osmašedesátníky, kteří ze strany sami vystoupili nebo byli vyloučeni při stranických prověrkách v letech 1969/70 pro nesouhlas s invazí vojsk Varšavské smlouvy.

58 Ve stručnosti lze říci, že akce „Asanace“ měla zajistit vystěhování režimu nepohodlných osob z Československa.

59 ABS, f. Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála (KR-MV), arch. č. 752 208 MV. Vyhodnocení akce „Marihuana“, osobní svazek č. 36 332 a stanovení dalšího postupu rozpracování, 27. 12. 1982.

ku pod krycím jménem „Byt“. Stalo se tak v listopadu 1983 v rámci kontrarozvědné ochrany tzv. „volně žijící a neorganizované mládeže“ [60].

Protože Státní bezpečnosti bylo jasné, že své kontakty na Chartu 77 a lidi z řad undergroundového prostředí nezpřetrhal, nasadila na něj – dle směrnice o evidování „nepřátelských osob“ – tajného spolupracovníka.[61] Rovněž k jeho osobě využívala „zvláštní technické úkony“ [62]. Na základě zpráv tajného spolupracovníka a výsledků předchozího rozpracování bylo zjištěno, že Mašek ve své *„protistátní a kriminální činnosti“* měl nadále pokračovat. Byt ve Slavojově ulici v Praze 2, který získal k užívání, se stal pro StB bytem konspiračním, bytem kde byla Maškem a jeho známými vyvíjena protistátně a protispolečensky orientovaná činnost. Tato měla spočívat především ve vydávání, rozmnožování a distribuci samizdatových materiálů právě prostřednictvím Charty 77 a undergroundu. Rovněž se v bytě, dle získaných poznatků, konaly konspirativní schůzky členů *„netendenčně smýšlející mládeže“* a nelegální výstavy.[63] Mašek byl dále obviňován z neoprávněného užívání bytu, kde nebyl trvale hlášen, a nálezu většího množství semen marihuany [64], což v mnohých případech posloužilo k předvolání na výslechy, ale nebylo hlavním předmětem výslechů. Plán agenturně operativního rozpracování byl po celou dobu jeho sledování v podstatě neměnný a z pohledu StB poměrně úspěšný, co do odhalování dalších osob z okruhů Charty a undergroundu a jejich protistátní činnosti.

V plánu rozpracování Maška šlo v prvé řadě o zabránění nežádoucí činnosti osob z řad *„úpadkového hnutí, underground a punk“*. Dále o zdokumentování vazeb a styků na osoby z řad *„opozičníků v ČSSR“* a znemožnění vzájemných kontaktů. V neposlední řadě šlo o zdokumentování styků na emigrantská a vystěhovalecká centra a podchycení vzájemného vyměňování informací a předávání protispolečensky orientovaných tiskovin a písemností.[65] Miloslav Mašek byl opravdu velmi kulturně činný. Byl vášnivým amatérským fotografem, zajímal se o poezii a prózu, kterou i sám tvořil a logicky tak navazoval kontakty s lidmi stejného ražení, kteří vesměs jako on, neodpovídali představám socialistické mládeže. Jeho vytipováním jako „nepřátelské osoby“ splnili příslušníci StB všechny podmínky, jež vyžadovala směrnice z roku 1978 k jeho zanesení do evidence „nepřátelských“ – dle této směrnice „evidovaných osob“. Mašek byl v rámci profylakticko-preventivních opatření [66] zván k výslechům, které se z počátku týkaly jeho neoprávněného pobytu v bytě ve Slavojově ulici v Praze 2 a nálezu semen marihuany, avšak podstata výslechů se týkala především jeho samizdatové tvorby, kontaktů na zahraničí a jeho *„druhokulturní“* činnosti, která byla prezentovaná konáním nelegálních výstav, v rámci skupiny Studio Nudo [67] a tzv. pocitového či chudého divadla [68], kterého sice nebyl členem, ale měl k tomuto souboru blízko.

Mašek samizdatově tvořil, ovšem dle jeho výpovědí, pouze pro svou potřebu a pro potřebu svých známých. Šlo o díla autorů v tehdejším Československu zakázaných, například Josefa Škvoreckého, Vladimíra Škutiny, Jaroslava Neduhy, Vratislava Brabence a řady autorů undergroundové prózy. Sám si takto opsané či ofotografované knihy i vázal.[69] Mašek byl po celou dobu rozpracování v první polovině 80. let podezříván z výroby a rozšiřování letáků. Rovněž byl podezříván z kontaktů na zahraničí, což vedlo k stále četnějším výslechům, jakožto profylakticko-preventivních opatření.

60 ABS, f. Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála (KR-MV), arch. č. 762 297 MV. Návrh na zavedení signálního svazku, 30. 11. 1983.

61 Šlo o tajného spolupracovníka s krycím jménem „Homér“ alias František Horáček alias Jim Čert.

62 Zvláštními technickými úkony byla myšlena kontrola korespondence, tajná prohlídka bytu, případně odposlech telefonu nebo bytu.

63 ABS, f. Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála (KR-MV), arch. č. 762 297 MV. Návrh na zavedení signálního svazku, 30. 11. 1983.

64 Toto Mašek při výslechu vysvětlil tak, že šlo o zbylá semena marihuany, která omylem zabalil se svými věcmi, když se stěhoval do Prahy a které neměl v plánu nijak použít. Viz: tamtéž.

65 ABS, f. Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála (KR-MV), arch. č. 762 297 MV. Návrh na zavedení signálního svazku, 30. 11. 1983.

66 Pojem „profylaxe“ znamenal v pojetí StB „zabraňování“ či „rozkládání“ – bránění v nepřátelské činnosti vůči státu.

67 Studio Nudo mělo být volné sdružení autorů, nemající žádné stanovy, postavené pouze na ústní dohodě několika zasvěcenců. Měli vydávat i svůj vlastní kulturní časopis pod názvem Art in Studio Nudo, ve kterém měla být publikována díla zakázaných a undergroundových autorů či autorů, kteří tak mohli publikovat vůbec poprvé a díky svému postoji pouze samizdatově. Šlo o texty Josefa Škvoreckého, Vratislava Brabence, Jiřiny Zemanové či o texty hudebních kapel The Plastic People of the Universe, DG 307, Extempore atd. Viz: ABS, f. Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála (KR-MV), arch. č. 762 297 MV. Zápis o výpovědi – Miloslav Mašek, 22. 11. 1983.

68 Jedná se o divadelní umění, které se vymyká hromadným sdělovacím prostředkům, umožňuje navázat bližší fyzický kontakt s divákem a vrací se zpět k počátkům lidské kultury. Herecký individualismus v chudém divadle zaniká. Divadelní společnost zde nabývá podoby pracujícího souboru lidí, kteří jsou vzájemně spjati společným hledáním. Nejsou pevně stanoveny role. Projev je neherecký a herec usiluje o niternou výpověď podmíněnou jeho vlastní zkušeností. Pro takové herce je charakteristický společný život, často blízký komunám. Vzorem pro tuto divadelní tvorbu byl například zakladatel Divadelní laboratoře ve Wroclavi Jerzy Grotowski, či divadelní skupina z Anglie Living Theater a Open Theater z USA. Takto popisuje divadelní uskupení jeho dramaturgyně Hana Drastíková ve své výpovědi. Viz: Tamtéž. Zápis o výpovědi – Hana Drastíková, 22. 11. 1983.

69 Tamtéž. Zápis o výpovědi – Miloslav Mašek, 11. 11. 1983.

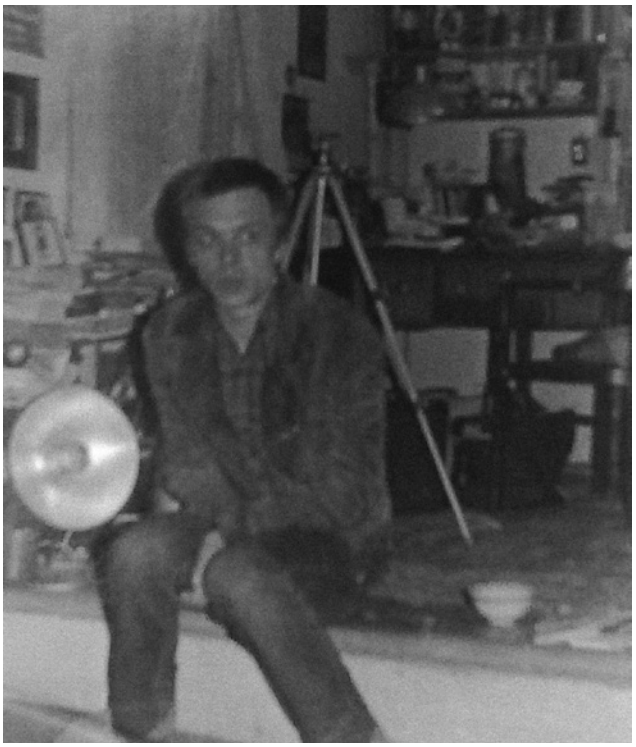

Miloslav Mašek v bytě ve Slavojově ulici (Zdroj: ABS)

Účastníci nelegální výstavy na dvoře domu č. p. 12 ve Slavojově ulici dne 10. 6. 1983 (Zdroj: ABS)

V rámci skupiny Studio Nudo, zorganizoval Mašek také dvě výstavy, na kterých prezentoval svou fotografickou tvorbu a díla svých přátel z okruhu undergroundu [70]. Jedna z výstav se uskutečnila 10. června 1983 přímo na dvoře v domě ve Slavojově ulici, kde bydlel. Zúčastnilo se jí kolem 200 osob. Při následném výslechu Mašek neuvedl ani jedno jméno návštěvníka výstavy. Sám poukázal na to, že konkrétní jména mohou vyšetřovatelé získat od příslušníků VB, kteří se na výstavu rovněž dostavili a pro velký počet osob provedli pouze kontrolu občanských průkazů a jména přítomných si zapsali. Výstavu ovšem nechali proběhnout.[71] Protože byl Mašek pod drobnohledem StB, je v rámci jeho spisu tato výstava i zdokumentována, neboť při jednom z výslechů byl nucen veškerý *„závadový materiál“* – samizdaty, fotografie a semena marihuany – odevzdat.

V Praze se Miloslav Mašek seznámil s Hanou Drastíkovou, která byla iniciátorkou a dramaturgyní tzv. pocitového divadla a zároveň členkou hudební skupiny Pax. S Maškem měla v té době milenecký poměr a spolu s ním se podílela na jeho činnosti. Díky tomu byla i často vyslýchána. K osobě Maška vyšetřovatelům mnoho nového nesdělila, ovšem díky svému působení v nelegálních uskupeních často upozornila na další možné „nepřátelské osoby“ či osoby z řad tzv. volné mládeže.

Jak už bylo výše napsáno k podchycení Maška jako „nepřátelské osoby“ a dalších lidí vyvíjejících možnou protistátní činnost, byli využiti tajní spolupracovníci, kteří StB velice pomohli. Účastnili se nelegálních výstav, představení tzv. pocitového divadla či se v prostředí undergroundu běžně pohybovali, ba dokonce z undergroundového prostředí sami pocházeli. Díky jejich poznatkům StB přistoupila k opatřením, jež měla celé seskupení rozložit.

K usvědčení Miloslava Maška z protistátní činnosti měla být využita činnost kriminálního charakteru, které se dle vyšetřovatelů dopustil neoprávněným užíváním bytu ve Slavojově ulici v Praze 2 a přechováváním semen marihuany. Této činnosti kriminálního charakteru mělo být využito i k objasnění negativní činnosti osob v prostředí undergroundu a Charty. Tato opatření zároveň měla vést k širokým profylakticko-rozkladným opatřením a kompromitaci Maška v závadovém prostředí.[72]

Ze zpráv tajného spolupracovníka vyplývá, že rozkladná opatření zafungovala především na osoby z okruhu tzv. pocitového divadla a hudební kapely Pax, tedy na osoby, které se s Maškem přes jeho dívku Hanu Drastíkovou více

70 Šlo například o tvorbu Petra Švestky či Jiřiny Zemanové, kteří byli zároveň oba členy Studia Nudo.

71 ABS, f. Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála (KR-MV), arch. č. 762 297 MV, Zápis o výpovědi – Miloslav Mašek, 22. 11. 1983.

72 Tamtéž. Informace, VN-001423/3-2/83.

či méně znali. Pramen na schůzce podal stručnou charakteristiku emocionálních nálad v hudební skupině Pax a v souboru tzv. pocitového divadla po provedených opatřeních [73] ze strany bezpečnosti. Mezi členy skupiny panovala vzájemná nedůvěra, která byla zapříčiněna nevyslechnutím dvou z nich. Z toho ostatní dedukovali jejich příslib spolupráce s StB. Pramen tento stav zhodnotil jako naprostý morální rozklad hudební skupiny.[74] Podobná situace měla nastat i v souboru pocitového divadla. V něm došlo k rozdělení do dvou skupin, kdy jedna usilovala o zřizovatele [75] a druhá hodlala pokračovat v ilegální činnosti.[76] Jen podotkněme, že jak v hudební kapele Pax, tak v souboru divadla o ilegalitu usilovala především Hana Drastíková. Pramen se tedy domníval, že oba kulturní soubory již nebyly schopny aktivně působit, jak tomu bylo před uplatněním rozkladných opatření.[77] Při rozpracování dalších osob potom StB počítala se zpravodajským využitím některých již podchycených a vytipovaných osob z okruhu kolem Maška a Drastíkové. Nakonec bylo proti Miloslavu Maškovi v únoru roku 1984 zahájeno trestní stíhání pro trestný čin dle § 187 odst. 1 trestního zákona „nedovolená výroba a držení omamných prostředků a jedů". Miloslav Mašek se tak v roce 1984 pro režim stal „nepřátelskou osobou" III. kategorie nebezpečnosti a dle směrnice z roku 1978 spadl do plánu dalšího agenturně operativního rozpracování.[78] Jen dodejme, že Miloslav Mašek nikdy neemigroval. Bohužel, roku 2000 nešťastně zahynul.

OLINA RYCHTÁŘOVÁ

Olina Rychtářová, byla Okresním soudem v Ústí nad Labem shledána vinnou, že společně s další obžalovanou Jaroslavou Kušnírovou v červenci 1979 odnesla jednu rostlinu marihuany ze zahrádky obviněného Františka Lamače do bytu v Šaldově ulici, kde ji usušila, upravila ke kouření a společně s další marihuanou poskytovala dalším osobám. Na základě toho byla i ona odsouzena k nepodmíněnému trestu odnětí svobody, dle § 187 odst. 1 trestního zákona „nedovolená výroba a držení omamných prostředků a jedů", v trvání 18 měsíců a pro výkon trestu byla zařazena do první nápravně výchovné skupiny. Umístěna byla do Nápravně výchovného ústavu Všehrdy.

I ona se, stejně jako Petr Švestka, do hledáčku Státní bezpečnosti dostala ještě před svým odsouzením. Návrh na zavedení signálního svazku pod krycím jménem „Družka" byl podán již v březnu 1979 pro trestný čin pobuřování dle § 100 odst. 1., pís. a) a odst. 2 trestního zákona.[79] Olina Rychtářová byla družkou Petra Šimánka, který byl rozpracován v signálním svazku „Kameník". Šimánek byl dle StB předním organizátorem hnutí „Hippies" nejen v Ústí nad Labem, ale i v rámci Severočeského kraje i mimo něj. Rychtářová mu měla být v této činnosti nápomocna v tom, že se podílela na rozšiřování různých protistátních písemných materiálů týkajících se Charty 77 a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. Tyto materiály dovážela od hlavních organizátorů z Prahy – Petra Uhla, Dany Němcové či Petry Šustrové. V rámci agenturně operativních opatření byly rovněž monitorovány její styky s osobami, které byly v té době v operativním zájmu Státní bezpečnosti jiných součástí. Šlo zejména o osoby, které se scházely u ní v bytě v Šaldově ulici v Ústí nad Labem a na undergroundových usedlostech v Řepčicích a Mastířovicích v okrese Litoměřice. Šlo zejména o Jana Prince (signální svazek „Král"), Jiřího Chmela (signální svazek „Pavouk"), Petru Parkánovou (signální svazek „Chalupa"), Františka Stárka (osobní svazek „Satan") a další.[80]

Přítel Rychtářové Petr Šimánek se na vlastní žádost roku 1979 vystěhoval do Rakouska. Olina Rychtářová chtěla původně odejít s ním, ale nakonec od svého plánu upustila a zůstala v Československu. Tím dle StB nadále pokračovala v protistátní činnosti, navíc z pozice iniciátorky, kterou převzala po Šimánkovi.[81] V rámci rozpracování bylo poukázáno i na její špatný vztah k práci, nepevnou vůli a strach z případných následků své nepřátelské činnosti. Tyto zjištěné skutečnosti utvrdily Státní bezpečnost z nepřátelství Rychtářové vůči socialistickému zřízení.[82] Kvůli tomu tak spadala do II. kategorie nebezpečnosti a takto byla také evidována.[83]

73 Šlo kromě kompromitace Maška také o série nekonečných výslechů.

74 ABS, f. Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála (KR-MV), arch. č. 762 297 MV, Současná situace v hudební skupině Pax a tzv. pocitovém divadle, 12. 6. 1984.

75 Jakékoli umělecké těleso, pokud chtělo působit legálně, muselo mít svého oficiálního zřizovatele. Tím mohla být jakákoli společenská organizace od Socialistického svazu mládeže až po hasiče.

76 ABS, f. Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála (KR-MV), arch. č. 762 297 MV, Současná situace v hudební skupině Pax a tzv. pocitovém divadle, 12. 6. 1984.

77 Tamtéž.

78 Tamtéž. Závěrečná zpráva s návrhem na konečné opatření, 8. 2. 1984, sp. z. pt 45/84.

79 ABS, f. Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála (KR-MV), arch. č. 924 675 MV. Návrh na zavedení signálního svazku s krycím heslem „Družka" po linii kontrarozvědné ochrany mládeže – Rychtářová Olga, 31. 3. 1979.

80 Tamtéž.

81 Tamtéž.

82 Tamtéž.

83 Opatření zavedená proti Rychtářové však v signálním svazku dochovaném v ABS chybí, jako spousta dalšího materiálu.

Olga Rychtářová po propuštění z výkonu trestu žila nějakou dobu v Praze, ale nakonec se rozhodla odejít zpět na sever Čech. Tentokrát do Robče u Úštěka, kde žili manželé Princovi. I nadále bylo pokračováno v jejím rozpracování.[84] Protože byl Jan Princ Státní bezpečností považován za hlavu nepřátelského seskupení v severočeském regionu, bylo i jeho rozpracování pečlivé s cílem zbavit se jeho samotného a jeho „nepřátelské skupiny". Proto byla fara v Robči, kvůli preventivním opatřením předána do vlastnictví církve a v této fázi „nepřátelské hnutí" rozloženo. Manželé Princovi byli však nezdolní a se svými přáteli – tedy i s Rychtářovou se přestěhovali do objektu v Mastířovicích v okresu Litoměřice [85]. Zde se Rychtářová provdala za Františka Hochmana. I na tuto usedlost byl vyvíjen nátlak v podobě preventivně-profylaktických opatření, která měla vést k neshodám mezi obyvateli usedlosti, a tak se nakonec Rychtářová/Hochmanová odstěhovala i s manželem do Prahy na Břevnov.[86] Dle rozpracování styky s litoměřickým okresem již neudržovala a nebylo tak možné zdokumentovat její další trestnou činnost. Z tohoto důvodu byla Rychtářová/Hochmanová převedena z II. kategorie nebezpečnosti do III. kategorie dle nařízení ministra vnitra č. 21/78 a její spis byl uložen do archivu.[87] Olina Rychtářová nikdy neemigrovala a dnes žije v Praze.

Jak již bylo výše uvedeno, soustředila se StB – hlavně od roku 1973 – především na oblast prevence a to z důvodu vývoje politické a celospolečenské situace ve světě. Tento jev je patrný ve zmíněném případu „Marihuana", kdy ze signatářů Charty 77 režim vytvořil kriminální živly a tím socialistickou společnost preventivně ochránil od narkomanů. A to je onen rozdíl mezi teorií a praxí při uplatňování preventivních opatření. Nutno podotknout, že systém to byl propracovaný a z dnešního pohledu v mnohém i úspěšný. Ovšem zbavit se vnitřního nepřítele se režimu nepodařilo nikdy. A to je výsledek, na který tzv. nepřátelské osoby mohou být hrdé, neboť i díky nim, můžeme dnes žít v relativně svobodné zemi.

Markéta Brožová • Marihuana as an Artificial Reason to Open Criminal Prosecution Leading to the Category of Hostile Persons

The submitted study tries to present how the Communist regime, or the State Security and the authorities that were active in the criminal prosecution attempted to cope with its "inland enemies" in practice. Presenting an example of a court trail taking place in Ústí nad Labem at the end of the 1970s and 1980s known as "the Marihuana case", it is shown how the regime got rid of its "enemies" taking repressive measures hidden under the name of "prevention". The study deals not only with the case itself, the aim of which was to criminalize young people being members of the Underground and the Charter 77 as drug-addicts, but it pays attention also to destinies of central persons involved in the given case. Using so-called signal and personal files deposited in the Security Services Archive in Prague, introduced by the State Security during the 1970s and 1980s, which were the "admission card" to be registered as an "hostile person" of the 2nd and 3rd danger categories, we show what kind of attention was dedicated to those registered people by the Communist regime. It was either in the area of preventive, educational or prophylactic measures, which all of them were in fact repressive measures by their character. Last but not least, the study deals with the registry of "hostile persons" itself, during the whole time of its existence.

Mgr. Markéta Brožová (1983)

Vystudovala kulturně historickou regionalistiku s návazností na archivnictví na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. V současné době je studentkou doktorského studia v oboru České dějiny na stejné univerzitě, kde rovněž působí jako externí pracovník a zároveň je pracovnicí Archivu hlavního města Prahy. Ve své vědecké tvorbě se věnuje českým dějinám 20. století, především neoficiální kultuře v období tzv. normalizace. Ve své publikační činnosti se soustřeďuje na zpracování problematiky severočeského undergroundu v 70. a 80. letech 20. století.

84 ABS, f. Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála (KR-MV), arch. č. 924 675 MV. Návrh na uložení signálního svazku „Družka" sv. č. 19 470 na dobu deseti let do archivu, 14. 5. 1984.

85 STÁREK „Čuňas" F., KOSTÚR J.: Baráky, s. 203–204.

86 Tamtéž, s. 484.

87 ABS, f. Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála (KR-MV), arch. č. 924 675 MV. Návrh na uložení signálního svazku „Družka" sv. č. 19 470 na dobu deseti let do archivu, 14. 5. 1984.

ODRAZ AUGUSTA 1968 V ĽUDOVEJ TVORIVOSTI

BRANISLAV KINČOK

Invázia vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968 bola dovtedy najväčšou vojenskou akciou v povojnovej Európe a zároveň aj prvou a poslednou kolektívnou akciou tohto vojenského paktu. Zúčastnilo sa jej 500 000 vojakov, 6300 tankov, 2000 diel a 800 lietadiel. Na rozkaz prezidenta Ludvíka Svobodu a ministra národnej obrany Martina Dzúra sa Československá ľudová armáda invázii na odpor nepostavila. Rozdielna reakcia však prišla „zdola" – občania Československa zaujali síce neozbrojený, no o to aktívnejší a zásadnejší jednomyseľný odpor voči invázii a okupácii. Hnev nad vierolomnosťou „spojencov" rozpútal v obyčajných ľuďoch kreativitu, ktorá sa prejavovala až prekvapivo pokojnými a vzhľadom na okolnosti aj relatívne kultivovanými výrazmi. Jedným z prejavov tohto odporu bola aj spontánna ľudová lyrická tvorba.

Pre okupačné vojská bola situácia v uliciach slovenských a českých miest svojím spôsobom šokom. Sovietski vojaci a dôstojníci, ktorí po dôkladnom propagandistickom „vymývaní mozgov" sami seba pokladali za osloboditeľov českého a slovenského ľudu od domácich „antisocialistických" síl a ich zahraničných „imperialistických" prisluhovačov, sa stretli s tvrdou realitou živých hradieb, zaťatých a hroziacich pästí, s krikom davu i so slzami zúfalstva.[1] Ľudia v uliciach sa stotožnili s vyhlásením najvyšších orgánov Komunistickej strany Československa (KSČ) a štátu, ktoré inváziu odsúdili a pred svetom ju demaskovali ako okupáciu. Napriek výzvam na zachovanie pokoja a nekladenia odporu, na viacerých miestach sa neozbrojený dav ľudí postavil do cesty tankom a usiloval sa ich zastaviť. Tento spontánny odpor prekvapil vojakov okupačných armád a nezriedka spustili streľbu do neozbrojených občanov, výsledkom čoho boli obete na životoch – o život prišlo najmenej 108 obyvateľov Československa, z toho 37 na Slovensku. No ľudia sa pokúšali aj o neozbrojenú rezistenciu – proti invázii tankov a samopalov sa postavila invázia slov a gest.[2] K takýmto gestám a slovám patrili aj rôzne ľudové veršované útvary, ktoré vznikali ako spontánny protest proti invázii vojsk Varšavskej zmluvy.

Sovietsky tank pred kláštorom kapucínov v Bratislave (Foto: M. Martinický)

V nasledujúcich riadkoch si predstavíme deväť doposiaľ málo známych krátkych veršovaných útvarov, ktorých autorov nepoznáme a ktoré vznikli v období po 21. auguste 1968. Ide o osem krátkych básní a jednu pieseň. Okrem dvoch básní v češtine sú ostatné útvary od slovenských autorov. Vznikli na rôznych miestach Československa a postupne sa svojpomocne šírili medzi jeho občanmi. Nami prezentované

1 Podrobne pozri SIKORA, S.: Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku. Bratislava 2008, s. 167.

2 HOPPE, J. – SUK, J. – CUHRA, J.: Slova a ruce proti tankům. Praha 21. – 27. srpna 1968. [Citované 20. mája 2015]. Dostupné na: http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/slova-a-ruce-proti-tankum-praha-21-27-srpna-1968/.

Sovietsky tank na neznámej železničnej stanici (Zdroj: archív A. Tariškovej)

veršované útvary – dokumenty sa v súčasnosti nachádzajú v súkromnej zbierke v obci Veľké Kozmálovce (okres Levice). V auguste 1968 ich v tajnosti rozmnožovali sekretárky v Závodoch S. M. Kirova n. p. Tlmače (dnes Slovenské energetické strojárne Tlmače) a rovnako, v čo najväčšej tajnosti, ich distribuovali medzi zamestnancov závodu. Za takúto činnosť im údajne od vedenia podniku hrozil vážny postih. Majiteľkou zbierky je jedna z vtedajších sekretárok.[3]

Levice a okolie od skorých ranných hodín 21. augusta 1968 obsadzovali jednotky maďarskej armády – konkrétne 31. tankový pluk z Rétságu, ktorý bol súčasťou 8. motostreleckej divízie dislokovanej v Zalaegerszegu (veliteľ Ferencz Szücs). V tejto početnej divízii sa nachádzalo 10 363 vojakov a dôstojníkov, 1816 automobilov, 177 tankov a 112 obrnených transportérov. Odpor obyvateľstva tu mal podobné formy ako na iných miestach Slovenska – obce a mestá boli plné nápisov odsudzujúcich okupáciu alebo nápisov, ktoré podporovali predstaviteľov obrodného procesu v Československu. Maďarských vojakov prekvapil hlavne odmietavý postoj príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku, ktorí vystupovali jednotne s ostatným obyvateľstvom. Napríklad, v Leviciach propagandistické letáky zhadzované maďarskými vojakmi z vrtuľníkov občania na Námestí hrdinov demonštratívne pálili.[4]

Veršované útvary sme sa usilovali zoradiť chronologicky, a to i napriek faktu, že nepoznáme dátum ich vzniku (až na jeden z útvarov). Ten sa však dá vydedukovať z obsahu. Ako prvé uverejňujeme štyri básne, v ktorých sa odrážajú bezprostredné pocity zrady, bezmocnosti a nenávisti (báseň *APEL*, dve básne bez názvu a báseň *Tichá noc*). Môžeme z nich vyčítať, ako ostro verejnosť rozlišovala hlavné postavy a charaktery augustovej drámy. Tých, ktorí sa od prvej chvíle považovali za „záchrancov socializmu“ verejnosť označovala bez váhania za „okupantov“ a z tých, ktorí ich pozvali a pomáhali im (napríklad Viliam Šalgovič a Vasil Biľak) sa stali „zradcovia“ a „kolaboranti“. Oproti nim stáli predstavitelia KSČ, resp. reprezentanti obrodného procesu v Československu – Alexander Dubček, Oldřich Černík, Josef Smrkovský, Čestmír Císař, Ludvík Svoboda [5] – ktorí odmietli inváziu, boli odvlečení a preto sa stali ikonami protiokupačnej vôle. Samozrejme, išlo o úplne fiktívnu realitu.[6]

Ďalšími v poradí sú dve sarkastické, ironizujúce a čiastočne aj hanlivé básne – *Balada o vojákovi* a *Bratia*. Sú v nich použité vulgarizmy, ktoré vzhľadom na autenticitu ponechávame v plnom znení. Obe básne sú ukážkou, že prevenciou proti úpadku do letargie bolo využívanie svojského a sugestívneho humoru. V tejto súvislosti je zaujímavé, že v spomínaných veršových útvaroch sa v žiadnom neuvádza (s výnimkou jednej básne), že Československo obsadili spolu so Sovietmi aj ďalšie krajiny Varšavskej zmluvy. Pre verejnosť bol zosobnením okupácie „Rus“ alebo „Rusák“.

Nasledujúce dve básne sú venované Alexandrovi Dubčekovi a sú dôkazom, akou ikonickou postavou sa stal v očiach verejnosti v auguste 1968. Samozrejme, je otázne, do akej miery tieto očakávania verejnosti aj naplnil.

Na záver sme zaradili pieseň *Tichá voda*, v ktorej už možno pozorovať sklamanie z vývoja, ktorý nastal po auguste 1968.

Všetky uvádzané dokumenty sú v pôvodnom znení a v ich obsahu sme okrem malých úprav v básni *Bratia* nič nemenili.

3 Za sprístupnenie zbierky a poskytnutie ďalších informácií ďakujeme majiteľke zbierky, pani Bernardíne Tariškovej.

4 Podrobne v monografii ŠVOLIKOVÁ, M. – BÁTOVSKÁ, J. a kol.: Monografia mesta Levice. Banská Bystrica 2010, s. 124 – 125.

5 Napriek tomu, že vtedajšia verejnosť prezidenta Ludvíka Svobodu vnímala pozitívne, tak jeho podiel na okupácii a postoje v nasledujúcich dňoch dodnes nie sú celkom vyjasnené.

6 HOPPE, J. – SUK, J. – CUHRA, J.: Slova a ruce proti tankům. Praha 21. – 27. srpna 1968.

DOKUMENT Č. 1

1968, 21. august, Bratislava.
Báseň *Apel*, strojopis.

APEL

Šesťtisíc ich leží pod Slavínom
tých, čo k nám vzniesli tú zázračnú jar.
Šesťtisíc Vás leží pod Slavínom,
vítali sme Vás vtedy chlebom, soľou, vínom
a pamätáme dodnes Vašu ľudskú tvár.

A šesťstotisíc prišlo teraz cestou inou
za temnej noci na príšerný kar,
Hej, vstávajte Vy mŕtvi, drahí pod Slavínom,
povedzte svojim oklamaným synom,
aby si strhli hviezdy a zakryli tvár.

DOKUMENT Č. 2

1968, august, bez uvedenia miesta.
Báseň bez názvu, strojopis.

Kto je smelý nech len skúsi,
čo dokážu bratia Rusi.
Ój dokážu oni veľa,
do bezbranných Ivan strieľa.

Strieľa duchom obmedzený,
strieľa starcov, deti, ženy,
zbrane jeho zlostne rinčia,
vôkol seba všetko ničia.

Kto ti Ivan dal to právo,
strieľať do nás tak bezhlavo?
Dali ti ho v Moskve páni,
nik ich vôli nezabráni?

Vedomí si svojej moci,
Berte autá, tanky, zbrane,
ta molodci ta sa na ne,
brániť matičku Rusiju,
zraziť k zemi zradnú zmiju!

Čujte v Moskve páni milí,
či snáď sme Vás my zradili?
Jak vyčítať možno zradu,
keď slobodu chceš národu,
keď mu chceš dať viacej chleba,
skrátka všetko, čo mu treba!

Kto dobre chce, ten už zrádza?
Boh daj, prišla na Vás skaza,
i na Vaše mozgy plané!
Čujte v Moskve páni milí!
Ój či ste sa vyfarbili.
Hlásali ste pokoj svetu,
dnes so zbraňou Ivan je tu!

DOKUMENT Č. 3

1968, august, bez uvedenia miesta.
Báseň bez názvu, strojopis.

Byl jednou jeden kouzelník
ten v Kremlu bydlel hradu,
líbal se v Černé nad Tisou
a připravoval zradu.

Na hlavě vždycky máslo měl
a náruč plnou kvítí,
a na rtech sliby přátelství
a na hranicích šiky.

Tomu se jednou zastesklo
u stalinských slují,
a chtěl se jíti podívat
kam demokraté plují.

Od ledna slyšel o zemi,
kde básnik volně spívá,
lid o svých věcech rozhodne
a strana k tomu kývá.

Vzal do ruky svůj hrozný kyj
v tu zemi poslal tanky,
a těšil se jak zničí vše
a získá zrádce taky.

A těšil se jak v OSN
umlčí svět vétem,
a zprávu o svém poznání
pošle celým světem.

Však běda! Jaká promněna!
Hned celý svět je proti.
A celý národ jedno je
a nebojí se smrti.

Kam vkročil zas ten starý skyt
zas krev a smrt a slzy,
i rozpláče se kouzelník
a sám si hlavu srazí.

DOKUMENT Č. 4

1968, august, bez uvedenia miesta.
Báseň *Tichá noc…*, strojopis.

Tichá noc…

Tichá noc tmavá noc rušná je,
Šalgovič s Biľakom zradzuje,
Maďari, Nemci, Rusi, Poliaci,
obsadzujú našu vlasť v noci.

Pracovitý ľud náš kľudne spí,
o veľkom nešťastí netuší,
a keď noc skončí, príde deň nový,
nad zradou zhrozí sa svet celý.

Rusi nám zobrali Dubčeka,
Svobodu, Císaňa, Černíka,
pod automatom šiel aj Smrkovský,
keď ich odvážali do Moskvy.

Všetky rozhlasové stanice,
prosia nás, národ náš velice,
nech veľkú rozvahu, pokoj a kľud
dodrží československý ľud.

Ľudia sa statočne držali,
okupanti do nich strieľali,
strieľali do otcov a do detí,
naši verní bratia Sovieti.

Na protest húkali sirény,
celý náš národ je zronený,
tanky ničia cestu aj úrodu,
Rusi nám zobrali slobodu!

Kolóna sovietskych nákladných aut (Zdroj: archív A. Tariškovej)

Sovietsky tank a obrnený transportér v uliciach neznámeho slovenského mesta (Zdroj: archív A. Tariškovej)

DOKUMENT Č. 5

1968, august, bez uvedenia miesta.
Báseň *Balada o vojákovi*, strojopis.

Balada o vojákovi

/psáno na tanku – daleko od Moskvy/
Sedí Rusák na tanku, smrdí na sto honů,
má posranej hajzlpapír, píše na něm domů.

Moji drazí, věřte mi, jsme to ale voli,
čekali jsme velkou slávu a teď chrápem v poli.

Myslel jsem si, že zde svůj čas s dívkou strávim v kině,
teď tu čumím – všude nápis: Rusové jsou svině!

Jeden den nám nadávají, druhý den jsou tiše,
my chlastáme vodu z louží a kručí nám v břiše.

Je to divné, máme tanky, ale mozky vadné,
už jsme tady další týden a výsledky žádné.

Čekali jsme uvítání v krojích s chlebem, solí,
lidi na nás ale serou a mávají holí.

Nepochopím vůbec nikdy, proč jsme se sem drali,
asi nás ti šmejdi z Kremlu pěkne obelhali.

Naďo milá jsem Ti věrný stále jako z dubu,
Ty buď taky, nebo jinak rozbiju ti hubu.

Co to vidím, u tanku mi stojí krásna Máňa,
na tank píše, že jsme svině,
tak já končím, Váňa.

DOKUMENT Č. 6

1968, august, bez uvedenia miesta.
Báseň *Bratia*, strojopis.

Bratia

Máme brata máme,
s [7] roztrhanou riťou
ide za ním [8] zradca
zošíva ju niťou.

Neskúšaj sa Rusák,
neskúšaj sa v bití
bo ti niekto zatne
valaškou do riti.

Sovietski žandári
v bezmocnosti plačú
že nemôžu dostať
vysielačku našu.

Na ochranu našej banky
nie sú treba Vaše tanky
na to hovno čo v nej máme
si aj sami pozor dáme.

Z toho hovna veľký kus
ukradol nám aj tak Rus.
Keď si Slovák ako jedľa
ser na Rusov a nie vedľa.

7 Do prepisu básne sme vložili predložku „s“.
8 V origináli básne je uvedené „ide za nám zradca“, čo je jednoznačný preklep.

DOKUMENT Č. 7

1968, august, bez uvedenia miesta.
Báseň *Súdruhovi Dubčekovi!*, strojopis.

Súdruhovi Dubčekovi! [9]

Ak budeš unavený, zlož hlavu do nášho lona
Ak budeš klesať, opri sa o ramená svojho ľudu
Ak budeš smädný, pi zo studnice našej viery
Ak budeš hladný, posilni sa chlebom našej lásky
Ak Ťa napadnú, bráň sa mečmi našich ramien
Ak Ťa ohrozia, obrň sa štítmi našich tiel
Ak bude tvoje bremeno príliš ťažké, rozdeľ si ho s nami, pomôžeme Ti ho niesť
Ak bude tvoja cesta tŕnistá a ťažká, choď po nej, pôjdeme s Tebou
Avšak nikdy nezíď z cesty lemovanej míľnikmi slobody
Po inej ceste by si šiel sám!

Pre mladých chlapcov bola príležitosť vidieť množstvo sovietskej ťažkej vojenskej techniky v auguste 1968 nezabudnuteľným zážitkom
(Zdroj: archív A. Tariškovej)

9 Leták s textom básne je uverejnený aj v publikácii ÚPN August 68. Okupácia a občiansky odpor na Slovensku v obrazových dokumentoch Archívu Ústavu pamäti národa. Bratislava 2008, s. 48.

DOKUMENT Č. 8

1968, august, bez uvedenia miesta.
Báseň *Dubčekovská*, strojopis.

Dubčekovská
(na motto básne „Smrť Jánošíkova“ od J. Bottu)

Padá nôcka padá, na matičku Prahu,
zaberajú Rusi domovinu drahú.

Padá nôcka padá, na slovenské lesy,
Dubčeku, Dubčeku, ozvi sa, kdeže si?

Dubčeku, Dubčeku, Ty náš jasný sokol,
pootvorže okno a pozri sa vôkol.

Pozriže sa dolu, pozriže sa hore,
už je vôkol Teba Rusov šíre more!

More, šíre more a Ty iba jeden,
poddaj sa Dubčeku, lebo budeš väzeň!

Lebo ťa vezmeme pod kremeľské strechy,
nebudeš z voľnosti viacej mať potechy.

Zradiť? To nikdy nie, radšej ma prebodni,
ja nikdy nezradím národ môj slovenský!

A keby ste z neba ako dážď padali,
nikdy nezlomíte tento národ malý!

A keby vás bolo viacej o tri razy,
raz, stádo, zmiznete a Pravda zvíťazí!

Horí ohník horí, na Kráľovej holi,
za Tebou nás Dubček srdce, duša bolí.

Bolí, pobolieva, ale sa nedáme,
národ Tvoj slovenský, nikdy Ťa nesklame!

Nikdy Ťa nesklame, nikdy Ťa nezradí,
lebo Ťa Dubček náš, všetci máme radi.

Bol by si Dubček na slobode býval,
keby si na prsiach nebol hada skrýval!

Hada nebol skrýval, zmiju jedovatú,
čo podlo zradila slobodu nám svätú.

Hej, tisíc prabohov! Vy háveď prekliata,
ešte sa s vami raz náš národ poráta!

Darmo doň strieľajú okupanti Rusi,
veríme, že raz deň slobody prísť musí!

Príde, bo prísť musí, ten boží deň súdu,
a za stôl zasadne pravda môjho ľudu!

Pravda môjho ľudu, tá pravda odveká,
čo dnes stelesňuje súdruha Dubčeka!

Tras sa kolaborant, národ si pamätá,
raz príde sloboda, s ňou naša odveta!

DOKUMENT Č. 9

1968, august, bez uvedenia miesta.
Pieseň *Tichá voda*, strojopis.

Tichá voda [10]

Tichá voda do Dunajka padala,
keď sa družba so Sovietmi viazala.
Dnes už tečie do Dunaja naša krv,
lož je pravdou, nie je to tak ako prv.

Tichá voda do Dunaja padala,
naša vlasť je spojencami šliapaná.
Priateľstvo, čo naveky nám sľúbili,
rozstrieľali, zničili a spálili.

Začali sme za Dubčeka šťastne žiť,
Novotného krivdy chceli napraviť.
Rozkvitla nám, znovu lipka zelená,
ožila v nás hrdosť rokmi gniavená.

Jednej noci pretrhol nám niekto sen,
zobudil nás hukot tankov, zvuk sirén,
presmutná to bola pieseň augusta,
napadol nás Slovan – priateľ od chrbta.

Slané slzy z našich očí padali,
starší bratia naše deti strieľali.
Ivan Hrozný, Stalin, Brežnev, Kosygin,
krvi vládou vpísali sa do dejín.

Tichá voda do Dunajka padala,
zem slovenská prežalostne plakala.
No dá Pán Boh, že ich vláda pominie,
duch slovenský národ bitý nezhynie.

Branislav Kinčok • August 1968 and its Reflexion in Art Forms Created by Common People
The intervention of Warsaw Pact troops in Czechoslovakia in August 1968 was the greatest military action in after-war Europe, and at the same time it was the first and the last collective action of that military pact. 500,000 soldiers, 6,300 tanks, 2,000 cannons and 800 airplanes were deployed. The orders of Ludvík Svoboda, the President of Czechoslovakia and Martin Dzúr, the Minister of Defence of Czechoslovakia observed by the Czechoslovak People's Army caused that the army did not resist that military alignment. The reaction of the Czechoslovak citizens was on the other hand different; it was a non-armed but very active and cardinal unanimous resistance against the invasion and occupation. The mixture of contradictive emotions launched a kind of creativity with common people that was expressed in surprisingly peaceful and taking the circumstances into consideration, also relatively cultivated forms. One of the ways to express that resistance was writing spontaneous lyric works. Here nine, until now almost unknown short verse works are presented, the authors are not known, all of them were written in the period following 21 August 1968. In total, 8 short poems and one song are presented.

Mgr. Branislav Kinčok (1979)
Absolvent histórie na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Pracuje v Sekcii vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa. Vo svojej činnosti sa venuje politickým procesom v komunistickom Československu po roku 1948, činnosti Štátnej bezpečnosti, ako aj problematike vojnových a povojnových vzťahov Červenej armády so slovenským obyvateľstvom. Je spoluautorom monografie *Slovenskí generáli 1939 – 1945*, publikácie *Monografia obce Starý Tekov* (2014) a autorom viacerých vedeckých štúdií a odborných článkov.

10 V tomto prípade ide o pieseň na nápev známej vysťahovaleckej piesne Keď sa Slovák preč do sveta poberal.

ÚTEK Z MASOVÉHO HROBU V SKLABINI
PRÍBEH KAROLA NEMČOKA Z AUGUSTA 1944

JOZEF NEMČOK, MARTIN LACKO

Zlo malo vždy, a osobitne azda v 20. storočí, tie najrôznejšie podoby. Nie iba formu zločinných, nenávistných ideológií rámcovaných politickými systémami, ale často vystupovalo v podobe temných vášní, vyrovnávania si osobných účtov, ktoré sa – pre ľahšiu vykonateľnosť – následne či už maskovali alebo jednoducho spojili s politickými obvineniami. Jednou z úloh ÚPN je dokumentovať prípady násilia, obetí totalitných režimov a vôbec zla ako takého, zapisovať ich do pamäti národa a tým ich odovzdávať – ako memento – budúcim generáciám. Už samotná existencia takejto pamäťovej inštitúcie je akousi nádejou pre ľudí, rodiny, ktoré boli rôznymi režimami či rozličnými formami násilia a nespravodlivosti postihnuté. Tým skôr, ak o nich museli desaťročia mlčať. A preto sa dodnes so svojimi osudmi a príbehmi obracajú práve na túto inštitúciu.

Inak tomu nie je ani s príbehom Karola Nemčoka (1909 – 1974) z obce Šváb, dnes Dolná Ves v okrese Žiar nad Hronom. Po dlhšom pátraní – pochopiteľne až po roku 1989 – ho spísal jeho syn Jozef Nemčok (1936). Aj napriek pokročilému veku je Jozef Nemčok pisateľsky aktívny, pravidelne prispieva do regionálnej tlače a je najmä aktívnym glosátorom aktuálneho spoločenského diania. Ešte v decembri roku 2011 zaslal do ÚPN list o otcovom dramatickom osude a o niekoľko mesiacov neskôr poskytol pre potreby časopisu *Pamäť národa* stručné spracovanie rodinnej histórie. V čom tkvie podstata príbehu? V druhej polovici augusta 1944, ešte pred oficiálnym začiatkom Povstania, skupina partizánov odvliekla z rodinného domu v obci Šváb Jozefovho otca Karola Nemčoka. Partizáni ho neskôr eskortovali do Kremnice, odtiaľ do Martina, kde ho vypočúvali a spolu s ním aj niekoľko ďalších ľudí, údajne obyvateľov obce Sklené. Po vypočutí boli odvezení do Sklabine, kde ich po ďalšom vypočúvaní partizáni odviedli za dedinu a tam postrieľali do vopred vykopaného masového hrobu. Karol Nemčok však nebol smrteľne postrelený. V masovom hrobe sa po zahrabaní popravnou čatou začal po niekoľkých minútach dusiť. Podarilo sa mu vyhrabať a utiecť a skryť sa v horárni v dnes známom lyžiarskom stredisku Jasenská dolina. Vďaka dobrodeniu viacerých ľudí sa dlhšie skrýval a nakoniec so šťastím vojnu prežil.

V nadväznosti na vyššie uvedené treba pripomenúť, že o spojení kremnických komunistov s partizánskym štábom v Turci vieme mnohé z literatúry. Podľa publikácie Emila Gažu *Partizánske hnutie na Slovensku* funkcionár ilegálnej Komunistickej strany Slovenska (KSS) Gejza Lacko z Kremnice nadviazal v lete 1944 kontakt s Viliamom Žingorom a onedlho aj s Piotrom Alexejevičom Veličkom, ktorý mu dal úlohu postaviť partizánsky oddiel z obyvateľov Kremnice a okolia (s. 309). Ešte pred začiatkom Povstania sa jeho jednotka stala jedným z oddielov 1. partizánskej brigády M. R. Štefánika, konkrétne 5. oddielom a ako uvádza publikácia z roku 1984 *„pri vypuknutí SNP oddiel obsadil Kremnicu a zaistil v Kremnici a okolí sfašizovaných príslušníkov nemeckej národnostnej skupiny“* (s. 14).[1]

Život Karola Nemčoka hlboko poznačila obec Sklabiňa pri Turčianskom Svätom Martine (dnes Martin). Bola to vlastne prvá obec na Slovensku, kde sa začali vykonávať masové politické vraždy. Sklabiňa sa tak ešte pred oficiálnym vypuknutím Povstania zaradila medzi miesta hrôzy, miesta partizánskeho teroru. O týchto sa však muselo po roku 1945 mlčať, mali upadnúť do úplného zabudnutia. Niet preto divu, že niektorí ľudia sa až na sklonku života odvážili dať na papier to, o čom vedeli už v roku 1944. Tak napríklad jeden z Martinčanov, Dušan Čatloš, sa o Piotrovi Alexejovi Veličkovi a pomeroch v Sklabini vyslovil vo svojej knihe *Deti a vojna* nasledovne: *„Z neho šiel strach… V Sklabini bola zvláštna situácia. Bolo to také ‚zberné‘ miesto pre rôznych podozrivých, obvinených a podobne. Tam partizáni skántrili aspoň 60 ľudí. Tam bola celá tlupa mladých, ‚bojachtivých‘ chlapcov, tak vo veku 17 – 18 rokov, čo sympatizovali s partizánmi atď. No a partizáni vodili týchto svojich ‚odsúdencov‘ do kameňolomu a strieľali.“*[2]

Nech je teda aj tento náš príbeh varovaním pred fanatizmom a nenávisťou, bez ohľadu na to, z akého politického smeru prichádza.

1 Citované podľa GAŽO, E.: Partizánske hnutie na Slovensku: Organizácia a bojová činnosť jednotiek II. Druhé, doplnené spracovanie. Bratislava 1984.

2 ČATLOŠ, D.: Deti a vojna. Spomienky na detstvo a rodinu 1941 – 1946. Krakov – Martin 2015, s. 39.

OBETE

Vraždy spáchané na Slovákoch, členoch Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) a nemeckých spoluobčanoch partizánmi či povstalcami v Sklabini pri Turčianskom Svätom Martine sa ani po dlhých rokoch nedajú zabudnúť. Sú trpkou skutočnosťou odvrátenej tváre Slovenského národného povstania (SNP). Do ozbrojených skupín vstupovali aj ľudia, ktorí Povstanie zneužili. Poháňala ich osobná pomsta, či obyčajné nepriateľstvo voči susedovi. Vyvršovali sa na radových členoch HSĽS, na nemeckých spoluobčanoch, ktorí tu žili oddávna.[3] Velitelia partizánskych oddielov boli spoluzodpovední za vraždy, za smrť ľudí, za umučených a postrieľaných v slovenských horách. Jednou z tých stoviek obetí povstaleckých „súdov" bol i môj otec. Otcov príbeh smrti a života, jeho útek z masového hrobu v Sklabini, ako aj jeho ďalšie životné peripetie, opíšem len v skrátenej podobe. Presne tak, ako ich dlhé roky počas života otec spomínal v rodine a nám deťom, ale aj v čase, keď sme už opustili rodičovské hniezdo.

ODVLEČENIE A VYŠETROVANIE

Písal sa 25. august 1944. Pred záhradou na obecnej ceste zastalo neznáme auto s neznámymi ľuďmi. Prišli k otcovi a vyzvali ho, aby ich nasledoval. V mene zákona, bez udania dôvodu. Jednoducho ho prinútili nasadnúť na zadné sedadlá vedľa ozbrojeného muža. V tomto momente sa začal otcov boj medzi životom a smrťou. Nebyť šťasteny osudu, nikdy by sme sa nedozvedeli – naša matka, v tom čase žijúci piati súrodenci, ale aj ďalšia rodina – kto a kam otca odviedol a kde skončila jeho životná púť. Až neskôr, po otcovom príchode z nemocnice, sme získali informácie o tom, že autom ho odviedla skupina partizánov, členov Revolučného národného výboru (RNV) mesta

Karol Nemčok (1969)
(Zdroj: archív J. Nemčoka)

Kremnica. Členom výboru mal byť i jeden občan z dediny Šváb (dnešnej Dolnej Vsi), kde otec s rodinou býval. Túto skutočnosť sa dozvedel až neskôr, počas prítomnosti nemeckej armády v meste a v okolitých dedinách, keď zaistili vo Švábe šiestich mužov.

Osudová cesta partizánskou eskortou zo Švábu viedla do Kremnice. V Dolnej ulici v budove číslo 14, oproti domu akademického maliara Viktora Hermélyho, sídlil partizánsky štáb. V budove pekára Seltsama si súčasne zriadili partizáni z Kremnice a okolia ilegálny Okresný revolučný národný výbor. Jeho predsedom bol veliteľ 5. oddielu 1. partizánskej brigády M. R. Štefánika, komunista Gejza Lacko[4]. Členmi výboru boli okrem iných Jozef Weiss, Štefan Nemčok a ďalší členovia zakázanej komunistickej strany pôsobiaci v ilegalite. Medzi nich sa zaradili aj „demokrati", teda členovia neskoršej Demokratickej strany.

Pôvodne malo byť zaistenie tajné. Rozkaz bol zadržať otca po práci cestou domov tak, aby nik nevedel, kde sa nachádza a kde, „ľudovo povedané" zmizol. Počítalo sa aj možnosťou jeho zaistenia na Daňovom úrade v Kremnici, kde pracoval. Otec potreboval niečo opraviť na rozostavanom rodinnom dome po rodičoch, preto si v práci vypýtal pred obedom voľno. Tým prekazil plán Revolučného národného výboru, ktorý bol zároveň partizánskym štábom v Kremnici, tajne otca zaistiť. Hliadka sa vrátila na štáb a oznámila, že z práce odišiel domov skôr. S tým sa na štábe nepočítalo. Rozkaz znel, za každých okolností otca zaistiť. Išlo o podporovateľa slovenskej štátnej samostatnosti, hlinkovca, člena HSĽS. V tých časoch človek národne orientovaný, podporujúci samostatnosť, predstavoval pre komunistov nepriateľa Československej republiky, ktorú, spolu s demokratmi, hodlali obnoviť.

Po obecnej ceste odbočujúcej z hlavnej komunikácie prichádzalo do dediny osobné auto. Smerovalo rovno do úzkej uličky, ktorú nazývali Do Michalov. V záhrade sa nachádzal náš rodičovský dom. Naproti z kopcovitej lúky tiekla voda cez drevený žliabok ponad potok. Pri žliabku auto zastalo. Vystúpili

3 Najväčším masakrom v dejinách vojnového Slovenska spáchaným v jediný deň bol prípad v obci Sklené, kde partizáni z 1. Stalinovej brigády vystrieľali 187 miestnych nemeckých obyvateľov. (SCHVARC, M.: Masová exekúcia v Sklenom 21. septembra 1944 v širšom dejinnom kontexte. Pamäť národa, roč. 3, 2007, č. 3, s. 4 – 13. Z prípadov násilia a masových vrážd páchaných partizánmi na nemeckej menšine možno uviesť knižnú publikáciu Štefana Wolfa-Slameníkova Krvavá štiavnická štreka (Ružomberok 2004) no najmä chronologicko-dokumentačnú prácu Petra B. Podolského Povstanie roku 1944. Bolo národné, slávne, užitočné? (2. vydanie, Bratislava 2015). Z najnovších štúdií o výčinoch partizánov v Turci možno uviesť štúdiu Vojtecha Kárpátyho Spoločenské a bezpečnostné pomery v Turci do augusta 1944 v zborníku SNP a záver vojny na území Žilinského kraja 1944 – 1945 (Žilina 2015, s. 87 – 101).

4 Gejza Lacko (1907 – 1977) – ilegálny pracovník Komunistickej strany Slovenska (KSS), organizátor partizánskeho odboja a tzv. národných výborov v okrese Kremnica. Počas Povstania veliteľ 5. oddielu 1. slovenskej partizánskej brigády M. R. Štefánika. Po vojne predseda Okresného národného výboru (ONV) v Kremnici (1945 – 1948).

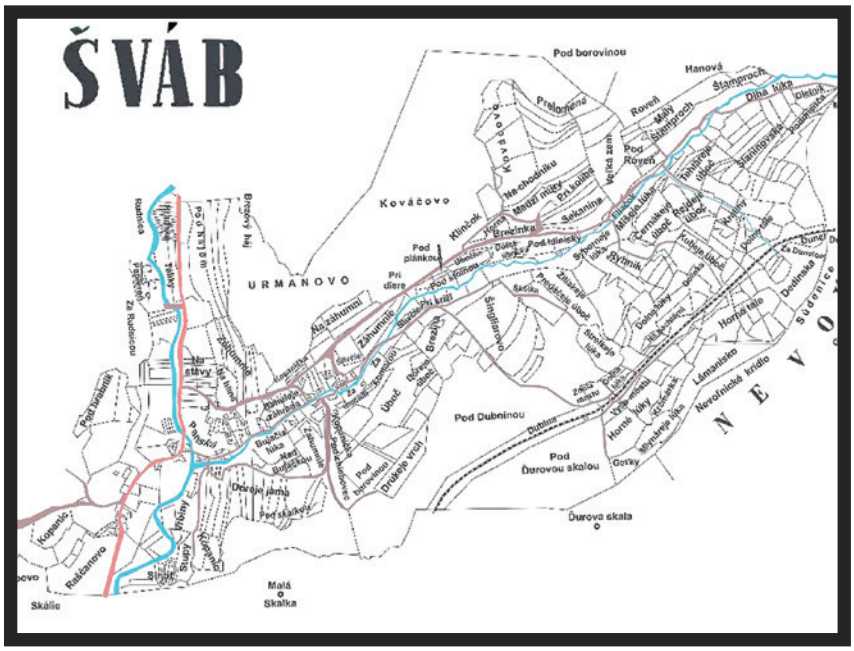

Obec Šváb, dnes Dolná Ves
(Zdroj: archív J. Nemčoka)

Námestie v Kremnici v 40. rokoch (Zdroj: Slovensko na historických pohladniciach)

z neho traja neznámi muži. Šofér ostal stáť pri aute, ďalší dvaja vykročili k nášmu domu. Matka videla, ako sa muži pri aute dohadujú a ukazujú smerom k domu. Jeden z nich ukrýval zbraň. Stačila otcovi zakričať, že do uličky idú nejakí muži. *„Iste idú pre teba, lebo ukazovali na náš dom. Majú asi zbrane,“* zavolala mama. Na prekvapenie muži zaklopali na dvere a slušne sa pozdravili. Povedali, že hľadajú Karola Nemčoka. Otec odpovedal, že to je on. Jeden z tých dvoch ukázal nejaký papier, kde bola úradná pečiatka: *„Máme vás priviesť na žandárske veliteľstvo!“* vyhlásil. Otec pozrel na papier a opýtal sa: *„V akej veci mám ísť s vami, že ste prišli až traja? A na dôvažok so zbraňou v ruke.“* Oni na to: *„Je vyhlásené stanné právo a s ohľadom na túto situáciu musíme ručiť za vašu bezpečnosť,“* pokračoval neznámy. *„Ak je to tak, počkajte, kým sa prezlečiem. Potom pôjdem s vami,“* odvetil otec. *„Dobre, počkáme,“* ukončil krátky rozhovor nevítaný hosť a otočil sa smerom do ulice. Otec sa vrátil do domu. Prezliekol si spodnú bielizeň, obliekol čisté spodky, nohavice, košeľu a sako. Narýchlo sa rozlúčil s matkou a vyšiel von. Spolu s neznámymi šiel k autu, ktoré už bolo otočené smerom na hlavú cestu. Rozkázali mu, aby si sadol na zadné sedadlo. Vedľa neho si sadol muž, ktorý mal zbraň. Takto ho priviezli do Kremnice.

Asi dvesto metrov od nemocničného kostola, z druhej strany ulice, mal sídlo partizánsky štáb. Auto vošlo do podchodu domu a zastalo. Otec netušil, prečo bol privezený tam, do domu pekára Seltsama, keď sídlo žandárskej stanice bolo niekde úplne inde. Po schodoch ho odviedli do veľkej miestnosti.[5] Až vtedy si uvedomil, kde sa nachádza, keď uvidel Gejzu Lacka a ďalších prísediacich v miestnosti. Bol na partizánskom štábe. Teraz už začal chápať zmysel zaistenia. Gejza Lacko bol hlavným organizátorom a koordinátorom štábu, ako aj predsedom Okresného revolučného výboru.[6] Podieľal sa na zaisťovaní takzvaných hlinkovcov, ako aj občanov nemeckej národnosti z okolitých dedín. Gejza Lacko bol zároveň veliteľom 5. oddielu 1. partizánskej brigády M. R. Štefánika,

5 V zadnej časti na prízemí Seltsamovho domu bola pravdepodobne pekáreň a niekoľko ďalších miestností. V prednej časti od ulice mal majiteľ predajňu. Na poschodie viedli drevené schody (tie stoja ešte i dnes, v decembri 2014, keď si Jozef Nemčok prezeral a fotil spomínanú budovu). Podľa opotrebovania vyzerajú ako pôvodné. Na poschodí sa musel nachádzať pekárov byt.

6 Podľa vlastných slov Gejzu Lacka poveril dňa 27. 8. 1944 veliteľ P. A. Veličko organizovať partizánsku skupinu v Mošovciach a obsadiť okolie obce. Zbrane získali od žandárskeho veliteľa pplk. Jána Plakingera. Rovnako tu Lacko priznal zaisťovanie viacerých osôb, pričom sa pohoršoval nad tým, že Ján Ursíny si za niektorých zaistencov „dovolil intervenovať na veliteľstve 5. partizánskeho oddielu, napríklad aj u mňa“. Iné jeho tvrdenia o činnosti partizánov, naopak, vzbudzujú skôr úsmev: „Úseky frontu, na ktorých všetky ich akcie zlyhali, zverili partizánom.“ Alebo tvrdenie o tom, že v decembri 1944 jeho partizáni vykoľajili „špeciálny technický vlak s oddielmi SS“, pričom vraj „zhorelo asi 400 esesákov“. Pozri LACKO, G.: Komunisti kremnického okresu v boji proti fašizmu. In: Pod vedením strany. Sborník spomienok ilegálnych a protifašistických bojovníkov z rokov 1938 – 1945. Bratislava 1959, s. 36 – 39.

ktorá mala hlavný stan v Sklabinskom Podzámku aj v obci Sklabiňa pri Martine. Veliteľom brigády bol Piotr Alexejevič Veličko.[7] Na štábe v Kremnici otca vypočúvali. Za vinu mu kládli, že bol členom HSĽS. Ďalej ho vinili z toho, že po vzniku Slovenskej republiky v marci 1939 podporoval samostatnosť Slovenska. Až neskôr, pred popravou, si uvedomil aj iné, pravdepodobnejšie dôvody zaistenia. Vypočúvanie netrvalo dlho. Bola to viac-menej formálna záležitosť. Pozostávala z overenia jeho osobných údajov a pracovného zadelenia. Preverovali aj to, či bol členom HSĽS, hoci o tejto skutočnosti všetci prísediaci na štábe vedeli. Všetkých, čo sedeli v miestnosti, v podstate poznal. Hlavne Gejzu Lacka a Jozefa Weissa. Až neskôr sa dozvedel, že jeho zaistenie inicioval jeho strýc Štefan a ešte jeden občan zo Švábu. Od týchto informátorov poznali vyšetrovatelia aj všetky náležitosti z otcovho rodinného prostredia.

Po formálnom výsluchu bol otec s tromi nemeckými spoluobčanmi, pravdepodobne z niektorej okolitej nemeckej dediny, vyvedený na zadný dvor. Nemeckých dedín v okrese Kremnica bolo v tom čase asi desať. Všetci museli nastúpiť na nákladné auto, ktoré malo ložnú plochu zakrytú celtovou plachtou. Keď už boli na korbe, z kraja si na lavice prisadli dvaja ozbrojení muži. V kabíne bol okrem šoféra ďalší ozbrojenec. Auto vyšlo zadnou bránou na cestu a zabočilo k Štátnej mincovni. Poza budovu mincovne nabralo kurz na Turčiansky Svätý Martin. Asi po hodine prešlo cez mesto a o niekoľko minút zastalo na konci Martina. Po chvíli pokračovalo smerom na Sklabinský Podzámok. Definitívne zastavilo až v obci Sklabiňa. Tu všetci vystúpili a boli odvedení do sídla štábu Veličkovej brigády, kde ich znovu vypočúvali. V bočnej miestnosti sedeli na lavici, kým ich po jednom neodviedli do inej miestnosti. Po vypočúvaní sa nevrátili späť, ale do nejakej tmavšej pivnice, kde si museli posadať na zem. Znova boli formálne vypočúvaní. Otec odpovedal v podstate na tie isté otázky, ktoré mu kládli na partizánskom štábe v Kremnici. Pri výsluchu sedeli viacerí vojaci a civili. Jeden z nich bol určite sovietsky dôstojník. Mená niektorých členov súdneho tribunálu sa dozvedel až po vojne, z novín a rozhlasu. Jedným z nich bol aj Viliam Žingor [8], odsúdený v povojnových komunistických procesoch na smrť. Keď otec vstúpil do tmavej miestnosti, už tam bolo sedem mužov a jedna žena. V pivnici sedeli na hlinenej podlahe a prebdeli celú noc. Ráno, 26. augusta 1944, pred východom slnka museli nastúpiť na vojenské nákladné auto, ktoré deviatich odsúdencov vyviezlo nad obec Sklabiňa. Nebolo to ďaleko od dediny. Pri ceste na kraji hory stála nejaká drevenica. Pred ňou už čakalo povstalecké komando. Medzi jeho členmi bol na otcovo prekvapenie i strýc Štefan. Pri zadnej stene zrubu videl niekoľkých ozbrojených mužov. Všetkých uväznených voviedli do zrubovej miestnosti. Jeden zo štábu vydal zaisteným rozkaz: *„Po jednom budete vychádzať von! Pred vchodom všetok odev, aj spodné prádlo vyzlečiete a položíte na bok!“*

ÚTEK Z MASOVÉHO HROBU

V tomto momente si asi všetci zaistení uvedomili, že o ich živote bolo rozhodnuté. Postupne každému, kto sa vyzliekol, zaviazali kusom látky oči. Jeden ozbrojenec odviedol nahého odsúdenca nad hrobovú jamu. Keď im zaväzovali oči, každému povedali: *„Zostaneš stáť, kde ti poviem! Zopni ruky a drž ich za hlavou!“* Otca vyviedli ako posledného. Keď sa vyzliekal, obrátil sa na strýca Štefana a požiadal ho, či by si nemohol nechať spodky. Ten na súhlas prikývol hlavou smerom k ozbrojencovi, ktorý otca ako posledného priviedol na popravisko. Zostali stáť tesne nad okrajom jamy, chrbtom k popravčej čate. Otec sa prežehnal a začal sa pošepky modliť „Otče náš“. Modlitbu nedokončil. Zaznelo deväť výstrelov a odsúdenci ako podťatí padali do spoločného hrobu.

Otec nebol smrteľne trafený. Guľka preletela spodnou časťou ramena, medzi rukou a lopatkou. Veľkou silou ho zrazila rovno do jamy. Mali to dobre vymyslené, ani sa ich nemuseli dotýkať. Spadol k stene hrobu a na jeho driek a nohy sa zvalilo bezvládne telo susedného nešťastníka. Mal neuveriteľné šťastie. Zachránila ho Božia prozreteľnosť. Zostal ležať dolu hlavou, ktorú mal vo výklenku v stene. Samozvaní vykonávatelia rozsudku začali náhlivo so zahrabávaním postrieľaných tiel. Bez pohybu ležal v hrobe, ale bol pri vedomí. Zahrabávanie netrvalo dlho. Po niekoľkých minútach počul slabý, zeminou pritlmený hlas: *„Stačí! Ideme! Toto už dokončia iní.“* Podvedome sa usiloval zostať čím dlhšie bez pohybu. Bolesť v hrudi a nedostatok vzduchu od nasypanej zeminy, ktorá ho začínala dusiť, ho však prinútili k tomu, aby sa začal vyhrabávať. S myšlienkou „poručeno Pánu Bohu“, vstal z hrobu. Z očí si strhol šatku. So zdvihnutou hlavou sa zahľadel smerom k dedine. Popravná čata sa stratila z dohľadu. Rýchlo si obzrel hrob, kde sa sem-tam v posmrtnom kŕči hýbali letmo zasypané telá postrieľaných. Vyškriabal sa

7 Piotr Alexejevič Veličko (1911 – 1984) – dôstojník Červenej armády a sovietsky partizánsky veliteľ. Bol veliteľom prvého partizánskeho desantu organizovaného Ústredným štábom partizánskeho hnutia v Kyjeve na Slovensko v noci z 25. na 26. 7. 1944. V auguste 1944 sa skupina zreorganizovala na 1. slovenskú partizánsku brigádu M. R. Štefánika a P. A. Veličko sa stal jej veliteľom. Známym sa stal aj svojou krutosťou či viacerými nepremyslenými akciami.

8 Viliam Žingor (1912 – 1950) – organizátor partizánskeho odboja v Turci. Ako záložný dôstojník v roku 1943 dezertoval zo slovenskej armády a odišiel do hôr Malej Fatry, kde vytvoril lesný tábor, v ktorom sa grupovali sovietski utečenci a domáci odbojári. Počas Povstania veliteľ 2. slovenskej partizánskej brigády M. R. Štefánika. Spolu s P. A. Veličkom bol hlavným predstaviteľom partizánskeho odboja v Turci. Po vojne funkcionár Zväzu slovenských partizánov. Vo vykonštruovanom procese v roku 1950 odsúdený na smrť. V roku 1968 rehabilitovaný.

z hrobu a utekal do lesa, ktorý bol len niekoľko metrov od hrobu. Ukryl sa v húštine. V chvate si vyzliekol spodky a zubami odtrhol spodnú nohavicovú časť. Rýchlo si obliekol vrchnú časť spodkov. S provizórnym obväzom si stiahol krvácajúcu ranu na ramene, kde ostalo trochu prilepenej zeminy. Začal utekať lesom. Strach ho hnal čím ďalej od osudného miesta. Nevie, kam sa uberá, len čím ďalej od hrobovej jamy. Nemal potuchy, akú vzdialenosť prešiel a koľko mu to trvalo (od hrobu k horárni to bolo pešo asi štyri kilometre – pozn. J. N.). Zrazu začul brechot psov. *„V blízkosti musia bývať nejakí ľudia,“* pomyslel si v duchu. Ešte kráčal niekoľko metrov ďalej, až uvidel z lesa obydlie. Brechot psov bol čím ďalej zúrivejší. Ukryl sa za hrubší strom a pozoroval okolie. Po niekoľkých minútach z domu vyšiel chlap. Zakričal smerom k hore, či je niekto na blízku.

ZÁCHRANA V HORÁRNI

Po niekoľkých sekundách váhania sa otec rozhodol a vyšiel z hory na čistinku. Zakrvavený, skoro nahý, kráčal oproti chlapovi, ktorý mu šiel v ústrety. *„Čo sa vám stalo človeče, že ste celý krvavý? Rýchlo poďte za mnou do horárne!“* vraví mu onen. Zraneného otca priviedol do kuchyne. Posadil ho, takého ako bol, v roztrhaných spodkoch na stoličku. Prikázal mu, aby zostal sedieť a nikam nechodil, že on sa hneď vráti. Pre istotu zamkol vonkajšie dvere. O niekoľko minút sa vrátil s manželkou, ktorá prezrela otcovi zakrvavené rameno. Nakázala mu držať si stále ranu a na chvíľu odišla. Vyšla z kuchyne a späť sa vrátila s lekárničkou a fľaškou špiritusu. Cez rameno mala prehodený mokrý uterák. Keď si všetko rozložila na stole, začala čistiť otcovo telo od zaschnutej krvi. Pomaly uvoľňovala látku na rane, ktorou si pridržiaval postrelené rameno. Gázou namočenou v alkohole začala postupne čistiť ranu zo zadnej strany, kadiaľ guľka vnikla do tela. Po nevyhnutnej dezinfekcii priložila na očistené prestrelené rameno kus gázy a prikázala manželovi, aby gázu pridržiaval na ramene. Také isté ošetrenie urobila aj na rane z prednej strany tela. Z lekárničky na stole vytiahla ďalšiu poskladanú sterilnú gázu, natrela na ňu nejakú masť a priložila na obe strany tela. Potom rany rýchlo omotala obväzom cez ruku a rameno. Keď skončila s ošetrením, priniesla spodnú bielizeň, košeľu, nohavice a sako. Horár zaviedol otca na chodbu, kde bol lavór s čistou vodou. Tam si stiahol zafúľané, roztrhané spodky. Ako mu to zranenie dovoľovalo, mokrým uterákom si poutieral zvyšky krvi a hliny z tela aj nôh a nakoniec sa poutieral. Potom sa obliekol a obul si obnosené topánky. Horár raneného vyzval, aby ho nasledoval do kuchyne. Tam si sadli za stôl. Domáca pani – v jednej osobe ošetrovateľka aj hostiteľka – doniesla čaj, chlieb a nejakú nátierku. Ponúkla otca, aby sa naraňajkoval, hoci podľa slnka sa skôr blížilo poludnie. Až teraz si otec uvedomil, že sa ani nepredstavil. Vstal od stola, podal svojim dobrodincom ruku a povedal, že sa volá Karol. Horár s manželkou sa taktiež predstavili svojimi krstnými menami. Povedali, že to ani nie je podstatné. Hlavná vec, že mohli pomôcť ranenému človeku v núdzi. Okolo obeda psi vo voliére znovu začali hlasno brechať. Horár mal tušenie, že ranený patrí k nešťastníkom, ktorých v Sklabini likvidujú povstalci. Ťažko bolo počúvať slová, ktoré im Karol počas ošetrenia povedal. Slová o tom, že medzi popravenými odsúdencami boli nemeckí spoluobčania, členovia HSĽS aj iní nepohodlní občania. Vedel, že raneného budú hľadať, ak zistia, že v hrobe niekto chýba.

Po každej vražednej akcii, po „operácii“, ako údajne nazývali popravy, musela skupina mužov upraviť hrob. Aj vtedy, keď mal zomrieť otec, išli dvaja chlapi dokončiť zahrabávanie. Po príchode k masovému hrobu už na prvý pohľad zistili, že na jednom mieste je rozhrabaná zemina. Na tom mieste predtým určite ležal človek, ktorý tam teraz chýba. Jeden z hrobárov okamžite utiekol do dediny na štáb oznámiť, že z hrobu niekto ušiel. Na partizánskom štábe nastal rozruch. Všetci aktéri znervózneli. Utečenec sa nesmie zachrániť! Je to korunný svedok vrážd, ktoré uskutočňovala pod velením sovietskych partizánov Veličkova brigáda. Ak prežije, dostane sa správa o utajovaných akciách na verejnosť. Bude to vrhať negatívne svetlo na partizánsky odboj a potvrdia sa chýry o masových vraždách nielen na občanoch nemeckej národnosti, ale aj na Slovákoch. Okamžite bol vydaný rozkaz zostaviť štyri hliadky. Jedna mala prehľadať niektoré domy v dedine, druhá v Sklabinskom Podzámku. Ostatné dve prehľadajú z oboch strán les nad Sklabiňou. Ak utečenca nájdu, treba ho priviesť živého či mŕtveho. Zloženie hliadok určite zabezpečoval niektorý z veliteľov, ktorý mužom pridelil rajón, kde vykonajú dohľadanie postrelenej osoby. Jedna z hliadok sa vybrala smerom do Jasenskej doliny k Hanulíkovej horárni.

Takúto situáciu horár predpokladal. Ak povstalci zistia, že z hrobu niekto ušiel, budú ho hľadať. Nemýlil sa. Brechot psov signalizoval, že sa znovu ktosi blíži k horárni. Psiská už z diaľky zacítili každý pohyb v okolí horárne. Na dvore bola drevená šopa, ktorá slúžila na uskladnenie sena, aj na mlátenie obilia. Prikázal ranenému, aby ho rýchle nasledoval. Prešli z domu cez dvor a voviedol otca do šopy, ktorá pozostávala z dvoch častí. Jedna časť bola uzavretá, na nej bol len otvor na vhadzovanie sena, prípadne slamy. Ranenému povedal, aby prešiel do tejto oddelenej časti. Prikázal, aby sa schoval vzadu v kúte, kde sa musí zahrabať čím hlbšie do sena. Šopa bola v tejto časti priechodná a uzatvárala sa veľkými drevenými vrátami. Stál tam voz naložený čerstvým senom. Ešte stačil z neho hodiť na raneného niekoľko vidiel sena. Prikázal mu, aby bol ticho. Nemusí sa báť, všetko vybaví bez problémov.

V momente, keď horár vyšiel zo šopy, nachádzala sa už hliadka na dohľad od horárne. Brechot psov bol čoraz zúrivejší. Horár vyšiel na dvor. Ďalekohľadom uvidel prichádzať troch mužov rozostavaných do rojnice niekoľko metrov od seba. Čuvače skákali na voliéru, v ktorej boli zavreté. Zakričal na

psov, aby stíchli a zahnal ich do búdy. Pred horárom sa vynorili štyria muži. Jeden musel kráčať lesnou cestou. Traja boli ozbrojení, podľa všetkého povstalci. Civil z partie, ktorého poznal a bol zo Sklabine, pozdravil: *„Dobrý deň pán polesný,“* tak totiž volali v dedine horára. *„Aj vám,“* nestačil horár ani odpovedať a už sa ho aj civil pýtal: *„Nevideli ste v okolí neznámeho raneného muža? Neschoval sa tu niekde v horárni?“* A horár pokojne odpovedal: *„Nie nevidel, ani sa tu neschováva. Nemám o tom vedomosť. Ak by bol niekto schovaný na blízku, hen psiská by dali o tom vedieť. To ste sami mohli počuť.“* Ten zo Sklabine pokračoval: *„A môžeme si to tu skontrolovať?“* Horár nenamietal: *„Nič vám v tom nebráni. Ale aj keby som nechcel, zbrane vašich kolegov by ma presvedčili.“* Traja muži len obzerali horáreň a okolitý terén. Sklabiňan im niečo polohlasne povedal. Pravdepodobne potvrdil, že polesný by ich neklamal. Pre istotu povedal, že skontroluje obydlie. Horár otvoril maštaľ, kde bola krava a v kúte ležal poľovnícky pes. Psovi prikázal, aby bol ticho a ostal ležať v kúte. Sklabiňan prezrel maštaľ, vyšiel von a zamieril do senníka. Obzeral si voz, ktorý bol po rebríkové drabiny naložený senom. Za ním prišiel ďalší ozbrojenec. Sňal z pleca pušku, na ktorej bol nastoknutý bodák a začal pichať do sena na voze i v oddelenej časti senníka, kde bol skrytý otec. Horár stál vedľa nich. Našťastie na sebe nedal nič znať, takže nepojali žiadne podozrenie. Po tejto prehliadke povedal ten zo Sklabine, že ešte prekontroluje byt. Na tento moment horár čakal. Čím skôr opustiť senník. Vykročil dopredu a otvoril dvere do predsiene. Sklabiňan vstúpil do bytu. Jeho kolega, s ktorým kontroloval senník, ostal čakať vonku. Letmo prezrel kuchyňu, z jednej strany spálňu a z druhej obývaciu izbu. V izbe sa manželka hrala s deťmi, chlapcom a dievčaťom, hru Človeče nehnevaj sa. Pred príchodom kontroly ich horár upozornil, že ak sa niekto bude vypytovať, majú povedať, že nič nevedia, lebo od rána sa hrajú v izbe.

Sklabiňan sa nič nepýtal. Vyšiel von a prešiel k ďalším členom hliadky. Tí si stále obzerali okolie horárne. Skonštatoval, že tu sa hľadaný nenachádza. Polesný by ich predsa neklamal. Odzdravili sa a pohli sa ďalej. Od horárne prešli popri lesnej ceste na druhú stranu kopca. Stála tam nejaká drevenica, kde sa pásli ovce. Aj tú prehľadali bez žiaduceho výsledku.

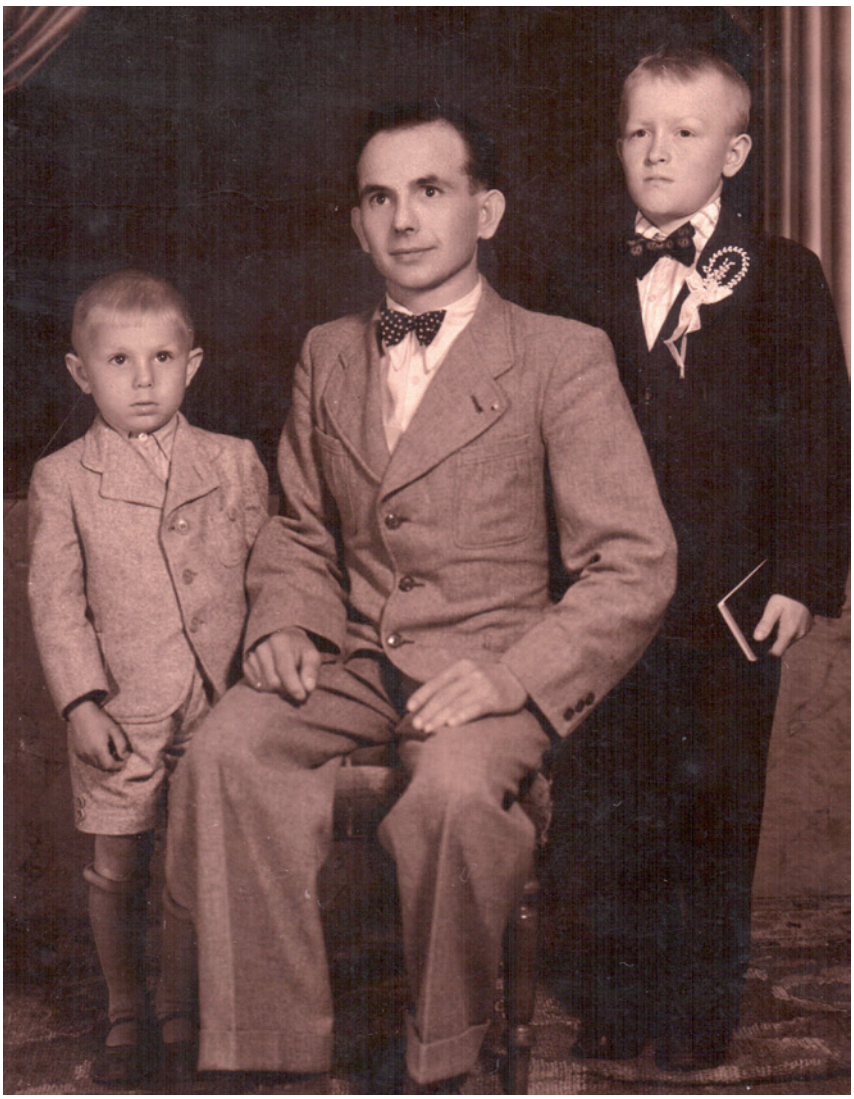

Birmovka krstného syna Leopolda (vpravo). Karol Nemčok v strede a vľavo syn Jozef (1943)
(Zdroj: archív J. Nemčoka)

PUTOVANIE DOMOV A ŽIVOT V ILEGALITE

Po hodine zašiel horár do senníka a vyzval raneného, aby vyšiel von. Prešli do kuchyne, kde bol pripravený obed, hoci už bolo popoludní. Mrvenicová zapražená polievka a halušky s tvarohom. Najedli sa. Po obede chcel otec odísť domov. Horár ho však prehovoril, že by to nebolo rozumné. Jeho odchod musí byť bezpečný. Rozhodol sa preveriť situáciu v Sklabini a okolí. Odporučil, že najlepšie bude odísť až na druhý deň večer, keď si bude istý, že nehrozí nebezpečenstvo. Otec súhlasil. Najbližšiu noc prespal v senníku.

Na druhý deň po raňajkách horár znovu zavrel otca do senníka. Reťazou zatvoril dvoje vrát z oboch strán. Kľúče schoval do vrecka. S puškou a psom sa vybral lesnou cestou, skadiaľ išla hliadka do Sklabine. V dedine poznal viacero spoľahlivých ľudí, s ktorými hovoril pred príchodom raneného o situácii v okolí. Hlavne o ozbrojených

mužoch a ich vyčíňaní. U jedného z nich sa dozvedel všetko, čo potreboval vedieť, ako prebehla akcia o hľadanom utečencovi. A najdôležitejšie, že pátranie bolo zastavené. Vrátil sa tesne pred obedom. Čas čakania v senníku vypĺňal otec modlitbou ruženca. Každý desiatok ukončil niektorým slovom o ukrižovanom Ježišovi. Bol zahĺbený do modlitby, keď ho vyrušilo hrkotanie reťazí na vrátach senníka. Pre istotu sa znovu ticho zahrabal. Bol to však horár. Na jeho hlas vyšiel otec zo sena a prešiel do časti, kde stál voz. Jednou rukou si oprašoval zo šiat seno. Pomohol mu aj horár. Spolu prešli do kuchyne, kde už na stole čakal obed. Ako jedli, horár oboznámil otca so situáciou. Povedal, že domov môže ísť pred západom slnka. Ešte skontroluje okolie smerom na Turčianske Jaseno. Popoludnie strávil otec zavretý v senníku. Horár sa vrátil pred večerom. Keď otec znovu vyšiel zo senníka, v kuchyni mu horár načrtol plán odchodu. Ukázal mu smer, kadiaľ sa môže vybrať na cestu domov. Tou stranou sa pravdepodobne nenachádzali žiadne povstalecké oddiely. Zistil, že ak tam aj nejaké sú, môžu byť až v Gaderskej doline, ale hlbšie v horách.

Pred západom slnka nadišiel čas otcovho odchodu. Tesne pred tým horárova manželka skontrolovala ranu. Okolie rany bolo čisté, nič nenasvedčovalo, že by sa mohla zapáliť. Nastala chvíľa lúčenia. Pred odchodom horár znova prejavil kus odvahy. Skôr, ako si na rozlúčku stisli pravice, podal otcovi polovicu kancelárskeho papiera popísaného strojom aj perom. Bola to potvrdenka, v záhlaví opečiatkovaná Lesným závodom a predtlač vypísaná atramentom nejakými údajmi. Takéto potvrdenky preukazovali totožnosť lesných robotníkov. Mala slúžiť otcovi v prípade potreby na oklamanie kontroly. Keby však došlo k odhaleniu, mohla ohroziť aj samotného horára Hanulíka.

Horárova manželka otcovi pri odchode podala plátennú tašku. V nej, ako neskôr zistil, boli dva krajce chleba natreté bravčovou masťou, ďalší krajec chleba, kúsok klobásky a pokrájaná slanina. Zvlášť, v papierovom vrecku bolo pár koláčov a sklenená fľaša s čajom. Otec nebol schopný slova. So slzami v očiach ďakoval za všetko, čo za dva dni pre jeho záchranu táto rodina urobila. Pravou rukou objal domácu pani i horára. Ľavú mal vloženú v šatke, ktorá bola na krku zviazaná uzlom. Horárova manželka nezabudla pripomenúť, že po príchode domov musí navštíviť lekára, prípadne ísť do nemocnice dať si rany prezrieť a previazať. Napokon mu zapriali šťastný návrat domov.

Odchodom z horárne začala ďalšia etapa otcovej krížovej cesty. Musel prejsť niekoľko dedín neznámym terénom do Štubnianskych Teplíc [9], ktoré boli po vzniku Slovenskej republiky v roku 1939 súčasťou okresu Kremnica. Odtiaľ už dobre poznal okolie. Poľnou cestou od horárne prišiel na križovatku do Turčianskeho Jasena a pokračoval na Belú-Dulice. Za jasnej augustovej noci bol už v Necpaloch a kráčal na Blatnicu. Tam sa najviac obával prípadnej partizánskej kontroly. Blatnicu prešiel jasnou nocou, ktorá bola jeho lampášom pri putovaní k domovu. Keď začalo svitať, prišiel do Mošoviec. Za dedinou prešiel krížom cez cestu. V menšom lese si oddýchol. Zjedol mastný chlieb a napil sa z fľaše čaju. Onedlho pokračoval na Diviaky (dnes časť Turčianskych Teplíc). Tu musel prejsť na druhú stranu cesty, aby obišiel Štubnianske Teplice. Popri trati sa dostal až k Dolnej Štubni. Opustil trať a poza Dolnú a Hornú Štubňu pokračoval až za železničnú odbočku, ktorá sa rozchádzala jedným smerom do Kremnice a druhým do Handlovej. Odtiaľ už popri železničnej trati kráčal až pred Turček. Cestu na Piargy [10] prešiel lúkami a lesnými porastmi, niekoľko metrov od hlavnej cesty. Nešiel v jednom kuse. Sem-tam, keď už bol unavený, sadol si na niekoľko minút na kmeň zlomeného stromu či do trávy na lúku, aby si oddýchol. Počas odpočinku sa posilňoval proviantom z horárkinej tašky. Znovu pokračoval cestou-necestou, čím skôr a bližšie do Švábu. Z Piargov poza Kremnicu prechádzal cez cestu vedúcu do Lúčok a Kopernice. S príchodom ďalšej noci bol v chotári troch dedín: Hornej Vsi, Švábu a Nevoľného, kde si na parcele Honová vyčerpaný sadol na vyvýšený kameň. Až teraz začal rozmýšľať, kam má vlastne ísť. Do svojho domu alebo k sestre v susednom dvore?

Rozhodol sa pre sestrinu povalu, kde zvyšok noci prespal v sene. Sestra Anna išla ráno nabrať seno, ktoré nosila z povaly pre kravu. Dobre, že nespadla z rebríka, keď uvidela muža ležiaceho v sene. Keď sa zodvihol, spoznala vlastného brata. Rýchlo ukázal prstom na ústa, aby bola ticho. Potom jej povedal, že musí prejsť do kuchyne. Tam jej všetko povie. Skontrolovala uličku a dala otcovi znamenie, aby prešiel z povaly do kuchyne. Povedal jej, že je postrelený a musí byť prevezený do nemocnice. Odviezť by ho mal čím skôr svokor na konskom povoze. Poslal ju k manželke po oblečenie.

Otcova sestra odišla švagrinej oznámiť, že Karol sa vrátil a je u nej v kuchyni. Mama takmer spadla z nôh, keď jej švagriná povedala túto správu. Odovzdala odkaz, aby otcovi pripravila šaty a ona ich odnesie k sebe domov. Mamu poslala za jej otcom, aby odviezol Karola do nemocnice. Odvoz musel prebehnúť v úplnej tajnosti. Mama pripravila šaty do chrbtového koša, ktorý švagriná odniesla. Potom si prehodila cez plecia šatku a utekala za svojím otcom na dolný koniec dediny. Na dvore mu potichu povedala, že s ním musí súrne hovoriť, aby prešli do domu. Ten sa rovno opýtal, či je už zať Karol doma. Spolu zašli do kuchyne, kde mu oznámila, že Karol je u švagrinej v susednej uličke. Je ale ranený a potrebuje lekárske ošetrenie. *„Vy musíte Karola odviesť do nemoc-*

9 Dnes Turčianske Teplice.

10 Dnes Kremnické Bane. Pre zaujímavosť, rodisko druhého premiéra prvej SR, Dr. Vojtecha Tuku (1880 – 1946).

Karol Nemčok s manželkou (1969) (Zdroj: archív J. Nemčoka)

nice. Ale hneď teraz," naliehala mama. Starký neváhal a zapriahol koníka do voza. O pár minút bol vo dvore u Rajdov, kde bývala Karolova sestra Anna. Mama odišla o niečo skôr, ako sa pohol konský povoz. Nešla k švagrinej, ako jej odkázal otec, len v rohu zo záhrady sledovala obecnú cestu. Netrvalo dlho, povoz prebehol pred záhradou a zabočil do vedľajšej ulice. Otec prezlečený už do vlastných šiat nasadol na voz, ktorý uličkou prešiel na hlavnú cestu. Na voze svokrovi stručne vyrozprával, čo sa stalo. Aj to, že v dedine majú udavača, ktorý donáša na partizánsky štáb v meste. Členom štábu je pravdepodobne strýc Štefan, ktorý bol v Sklabini pred popravou v drevenici. Dokonca tým udavačom mohol byť aj strýc a pomstiť sa tak za zaplombovanú mláťačku, ktorú mu otec ako pracovník daňového úradu pred mlatbou v minulom roku zaplomboval, pre nezaplatenú čiastku dane.

DRUHÁ ZÁCHRANA V KREMNICKEJ NEMOCNICI

Cestou sa dohodli, že spolu prídu do kostola susediaceho s nemocnicou. Svokor zájde za vrchnou rehoľnou sestrou a požiada ju, aby dohodla prijatie u primára. On počká na sestričku v bočnej časti kostola. Keď prišli do kostola, otec si sadol do lavice a starký išiel do priestorov nemocnice hľadať vrchnú rehoľnú sestru. Stretol jednu rehoľnú sestru na chodbe. Tá starému otcovi priviedla vrchnú sestru, ktorej potichu povedal: *„V kostole je zať, ktorého postrelili partizáni a potrebuje ošetrenie. Všetko má byť v tajnosti urobené tak, aby to nevzbudilo zbytočnú pozornosť."* Vrchná sestra so svokrom prešla do kostola. Otec sedel v lavici a modlil sa. Požiadala ho, aby ju nasledoval. Skôr ako sa rozlúčil so svokrom, nakázal mu, aby manželka nechodila za ním prv, ako jej odkáže.

Vrchná sestra odviedla raneného otca do primárovej kancelárie. Primár bol v prvom rade zvedavý, čo sa mu stalo. Otec po pravde uviedol, že bol postrelený. Primár prikázal, aby prešiel na ošetrovňu. Tam spolu so sestrou pomohli ranenému vyzliecť sa. Vyzval otca, aby ďalej hovoril. Ten počas vyzliekania stručne opísal, ako mal byť zastrelený, ale zle trafená guľka mu zachránila život. Keď bol vyzlečený, primár nožnicami prestrihol obväzy na rane. Otec pokračoval, ako bol z Kremnice odvezený do Sklabine na partizánsky štáb. Spolu s ním i traja nemeckí spoluobčania z niektorej nemeckej dediny v okrese. *„Na partizánskom štábe v Sklabine nás bolo spolu zaistených deväť, z toho jedna žena. Ostatných piatich museli zaistiť skôr a pochádzali asi niekde od Skleného. Po formálnom výsluchu sme boli ráno odvezení nad dedinu a postrieľaní nad spoločným hrobom. Ja som bol len ranený. Nahádzali na nás trochu zeminy a odišli preč. Keď som sa začal dusiť a strácať vedomie, vstal som. Okolo hrobu už neboli žiadni ľudia,"* rozprával otec o strašných udalostiach.

Primárovi ďalej opisoval, ako vyšiel z hrobu, ako si v lese odtrhol spodnú časť spodkov, ktoré si ako jediné, na súhlas strýca, mohol nechať. Látkou, ktorou mali zaviazané oči a odtrhnutými časťami spodkov si stiahol krvácajúce rameno. Otec stručne vyrozprával v podstate celý príbeh od zaistenia. Od momentu, keď bol odvezený z domu až po príchod do nemocnice. Primár krútil nechápajúc hlavou, ako to mohol prežiť. Rýchlo dezinfikoval okolie ako oddeľoval obväz. Rany začali trochu krvácať. Keď ošetril zadnú časť rany, sestra tam priložila gázu. Potom prezrel ranu z prednej strany, pokrútil hlavou, natrel ju dezinfekčným roztokom a priložil navlhčený sterilizačný obväz. Zamyslel sa a povedal: *„Mali ste veľké šťastie. Prvýkrát vtedy, keď guľka preletela len mäsitým svalstvom a nepoškodila kosti. Strelec mieril veľmi zle, ak ste mali zomrieť. Druhýkrát, keď vám rany ošetril človek, ktorý sa v tom vyzná. Musel to byť lekár alebo skúsená ošetrovateľka. Mohli ste aj vykrvácať."* Primár po ošetrení dal otca odviezť na samotku. Prikázal vrchnej sestre, že nemá bez jeho súhlasu a povolenia nikoho púšťať na izbu. Z predchádzajúcej výpovede sa dovtípil, že otcove poranenie a smrť tých, ktorí boli zastrelení, majú na svedomí ľudia z domu pekára Seltsama, stojaceho niečo vyššie od nemocnice.

Prvým otcovým želaním v nemocnici bolo, stretnúť sa čo najskôr s dekanom Fegyveresom [11]. Na druhý deň

11 Viliam Fegyveres (Feďvereš) (1883 – 1958) – katolícky kňaz, vysvätený v roku 1907. Neskôr pôsobil ako farár v Šimonovanoch, počas prvej SR dekan v Kremnici.

požiadal vrchnú sestru o sprostredkovanie schôdzky. Sestra zavolala na farský úrad a spojila sa s dekanom. Oznámila, že jeden pacient ho prosí o pomazanie nemocných. Meno pacienta sa dozvie v nemocnici. S návštevou nech neotáľa, údajne je to súrne. Dekan sa o zaistení otca dozvedel od jedného farníka zo Švábu. Nebol si istý, či by to mohol byť otec, ktorého osobne poznal. Poobede si spravil vychádzku z farského úradu na Trojičnom námestí do nemocnice. V meste panoval relatívny pokoj. Cestou od mestskej brány k nemocnici si ani neuvedomil, že prechádza popri miestnostiach ilegálneho Okresného revolučného národného výboru. Ten bol partizánskym štábom, ktorý viedol komunista Gejza Lacko. Počas pôsobenia na fare v Kremnici spoznal pomerne veľa ľudí. Aj Gejzu Lacka, ktorý zanevrel na kostoly a kresťanskú vieru.

Dekan prešiel cez kostol do nemocničných priestorov. Zašiel za vrchnou sestrou a informoval sa o pacientovi. Keď mu povedala meno, ihneď pochopil, prečo bol zavolaný. Sestra doviedla dekana na izbu, v ktorej otec ležal. Kresťansky sa pozdravili. A ako býva zvykom pri návšteve kňaza v nemocnici, otec sa vyspovedal a prijal sviatosti, vrátane pomazania nemocných. Dekan uvidel obviazané rameno. Už vedel, že aj on bol jedným zo zaistených, ktorých odviezli niekde do okolia Turca. Otec vyrozprával dekanovi všetko, čo zažil od zaistenia 25. augusta 1944 až po príchod do nemocnice. Tu bol od posledných augustových dní. Od dekana sa dozvedel, že vláda a prezident Tiso budú, na nátlak nemeckej strany, pravdepodobne súhlasiť so vstupom nemeckej armády na územie Slovenska. Takéto správy počul dekan v rozhlase. Nemecké vojská mali potlačiť partizánov. S nimi údajne spolupracuje aj časť slovenskej armády.

Tejto situácie sa otec obával. Predpokladal, že z nemocnice unikne informácia, že on je tým neznámym, ktorého sa nepodarilo zastreliť. Zatiaľ sa nevedelo, že práve on prežil a je v mestskej nemocnici. Zlá predtucha pretrvávala a potvrdila sa asi v druhej polovici septembra. Dekan poslal primárovi list od kaplána, v ktorom ho upozorňuje, že povstalecké vedenie údajne chystá raziu v meste a tá bude istotne aj v nemocnici. Nenapísal, odkiaľ mal tieto informácie. Primár neváhal a dal otca preložiť do izby za svoju kanceláriu, kde sa zvykol prezliekať a odpočívať počas nočných služieb. Onedlho po dekanovej výstrahe prišiel vrátnik oznámiť primárovi, že pred zamknutou bránou sú nejakí ozbrojenci. Domáhajú sa kontroly v nemocnici. Primár povedal vrátnikovi, aby hliadku zdržal a podal mu zväzok kľúčov. Vrátnik sa usiloval splniť primárov rozkaz. Po niekoľkých minútach však už musel otvoriť nemocničnú bránu. Hliadka vošla do priestorov nemocnice a s primárom prezrela všetky izby pacientov. Keď nenašli toho, ktorého hľadali, nakoniec si vyžiadali zoznam všetkých, ktorí boli v čase kontroly hospitalizovaní v nemocnici. V primárovej pracovni zistili, že meno hľadaného Karola Nemčoka v zozname chýba.

Po dekanovom liste si primár vopred pripravil otcovu prepúšťaciu správu. Chýbal tam len dátum prepustenia. Ten stihol dopísať vtedy, keď vrátnik zdržiaval ozbrojencov pred bránou nemocnice. Hoci otec ležal hneď vedľa,

Karol Nemčok v Nitre (1970) (Zdroj: archív J. Nemčoka)

primár hliadke uviedol, že na žiadosť nemocného bol pred tromi dňami prepustený do inej nemocnice. Tak si otec, vďaka dekanovi ale hlavne primárovi, po druhýkrát zachránil život.

Postupom nemeckej armády na slovenské územie a následne do okresu Kremnica sa obmedzil prechod kremnických partizánov legálnymi cestami. Do centra Povstania, Banskej Bystrice mohli prejsť len cez Kremnické pohorie. Ústup partizánov z mesta umožnil otcovi opustiť nemocničné lôžko. Jeho nenápadné prepustenie z nemocnice zorganizoval jeden františkánsky mních, ktorý zraneného otca v nemocnici tajne navštevoval. Skôr ako vkročila do mesta a okolitých dedín nemecká armáda, bol už otec v domácom ošetrení.

PRÍCHOD NEMECKÝCH VOJAKOV A REPRESÁLIE

Nemecké jednotky obsadili Kremnicu 6. októbra 1944. Okrem iných obcí v okrese prišli aj do Švábu a ubytovali sa v jednotlivých domoch. Umiestňovanie robil za účasti nemeckého dôstojníka vládny komisár obce [12] Jozef Tínes. Zhodou náhod do nášho domu bol pridelený nemecký dôstojník nižšej hodnosti. O dva-tri dni bol vyhlásený rozkaz, že všetci muži od 18 rokov sa majú dostaviť pred požiarnu zbrojnicu. Tínes pred všetkými oznámil, že zhromaždenie je zvolané na príkaz miestneho nemeckého veliteľstva. Slova sa ujal veliteľ posádky, hovoril niečo po nemecky. Keď skončil, vystúpil podnájomník bývajúci v našom dome. Na prekvapenie začal hovoriť po slovensky. Reprodukoval slová svojho predchodcu. Ďalej oznámil, že žiada tých mužov, ktorých mená prečíta, aby vystúpili vedľa stojacej nemeckej hliadky. Vystúpilo šesť mužov. Na príkaz nasledovali hliadku, ktorá ich odviedla do miestnosti v hasičskej zbrojnici. Dôstojník nakoniec oznámil, že ostatní zhromaždení muži sa môžu rozísť a vrátiť sa domov.

Čo sa stalo s odvedenými mužmi, o to sa otec nezaujímal. Asi na tretí deň po príchode susedy, ktorej manžel bol medzi zaistenými, sa dozvedel, že mužov niekam odviezli. Údajne sa vrátil len jeden z nich, Pračko. Na naliehanie tety mal otec u dôstojníka zistiť, čo sa s ostatnými stalo. Keďže išlo o blízku rodinu, prisľúbil, že sa o to pokúsi. Príležitosť nastala, keď dôstojník – podnájomník pozoroval tečúcu vodu naproti záhrady. Otec ho uvidel prechádzať sa v záhrade, keď išiel s košíkom po drevo do šamotových kachieľ. Pozdravil: *„Dobrý deň.“* *„Aj vám pán domáci,“* odpovedal dôstojník. Otec využil situáciu a položil dôstojníkovi otázku: *„Čo tak zamyslene pozeráte na ten žliabok, ktorým cez potok tečie pramenitá voda? Spomienka na domov?“* Odpovedal, že má pravdu. Ani nevedel ako a už sa rozprávali o vojne. Dôstojník nechcel hovoriť v záhrade, tak otca pozval do izby. Tam mu prezradil, že pochádza z Petržalky. Slovák zo zmiešanej rodiny. Porozprával mu, ako sa stal po Mníchovskej dohode, do ktorej nebola zahrnutá Petržalka, Nemcom. Hitler si ju prisvojil a pripojil k Ríši. Otec sa počas debaty len tak pomimo opýtal, prečo boli zaistení občania, ktorých mená čítal na zhromaždení. Odpovedal, že nevie súvislosti, ale v meste má spolužiaka v útvare SS. Pokúsi sa od neho dozvedieť príčinu. Na druhý deň večer svojmu domácemu oznámil, že zaistení údajne v obci vytvorili výbor, ktorý podporoval povstalecké akcie. V meste sa nemeckej armáde do rúk dostali doklady, ktoré našli orgány Slovenskej republiky. Vtedy otec uveril svokrovým slovám, že v dedine, ako vraveli ľudia, bol utvorený nejaký výbor. Dôstojník ešte dodal, že odvedení mali byť prevezení do Ilavy. Potom mu dôverne povedal, že odtiaľ v podobných prípadoch zaistení končia v koncentračných táboroch. Poprosil však otca, aby svojej rodine povedal len toľko, že sú údajne zaistení v Ilave. Otec v tomto duchu, ako povedal dôstojník, informoval tetu. Kedy sa odvedení muži vrátia, nevedel dôstojník zistiť.

Otcovi sa rany skoro celkom zahojili. Asi v polovici októbra nastúpil do práce na daňový úrad. Nezúčastňoval sa žiadnych akcií v dedine. Ráno odišiel do práce, večer sa vrátil domov a venoval sa viac nám, deťom. S dôstojníkom mal ešte jedno stretnutie pred Vianocami. Doniesol nám deťom nejaké čokolády, cukríky a pri tej príležitosti mal s otcom rozhovor. Opísal pomery v Petržalke počas bývalej Československej republiky, situáciu po Mníchovskej dohode a po pripojení Petržalky k Nemeckej ríši. Potom sa otec s dôstojníkom stretával len sporadicky. Na začiatku februára odovzdal dôstojník matke list v obálke. V liste napísal, že z rozkazu velenia armády je preložený a náhle musí odísť. Nakoľko sa nerozlúčil s domácim, prosil, aby odovzdala otcovi tento list. Kam bol dôstojník preložený a aký bol jeho ďalší osud, sa otec už nedozvedel.

Správy vysielané z Londýna stále hlásili o postupe spojeneckých vojsk k hraniciam Nemecka. Prišiel máj 1945. Koniec druhej svetovej vojny, porážka Nemecka a jeho následná bezpodmienečná kapitulácia. Mal nastať čas mieru a pokoja. Ale nie na Slovensku a nie pre všetkých. Vracali sa účastníci z odboja proti Nemecku. Samozrejme i príslušníci niekdajších povstaleckých útvarov. Ako odhadujú niektorí historici, od Povstania do konca vojny zahynulo na Slovensku, priamo či nepriamo, asi 20 tisíc občanov. Niekde v drevenom zrube v kremnických horách zahynul aj strýc Štefan. Za akých okolností zomrel, je len sčasti objasnené. A aký podiel mal na zaistení, odvezení a postrelení otca sa už asi nikto nedozvie. Ale určite mohol zabrániť jeho poprave v Sklabini.

Do Kremnice sa vrátila časť povstaleckého štábu z mesta. Spomedzi povstalcov a sudcov vynášajúcich rozsudky smrti či vykonávateľov popráv v Sklabini prežili okrem iných Gejza Lacko a Jozef Weiss. Títo a im podobní začali po vojne preberať funkcie v okresných orgánoch.

12 Vládny komisár – starosta obce v období prvej SR.

SUDCOVIA I KATI ZO SKLABINE ZNOVA PRI MOCI (1945 – 1948)

Otec sa začal obávať, že začne nové utrpenie pre neho a jeho rodinu. Slobody po prechode frontu si dlho neužil. Ešte celkom neutíchli zbrane a po otca prišla domov znovu ozbrojená hliadka. V tom istom počte, len s iným obsadením. Zaistenie sa zopakovalo po druhýkrát. Na základe príkazu, ktorý podpísal Gejza Lacko ako funkcionár a predseda nového orgánu moci, Okresného národného výboru v Kremnici. Ten istý Gejza Lacko, ktorý dal otca odviesť na partizánsky štáb v Sklabini a prostredníctvom Žingorovho a Veličkovho súdu ho odsúdiť na popravu zastrelením.

Nasledovalo osemnásť mesiacov žalára, bez riadnej obžaloby, vyšetrovania a súdneho procesu. Len v Kremnici bolo takýchto prípadov niekoľko desiatok. Postihli ľudí všetkých národností, kategórií, spoločenského postavenia a pohlavia. V okresnom archíve v Kremnici sa nachádza zoznam osôb vypracovaný Okresným národným výborom v Kremnici zo dňa 11. marca 1946. Podľa neho mali byť súdení občania z okresu Okresným ľudovým súdom v Kremnici. V tomto zozname som otcovo meno nenašiel. Mal asi menší podiel na rozpade bývalej Československej republiky, o ktorej rozhodoval Adolf Hitler, v to osudné poobedňajšie stretnutie 13. marca 1939 v Berlíne s Jozefom Tisom. Bolo pravdou, že otec sa aktívne staval za Slovenskú republiku. Nech mi čitateľ prepáči, iba do augusta 1944. Otec bol členom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Pre štátneho zamestnanca na Daňovom úrade v Kremnici to bola podmienka, aby bol na toto miesto prijatý. Nebol členom HSĽS sám. Strana mala ďalších vyše tristotisíc členov. Určite niektorí počas Povstania prevrátili kabáty, ktoré im umožnili pokojný život po vojne. Pokúsil som sa dostať k rozhodnutiu Miestneho ľudového súdu (MĽS) vo Švábe. Ako mi písomne oznámili zo Štátneho oblastného archívu v Banskej Bystrici, v ktorom sa nachádzajú dokumenty z niekoľkých ľudových súdov z bývalého kraja, rozhodnutie MĽS vo Švábe sa v archíve nenachádza. V okresnom archíve v Kremnici som osobne 2. decembra 2014 pri hľadaní tohto dokumentu taktiež nepochodil. Rozhodnutia miestnych ľudových súdov v okrese Kremnica som tam nenašiel. Pracovníci archívu mi tvrdili, že takéto dokumenty sa v ich archíve nenachádzajú. Kde sú dokumenty MĽS uložené (a či vôbec ešte jestvujú), ťažko odhadnúť. Jedno je isté, že v obci Šváb bol zriadený MĽS, ktorého predsedom bol Ondrej Hovorič (mladší). A pravdou bolo i to, že otec bol niekedy koncom novembra 1946 týmto súdom súdený. Aké bolo rozhodnutie MĽS vo Švábe si s odstupom času môžem len domýšľať. Rovnako o dokladoch, ktoré boli MĽS k súdnemu procesu priložené ako dôkazový materiál. Pravdepodobne ani nakoniec nebol odsúdený a čas vyšetrovacej väzby súd považoval za dostatočný trest za činy, ktoré mal otec spáchať za Slovenskej republiky počas rokov 1939 až do augusta 1944.

V obci Šváb bol po prechode frontu zaistený aj komisár Jozef Tínes. Partizáni z Kremnice, ale aj zo Švábu, mu nevedeli odpustiť jeho pôsobenie v období Slovenskej republiky. Počas výpovedí Tínesa týrali, bili a keď už nevládal znášať kruté vyšetrovanie, odpadol. Potom ho polievali vedrami studenej vody. Ktorý súd ho súdil, som však v archívnych dokumentoch nevypátral. Jeho meno nebolo na zozname osôb, ktoré mali byť súdené Okresným ľudovým súdom v okrese Kremnica. Dozvedel som sa však, že dostal 12 rokov nepodmienečne, z ktorých si odsedel asi 6 rokov vo väzení v Leopoldove. Potom mal byť prepustený pre zlý zdravotný stav.

Po rozhodnutí MĽS vo Švábe bol otec prepustený z väzenia. Počas osemnástich mesiacov jeho manželka a päť detí žili len z toho, čo mohla dať najbližšia rodina. Bez akéhokoľvek finančného príjmu, ktorý v tomto povojnovom období bol nesmierne dôležitý. Pre živobytie a existenciu každej rodiny. Materiálnu pomoc krátko po vojne zabezpečovala medzinárodná organizácia pod skratkou UNRRA.[13] Materiálna pomoc medzinárodného spoločenstva vo Švábe však bola len pre vyvolených účastníkov odboja – ak sa niektorí odboja vôbec zúčastnili. Povedané inak, bola len pre tých, ktorí boli v tom čase pri koryte. Pamätníci, hlavne matka, niekoľko rokov po vojne spomínali, že táto pomoc sa len s menším podielom dostala aj ďalším občanom v dedine. Naša rodina bola z tejto pomoci vylúčená úplne, hoci naša matka mala v tom čase päť malých detí.

V SÚKOLESÍ KOMUNISTICKÉHO REŽIMU (1948 – 1974)

Otec po prepustení z väzenia nastúpil znovu, už po tretíkrát, na úrad, kde pracoval pred zaistením v máji 1945. Na stoličke v tomto úrade si však dlho neposedel. Prišiel Február 1948 a ďalšie prenasledovanie, v tomto prípade už vedúcou silou robotníckej triedy, Komunistickou stranou Československa (KSČ). Po Februári 1948 nastali znovu vražedné časy. Teraz boli postihnutí už aj tí, ktorí bojovali v odboji na strane povstalcov, ale hlavne na strane západných spojeneckých armád. Nová Sklabiňa, Podsuchá, Sklené sa zopakovali, len iným spôsobom – tentoraz boli využité nepravdivé obvinenia a súdne procesy. Otec sa im po Februári vyhol, ale s prenasledovaním jeho samotného i jeho rodiny nebol koniec.

Vedúci funkcionári z radov partizánov sa usilovali otca umlčať. Pre jeho postoje, pre záchranu v obci Sklabiňa. Boli to udalosti, ktoré niektorým dokazovali zločiny spáchané počas vojny. Prekážalo už to, že otec vôbec prežil. V práci tlačili na riaditeľa úradu, aby otca prepustil. Mocenským silám, ktoré v ľudovodemokratickom systéme vznikli, otcov nadriadený v úrade už nemohol odolať. To bol dôvod, prečo pre svojho podriadeného hľadal miesto v inom okrese. Na rôznych vyšších úrovniach a hospodárskych poradách sa hovorilo o novovytvorených okresoch. Od kolegu

13 UNRRA – United Nations Relief and Rehabilitation Administration – Správa Spojených národov pre pomoc a obnovu – organizácia fungujúca v rokoch 1943 – 1946. Určená bola na pomoc vojnou postihnutému obyvateľstvu. Zastrešovala ju OSN, financovali predovšetkým USA.

z Krupiny sa riaditeľ úradu dozvedel, že potrebujú pracovníka na tú istú pozíciu, akú zastával otec v Kremnici. Otcovi riaditeľ navrhol prijať toto miesto. Keď otec zvážil svoje možnosti, ponuku na preloženie do Krupiny prijal. Po nástupe bol informovaný, že jeho miesto v Krupine bude pravdepodobne len dočasné. V priebehu končiaceho sa roka 1948 odišiel do novozriadeného okresu v Šahách, ktorý vznikol 1. januára 1949. Nešiel sám, ale s dvomi ďalšími kolegami z oddelenia, kde pracoval. S pracovníkmi Žufom a Poliakom s „poškvrneným" kádrovým profilom z obdobia Slovenskej republiky. I ďalší pracovníci, z iných oddelení a okresov takto preložení, mali zabezpečovať činnosť v novozriadenom okresnom sídle Šahy v budove, kde kedysi sídlila Hontianska župa. V budove, kde bol väznený národovec a básnik Janko Kráľ v období rozmachu štúrovskej generácie. Župný dom, tak starší občania mesta a okolia ešte aj dnes nazývajú budovu Mestského úradu v Šahách. V novom sídle okresu vznikali aj iné orgány hospodárskej a politickej moci. Súd, prokuratúra, sekretariát Komunistickej strany Slovenska. Aj Zbor národnej bezpečnosti, s jej veliteľom Tadianom, ktorý bol dlhé roky v tomto novom okrese postrachom. Nielen pre pracovníkov v štátnej správe, ale aj obyčajných ľudí či účastníkov odboja. Jedným slovom pre všetkých. Na zozname sledovaných a kontrolovaných ľudí boli okrem otca aj mnohí ďalší pracovníci – tí z obdobia 1939 – 1945, ktorí sa do nového okresu presťahovali, alebo v okrese počas vojny žili. Osudy spojené s prenasledovaním a prepúšťaním zo štátnej služby na všetkých okresných postoch boli na dennom priadku.

Väčšina prepustených skončila v rôznych robotníckych profesiách. V nových znárodnených podnikoch, násilne zabratých radovým občanom. Vznikali štátne podniky, okresné, miestne a používajúce rôzne iné názvy. V robotníckych profesiách museli napokon skončiť aj otec so spolupracovníkmi Žufom a Poliakom. Dokonca ani tam nemali pokoja. Anonymné listy prešetrovali okresné orgány, najmä Okresný výbor KSČ a jeho tajomníci. Mocenské pozície prevzali robotnícke kádre strany, ktoré ešte prednedávnom boli vo veľkej časti obyčajnými kočišmi, bírešmi či robotníkmi v súkromných firmách, zhabaných bez náhrady komunistami. Otec sa po prepustení z finančného odboru dostal do jednej stavebnej firmy – Okresného stavebného podniku v Šahách (OSP). Riaditeľom podniku sa stal bývalý žandár Žovinec, pôsobiaci v tejto funkcii za SR i po roku 1945. Ako účastník Povstania, ktorý po Februári 1948 nemohol z politických dôvodov zastávať funkciu žandára – po novom príslušníka Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) – bol menovaný za riaditeľa OSP. Otec bol v podniku zaradený ako robotník. Pracoval pod dohľadom okresných straníckych orgánov ale i ZNB. Aj v tomto pracovnom zadelení čelil rôznym udaniam. Mal šťastie, že ich nevyšetrovali Gejza Lacko či Jozef Weiss a im podobní. I keď náčelník Okresného oddelenia ZNB bol nemilosrdný a bol postrachom obyčajných ľudí v okrese, otec, vďaka niektorým funkcionárom v Šahách, odolával všetkým obvineniam. Boli to susedia, ktorí zakrátko spoznali našu rodinu, otca, matku i nás deti. Malé mestečko, kde poznal v podstate za krátko každý každého. Otec bol domáci kutil. Bol akousi požičovňou rôzneho náradia, majstrom pre okolitých susedov. Aj takéto skutočnosti vplývali pozitívne na jeho kádrové posudky, ktoré počas pobytu v Šahách riešili práve títo susedia a spolupracovníci.

Ale to je už ďalšia kapitola osudu nášho otca, otca siedmich detí, z ktorých dve sa narodili po vojne. Kapitola nielen o otcovi, ale aj o ďalších intelektuáloch, ktorých nahradili robotnícke kádre preškolené sovietskymi poradcami, ktorí rozhodovali o spoločnosti i mocenskej pozícii KSČ v republike.

Všetko sú to spomienky, na ktoré sa ťažko zabúda.

Jozef Nemčok, Martin Lacko • Escape from a Mass Grave in Sklabiňa. The story of Karol Nemčok in August 1944
The submitted text is an excerpt from a longer story on an extraordinary war drama of Karol Nemčok (1909–1974). During the WWII Mr. Nemčok lived in a village called Šváb and he was employed with a Tax Authority in the city of Kremnica. From the political point of view he was a member of the Hlinka Slovak People's Party and he supported the independent Slovakia. On 25 August 1944 unknown armed men dragged him off his own house to Sklabiňa village where he was sentenced by a partisan tribunal of the 1st M.R. Štefánik Partisan Brigade to death by shooting. As the injury did not cause his death, he was able to get out of the mass grave and save his life. His murders from Sklabiňa followed him also after the end of war and even later in the 1950s. He could not speak about his story under the Communist totalitarian regime and therefore it was presented by his son Jozef Nemčok (born in 1936).

Jozef Nemčok (1936)
Absolvoval Strednú potravinársku školu technickú. Celý život pracoval ako technik a neskôr ako vedúci pracovník v poľnohospodárskej výrobe. Od roku 2005 je na dôchodku. Publicisticky prispieva do regionálnej tlače a vo voľnom čase sa venuje histórii.

PhDr. Martin Lacko, PhD. (1976)
Je absolventom Filozofickej fakulty UK v Bratislave (odbor história – filozofia). Pôsobí ako pracovník Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa v Bratislave. Zaoberá sa najmä výskumom obdobia Slovenskej republiky 1939 – 1945.

PÄTNÁSŤ ROKOV ZA NIČ

SPOMIENKA NA TRAGICKÝ OSUD LADISLAVA MOKRÉHO Z PRIEVIDZE

ANNA MOKRÁ

Masová nezákonnosť a perzekúcie v období komunistického režimu postihli všetky vrstvy českej a slovenskej spoločnosti. Jednou z hlavných úloh režimu bola likvidácia stredných vrstiev, ktoré označoval ako maloburžoáziu. Podľa komunistických ideologických šablón táto spoločenská vrstva *„plodila kapitalizmus každý deň, každú hodinu a minútu“*.[1] Preto už od roku 1948 dochádzalo k systematickej likvidácii súkromných živností a neskôr aj ku kolektivizácii poľnohospodárstva. Realizátori tejto hlbokej premeny sociálnej štruktúry obyvateľstva používali rôzne formy politického a ekonomického nátlaku. Spomínaný proces sa skončil začiatkom šesťdesiatych rokov 20. storočia a celkovo likvidácia strednej vrstvy postihla státisíce rodín a väčšine z nich aj zásadne zmenila spôsob života. Jednou z týchto obetí bola aj rodina Ladislava Mokrého, ktorého v roku 1950 na základe vykonštruovaných obvinení odsúdili na pätnásť rokov odňatia slobody. Životný príbeh Ladislava Mokrého sprostredkovala čitateľom *Pamäti národa* jeho dcéra Anna.

Patrím ku generácii detí, ktoré v päťdesiatych rokoch následkom politických represií komunistického Československa prišli o šťastné detstvo. Ja a moji dvaja súrodenci sme vyrastali vo veľmi zlých podmienkach a bez otca. Nemala som ani rok, keď ho odsúdili. Prepustený bol až po vyše dvanástich rokoch. O tých strašných veciach, ktoré zažil, nám deťom nikdy príliš nerozprával, preto sa v posledných rokoch usilujem poskladať mozaiku aspoň najdôležitejších udalostí, ktoré s jeho tragickým osudom súvisia.

RODINNÉ POZADIE A VOJNOVÉ OSUDY

Náš otec Ladislav Mokrý sa narodil 16. novembra 1920 ako jediné dieťa svojich rodičov – Márie a Štefana Mokrých – v Prievidzi. O jeho detstve toho veľa neviem, lebo otec o ňom nerozprával. Viem, že navštevoval židovskú školu, pretože som našla jeho vysvedčenie zo školského roku 1929/1930. Pamätám si len, že nám rozprával o tom, ako bol asi vo veku desať rokov po prvýkrát vo Francúzsku so svojimi rodičmi. V tom čase odchádzalo do Francúzska hodne slovenských rodín, predovšetkým na poľnohospodárske, sezónne práce. Avšak do školy ho otec vo Francúzsku zaviedol až ako šestnásťročného chlapca, presne 30. marca 1936. Tam ho nechal bývať u nejakej rodiny, ktorej pomáhal vo veľkom vinohrade. Za pomoc mu rodina zabezpečovala bývanie a štúdium. Bývali niekde na západnom pobreží Francúzska, asi 6 kilometrov od Atlantického oceánu. Našla som list, v ktorom Pierre Jouve a René Patarin z obce Mazeray potvrdzujú, že Ladislav Mokrý pracoval od roku 1938 do 17. decembra 1939 v Champelécommune v Mazeray u pána Edmonda Pasche. Z ministerstva armády vo Francúzsku má zas otec potvrdenie, že bol evidovaný pod číslom D.263 a po mobilizácii vstúpil

Ladislav Mokrý ako príslušník československej armády vo Francúzsku (jar 1940)
(Zdroj: archív A. Mokrej)

1 Podrobne pozri KAPLAN, K. – PALEČEK, P.: Komunistický režim a politické procesy v Československu. Brno 2001, s. 28.

18. decembra 1939 v Agde do československej armády vo Francúzsku. Dňa 15. júna 1940 však padol do nemeckého zajatia pri meste Melun. Nasledujúce vojnové roky prežil v zajatí a podľa zachovaných písomností v jeho pozostalosti sa na slobodu dostal až 19. apríla 1945 a 23. apríla 1945 bol repatriovaný do Francúzska. Následne bol 15. mája 1945 demobilizovaný, teda prepustený z armády.

Vrátil sa k rodine, u ktorej ho otec ako šestnásťročného chlapca zanechal. Celá táto rodina však vo vojne zahynula a tak sa rozhodol vrátiť sa na Slovensko. Do Prievidze prišiel 3. mája 1945. Za účasť v odboji bol ocenený. V jednom z dokumentov čítame: *„Na paměť účasti ve válce v letech 1939–1945 za osvobození Republiky Československé a v uznání činného přispění k vítězství byla Vám udělena Čs. vojenská pamětní medaile so štítkem ‚F' – v Praze 11. 12. 1946."* Dekrét podpísal generál Ludvík Svoboda, neskorší prezident ČSSR. Za službu vo Francúzsku a v Anglicku dostal otec anglické libry, ktoré mali hodnotu asi 200 000 vtedajších korún. V tom čase to boli veľké peniaze. Libry predal majiteľovi Karpatie – potravinárskeho podniku v Prievidzi – Heimannovi. Ten, keď videl ako sa zhoršuje situácia na Slovensku, odišiel do Argentíny. Otec peniaze investoval do obchodu, pretože ako účastník zahraničného odboja – vtedy sa im hovorilo „legionári", mal nárok na založenie živnosti – trafiky. Oproti hotelu Hviezda si prenajal aj s rodičmi byt (Bernolákova ulica č. 449). Vpredu mal obchod, v ktorom predávali okrem tabaku aj iné veci, ako napríklad čokoládu, pálenku, margarín, med či cukríky.

Svadobná fotografia mladomanželov Heleny a Ladislava (Zdroj: archív A. Mokrej)

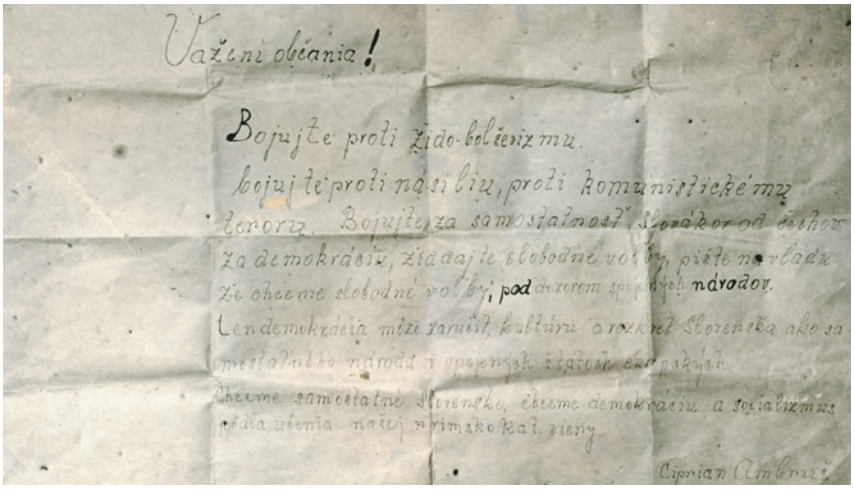

Vážení občania!

Bojujte proti žido-boľševizmu.
Bojujte proti násiliu, proti komunistickému teroru. Bojujte za samostatnosť Slovákov od Čechov
za demokráciu, žiadajte slobodné voľby, píšte na vlády
že chceme slobodné voľby, pod dozorom spojených národov.
Len demokracia môže zaručiť kultúru a rozkvet Slovenska ako samostatného národa v spojených štátoch Európy.
Chceme samostatné Slovensko, chceme demokráciu a socializmus podľa učenia našej primaskoj. ...
Cyprian Ambruš

Leták, ktorý Ladislavovi Mokrému a ďalším podhodila ŠtB (Zdroj: AÚPN)

ZATKNUTIE A PÁTRANIE

V obchode sa otcovi darilo. Okrem toho pracoval aj ako správca kina. Mama spomínala, ako jedného večera, keď jedol kyslú fazuľu s údeným mäsom, prišli traja muži v kožených kabátoch a odviedli ho. Nič jej nepovedali, ani prečo, ani kam s ním idú. Mama ho začala ihneď hľadať. Nejaký človek vo väzení v Handlovej jej povedal, že otca uväznili. Asi až po mesiaci prišiel balík s otcovými zakrvavenými šatami. Mama si myslela, že už nežije. Po tejto správe obchádzala všetky blízke väznice, aby ho našla. Aj sa jej to podarilo a po nejakom čase našla otca v Leopoldove, no hrozne zbitého, schudnutého a utýraného. Mohla sa s ním stretnúť len na pol hodiny, aj to za prítomnosti „bacharov". Asi po roku jej doručili oznámenie, že otec bude mať súd v Justičnom paláci v Bratislave. Tento list jej doručili presne v deň konania súdu, takže sa ho nemohla zúčastniť.

Až po otcovej smrti v roku 2003 som našla obžalobu a iné dokumenty, ktoré uvádzali dôvody jeho zaistenia. On a ďalší štyria muži boli obvinení, že založili *„tajnú protištátnu organizáciu"*, cieľom ktorej bolo *„prevádzať sabotáže a teroristické činy"*. Samozrejme, nebola to pravda, bolo to falošné obvinenie. Komunisti ho však potrebovali zlikvidovať ako živnostníka, drobného podnikateľa. A určite im prekážalo aj to, že počas vojny bojoval vo Francúzsku, bol teda pre nich „západniar". Spravili z neho *„hlavu protištátnej skupiny"*. Okrem toho ho obvinili z donášania informácií na francúzske vyslanectvo a zo spievania pesničky urážajúcej prezidenta republiky.

Štátny súd v Bratislave 13. júna 1950 otca odsúdil za trestný čin velezrady, poburovania a ďalšie činy na

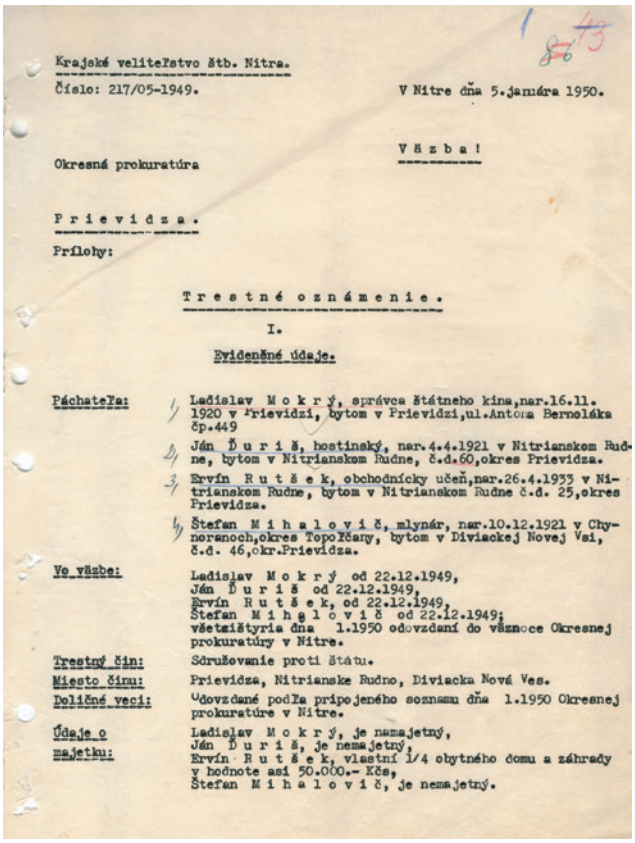

Krajské veliteľstvo štb. Nitra.
Číslo: 217/05-1949.

V Nitre dňa 5.januára 1950.

V ä z b a !

Okresná prokuratúra

P r i e v i d z a.

Prílohy:

T r e s t n é o z n á m e n i e.

I.

Evidenčné údaje.

Páchateľa: Ladislav M o k r ý, správca štátneho kina, nar.16.11. 1920 v Prievidzi, bytom v Prievidzi, ul.Antona Bernoláka čp.449

Ján Ď u r i š, hostinský, nar.4.4.1921 v Nitrianskom Rudne, bytom v Nitrianskom Rudne, č.d.60, okres Prievidza.

Ervín R u t š e k, obchodnícky učeň, nar.26.4.1933 v Nitrianskom Rudne, bytom v Nitrianskom Rudne č.d. 25, okres Prievidza.

Štefan M i h a l o v i č, mlynár, nar.10.12.1921 v Chynoranoch, okres Topoľčany, bytom v Diviackej Novej Vsi, č.d. 46, okr.Prievidza.

Vo väzbe: Ladislav M o k r ý od 22.12.1949, Ján Ď u r i š od 22.12.1949, Ervín R u t š e k, od 22.12.1949, Štefan M i h a l o v i č od 22.12.1949; všetkištyria dňa 1.1950 odovzdaní do väznoce Okresnej prokuratúry v Nitre.

Trestný čin: Združovanie proti štátu.

Miesto činu: Prievidza, Nitrianske Rudno, Diviacka Nová Ves.

Dolíčné veci: Odovzdané podľa pripojeného soznamu dňa 1.1950 Okresnej prokuratúre v Nitre.

Údaje o majetku: Ladislav M o k r ý, je nemajetný, Ján Ď u r i š, je nemajetný, Ervín R u t š e k, vlastní 1/4 obytného domu a záhrady v hodnote asi 50.000.- Kčs, Štefan M i h a l o v i č, je nemajetný.

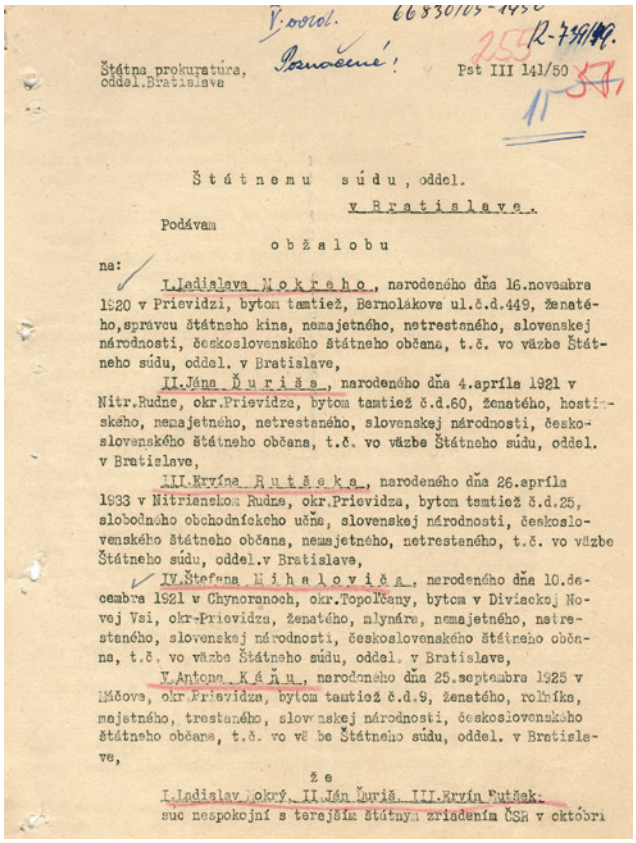

V. odd. Poznačené!

Štátna prokuratúra, oddel.Bratislava

Pst III 141/50

Š t á t n e m u s ú d u, oddel. v B r a t i s l a v e.

Podávam o b ž a l o b u na:

I.Ladislava M o k r é h o, narodeného dňa 16.novembra 1920 v Prievidzi, byton tamtiež, Bernolákove ul.č.d.449, ženatého, správcu štátneho kina, nemajetného, netrestaného, slovenskej národnosti, československého štátneho občana, t.č. vo väzbe Štátneho súdu, oddel. v Bratislave,

II.Jána Ď u r i š a, narodeného dňa 4.apríla 1921 v Nitr.Rudne, okr.Prievidza, bytom tamtiež č.d.60, ženatého, hostinského, nemajetného, netrestaného, slovenskej národnosti, československého štátneho občana, t.č. vo väzbe Štátneho súdu, oddel. v Bratislave,

III.Ervína R u t š e k a, narodeného dňa 26.apríla 1933 v Nitrianskom Rudne, okr.Prievidza, bytom tamtiež č.d.25, slobodného obchodníckeho učňa, slovenskej národnosti, československého štátneho občana, nemajetného, netrestaného, t.č. vo väzbe Štátneho súdu, oddel.v Bratislave,

IV.Štefana M i h a l o v i č a, narodeného dňa 10.decembra 1921 v Chynoranoch, okr.Topoľčany, bytom v Diviackej Novej Vsi, okr.Prievidza, ženatého, mlynára, nemajetného, netrestaného, slovenskej národnosti, československého štátneho občana, t.č. vo väzbe Štátneho súdu, oddel. v Bratislave,

V.Antona K á ň u, narodeného dňa 25.septembra 1925 v Lúčove, okr.Prievidza, bytom tamtiež č.d.9, ženatého, rolníka, majetného, trestaného, slovenskej národnosti, československého štátneho občana, t.č. vo väzbe Štátneho súdu, oddel. v Bratislave,

ž e

I.Ladislav Mokrý, II.Ján Ďuriš, III.Ervín Rutšek: suc nespokojní s terajším štátnym zriadením ČSR v októbri

Trestné oznámenie a obžaloba proti skupine Ladislav Mokrý a spol. (Zdroj: AÚPN)

pätnásť rokov nepodmienečne, stratu občianskych práv a finančnú pokutu.

DOPAD NA ŽIVOT RODINY

Po otcovom zatknutí sa nezačalo len jeho osobné utrpenie, ale utrpenie celej rodiny. Našej rodine vzali všetko, čo sme mali. Mamu i s nami, troma malými deťmi a štyrmi stoličkami naložili na nákladné auto a odviezli nás do Tužiny, dediny asi 15 km za Prievidzou. Tužina bola pôvodne nemeckou dedinou, ktorú koncom vojny či po vojne museli Nemci opustiť. V jednom z takýchto prázdnych domov bez elektriny a vody nás „ubytovali“. Niekoľkokrát sme sa sťahovali a keď sme si už našli trochu lepší dom (kde bola elektrina), naša najbližšia suseda dala mame pri prvej príležitosti na vedomie, že manžela má zaisteného a tak nemá právo sa „rozhadzovať“, hoci nemala na to žiadny dôvod.

Po otcovom uväznení sa mama nervovo zrútila. No keďže mala nás, tri malé deti, musela sa veľmi rýchlo vzchopiť, aby sa mohla o nás postarať. Spomínala, že raz prišli nejakí ľudia, ktorí nás chceli zobrať a dať do detského domova. Mama nás ale nechcela dať od seba, a tak sa o nás starala za veľmi ťažkých podmienok. Jej krédom bolo, aby sme mali čo jesť a boli v čistom oblečení. Týmto sa riadila po celý svoj život a v tomto ju dávali za príklad mnohé učiteľky škôl v čase, keď nás vychovávala úplne sama. Od otcovho zatknutia až do jej smrti v roku 2000 mala zdravotné problémy. Mnohé situácie v práci, v rodine, v bežnom živote musela riešiť sama a vždy jej mnohí ľudia, či už v zamestnaní alebo v dedine, pripomínali, že jej muž a náš otec je vo väzení. Veľmi často písala prezidentovi, aby jej muža prepustili, že je nevinný. Nič však nedosiahla.

V roku 1960 sme sa presťahovali z Tužiny do Prievidze. Prišli sme bývať k našej starkej, otcovej mame, ktorej v roku 1956 zomrel manžel a bývala sama. Dom, v ktorom bývala, bol v najstaršej štvrti Prievidze – na Pieskach. Bol to dom z nepálenej tehly, prikrytý šindľom, bez elektriny a vody. Bola tam len jedna kuchyňa a jedna izba. K tomu malá záhradka, jedna šopa a vonku latrína. Tu nás raz navštívil neznámy muž, ktorý tvrdil, že môže nášho otca dostať z väzenia, ale že potrebuje peniaze. Mama bola veľmi opatrná a povedala, že peniaze nemá, ale že si ide požičať. V skutočnosti sa išla poradiť so sestrou, čo má urobiť, lebo sa jej to zdalo podozrivé. Naša starká, otcova mama, však podľahla a mužovi dala všetky svoje úspory. Samozrejme, že išlo o podvodníka, ktorý od nej takýmto spôsobom vylákal peniaze. Viac sme ho nevideli, ani o ňom nepočuli.

Starká mala jediného syna a jeho väznenie tiež prežívala bolestivo. Keď sa už otec po amnestii vrátil domov, viackrát mávala halucinácie, že otca znovu hľadajú a hocikedy, aj v noci, behala po dome a vykrikova-

la, aby sa otec schoval, lebo ho znovu zatvoria. Pre nás deti bolo veľmi nepríjemné, keď sa nás v škole pýtali na zamestnanie rodičov a keďže sme hovorili vždy pravdu, povedali sme pred celou triedou, že náš otec je zatvorený. Nie raz sme počuli, že rodičia vyčítali svojmu dieťaťu, či musí sedieť s dieťaťom väzneného človeka.

REHABILITÁCIA PO ROKU 1989

Otec bol podmienečne prepustený v roku 1962, po tom, ako si odsedel vyše dvanásť rokov z celkovo pätnásťročného trestu. V decembri 1968 požiadal o rehabilitáciu, ale bez úspechu, pretože po potlačení Pražskej jari, po vpáde vojsk Varšavskej zmluvy do Československa, došlo k zhoršeniu politickej situácie. Nastalo ďalšie kádrovanie a zatváranie ľudí, ktorí prejavili iní názor, než aký začal hlásať Gustáv Husák.

Otec bol úplne zbavený viny až po roku 1989. Rehabilitoval ho Najvyšší súd v Bratislave v roku 1991 a priznal mu aj finančnú náhradu za dvanásť a pol roka väznenia a za prácu v uránových baniach, za ktorú ako väzeň nedostával mzdu. Rehabilitovaný bol len vďaka zásadnej zmene spoločenského zriadenia v Československu po 17. novembri 1989. Jeho vojnové zásluhy si uctilo aj Francúzsko, ktoré mu v roku 1994 udelilo pamätnú medailu za účasť vo vojne s právom nosiť baret s označením „FRANCE“.

A hoci to naši rodičia nemali v živote vôbec ľahké (pracovali vo Francúzsku, prežili druhú svetovú vojnu, otec dlhoročné väzenie, mama s tromi deťmi vysťahovanie v „akcii B“, biedny život v Tužine a na Pieskach v Prievidzi), obaja sa dožili pekného veku a zomreli zaopatrení. Mama ako 81 ročná v roku 2000 a otec ako 83 ročný v roku 2003. Obaja dodržali sľub manželstva do bodky, pretože až do konca života boli spolu v dobrom aj v zlom. Pre nás – tri deti – bola ich smrť veľkou stratou a dlho sme za nimi smútili. Vo svojich morálnych zásadách sú nám podnes veľkými vzormi.

Tužina. V prvom dome sprava bývala rodina Ladislava Mokrého v rokoch 1960 – 1967 (Zdroj: archív A. Mokrej)

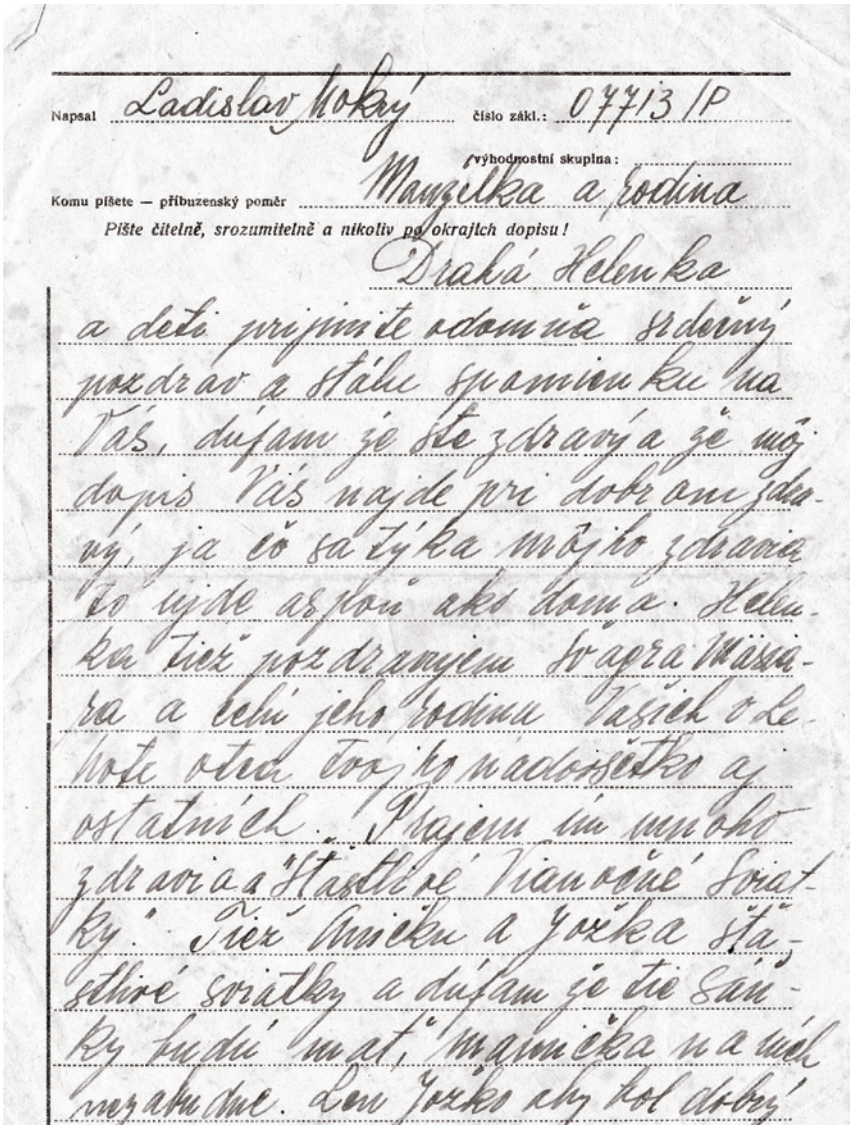

Napsal Ladislav Mokrý číslo zákl.: 07713/P

výhodnostní skupina:

Komu píšete — příbuzenský poměr Manželka a rodina

Pište čitelně, srozumitelně a nikoliv po okrajích dopisu!

Drahá Helenka

a deti prijmite odomňa srdečný pozdrav a stále spomienku na Váš, dúfam že ste zdravá a že môj dopis Váš nájde pri dobrom zdravý, ja čo sa týka môjho zdravia to ujde aspoň ako doma. Helenka tiež pozdravujem od agra Mária a čelí jeho rodina Vašich o Le-Vote otec Tonko nadosiatko a ostatních. Prajem im mnoho zdravia a Šťastné Vianočné Sviatky. Viež Miečka a Jožka šťastné sviatky a dúfam že tie Sánky budú mat, mamička na mňa nezabudne. Len Jožko aby bol dobrý

List rodine z väzenia v Příbrami (30. 10. 1957) (Zdroj: archív A. Mokrej)

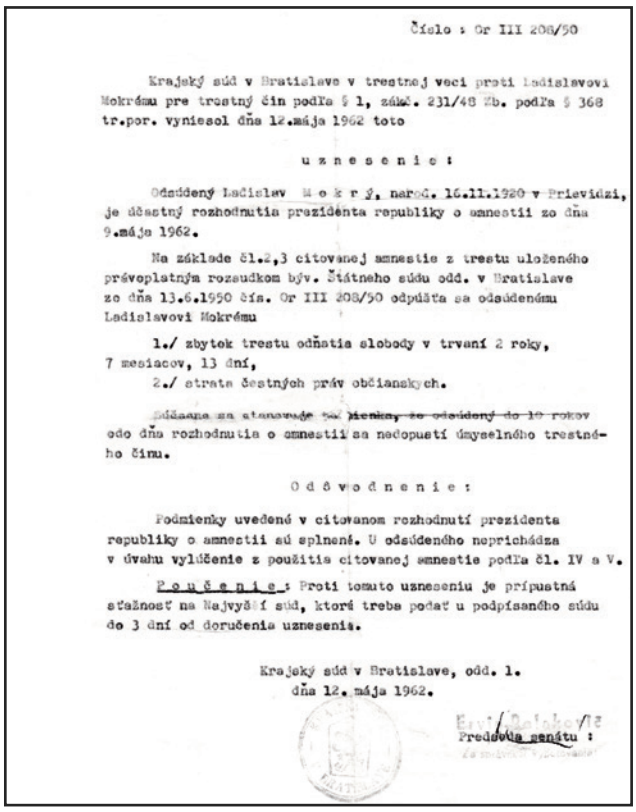

Číslo : Or III 208/50

Krajský súd v Bratislave v trestnej veci proti Ladislavovi Mokrému pre trestný čin podľa § 1, zák. 231/48 Zb. podľa § 368 tr.por. vyniesol dňa 12.mája 1962 toto

u z n e s e n i e :

Odsúdený Ladislav M o k r ý, narod. 16.11.1920 v Prievidzi, je účastný rozhodnutia prezidenta republiky o amnestii zo dňa 9.mája 1962.

Na základe čl.2,3 citovanej amnestie z trestu uloženého právoplatným rozsudkom býv. Štátneho súdu odd. v Bratislave zo dňa 13.6.1950 čís. Or III 208/50 odpúšťa sa odsúdenému Ladislavovi Mokrému

1./ zbytok trestu odňatia slobody v trvaní 2 roky, 7 mesiacov, 13 dní,
2./ strata čestných práv občianskych.

~~Súčasne sa stanovuje podmienky, že odsúdený do 10 rokov~~ odo dňa rozhodnutia o amnestii sa nedopustí úmyselného trestného činu.

O d ô v o d n e n i e :

Podmienky uvedené v citovanom rozhodnutí prezidenta republiky o amnestii sú splnené. U odsúdeného neprichádza v úvahu vylúčenie z použitia citovanej amnestie podľa čl. IV a V.

P o u č e n i e : Proti tomuto uzneseniu je prípustná sťažnosť na Najvyšší súd, ktorá treba podať u podpísaného súdu do 3 dní od doručenia uznesenia.

Krajský súd v Bratislave, odd. 1.
dňa 12. mája 1962.

Predseda senátu :

Uznesenie o amnestii z roku 1962 (Zdroj: archív A. Mokrej)

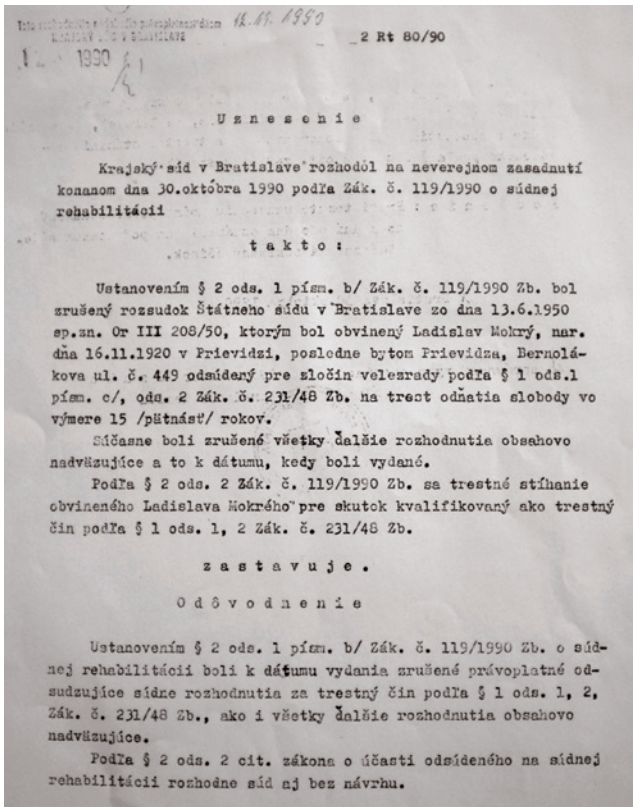

2 Rt 80/90

U z n e s e n i e

Krajský súd v Bratislave rozhodol na neverejnom zasadnutí konanom dňa 30.októbra 1990 podľa Zák. č. 119/1990 o súdnej rehabilitácii

t a k t o :

Ustanovením § 2 ods. 1 písm. b/ Zák. č. 119/1990 Zb. bol zrušený rozsudok Štátneho súdu v Bratislave zo dňa 13.6.1950 sp.zn. Or III 208/50, ktorým bol obvinený Ladislav Mokrý, nar. dňa 16.11.1920 v Prievidzi, posledne bytom Prievidza, Bernolákova ul. č. 449 odsúdený pre zločin veleizdy podľa § 1 ods.1 písm. c/, ods. 2 Zák. č. 231/48 Zb. na trest odňatia slobody vo výmere 15 /päťnásť/ rokov.

Súčasne boli zrušené všetky ďalšie rozhodnutia obsahovo nadväzujúce a to k dátumu, kedy boli vydané.

Podľa § 2 ods. 2 Zák. č. 119/1990 Zb. sa trestné stíhanie obvineného Ladislava Mokrého pre skutok kvalifikovaný ako trestný čin podľa § 1 ods. 1, 2 Zák. č. 231/48 Zb.

z a s t a v u j e .

O d ô v o d n e n i e

Ustanovením § 2 ods. 1 písm. b/ Zák. č. 119/1990 Zb. o súdnej rehabilitácii boli k dátumu vydania zrušené právoplatné odsudzujúce súdne rozhodnutia za trestný čin podľa § 1 ods. 1, 2, Zák. č. 231/48 Zb., ako i všetky ďalšie rozhodnutia obsahovo nadväzujúce.

Podľa § 2 ods. 2 cit. zákona o účasti odsúdeného na súdnej rehabilitácii rozhodne súd aj bez návrhu.

Rehabilitačný dekrét z roku 1990 (Zdroj: archív A. Mokrej)

Po zverejnení registračných protokolov Ústavom pamäti národa sa v zozname objavilo aj meno nášho otca. Kategória, ktorú mu príslušníci ŠtB prisúdili, znela „nepriateľská osoba“. Považovali ho za osobu, ktorá svojím konaním alebo politickými postojmi ohrozila alebo mohla ohroziť vnútorný poriadok a bezpečnosť štátu. Voči tejto kategórii osôb ŠtB používala rôzne perzekučné opatrenia. Žiaľ, nie všetci ľudia čítajúci tieto zoznamy si toto uvedomia, a preto obvykle považujú všetky zverejnené mená za dôkaz nejakej formy spolupráce s ŠtB. A tak nám ešte i dnes niektorí ľudia dávajú pocítiť svoje pochybnosti o otcovom uväznení a jeho morálnych hodnotách.

Anna Mokrá • 15 Years for Nothing. Remembrance on a Tragic Destiny of Ladislav Mokrý from Prievidza
Since 1948 private businesses had been systematically liquidated, and later peasants and farmers had to give up their property through the enforced collectivisation. Those who implemented such a deep change in the social structure of the inhabitants used different forms of both political and economic pressure. That process ended at the beginning of the 1960s and the middle class liquidation hit hundreds of thousands of families and in the majority of cases it changed their way of life in a substantial way. The family of Ladislav Mokrý, who was sentenced to 15 years in prison in a show trial in 1950, was one of those victims. The information about the life story of Mr Mokrý was provided by his daughter Anna, who closely presents the family background, father´s participation in the Czechoslovak resistance abroad, after-war personal years, arrest, sentence and imprisonment, and finally his judicial and civil rehabilitation after the year 1989.

RNDr. Anna Mokrá (1950)
Je absolventkou Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v odbore biológia. Pracovala v Arboréte Mlyňany SAV a neskôr vo Výskumnom ústave ovocných a okrasných drevín v Bojniciach.

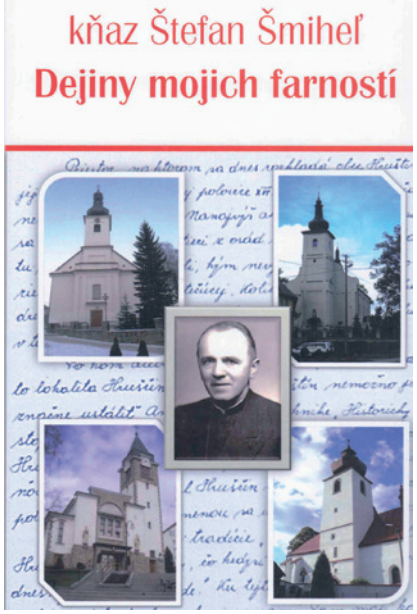

WAXMONSKÝ, R. A KOL. (ZOST.)

KŇAZ ŠTEFAN ŠMIHEĽ DEJINY MOJICH FARNOSTÍ

Hruštín 2014, 368 s.

Knihy vychádzajú z rôznych popudov a pri rôznych príležitostiach. Podnetom na vydanie obsiahlej publikácie, de facto zborníka rukopisov regionálnych monografií z pera katolíckeho kňaza, intelektuála a v neposlednom rade aj trpiteľa za vieru, bola storočnica jeho narodenia.

Štefan Šmiheľ sa narodil 20. mája 1914 v Hruštíne na Orave, ako tretí z piatich synov. Po vysviacke pôsobil krátko v Zázrivej (1939 – 1941), potom v prinavrátenom Podvlku ako dočasný správca fary (1942 – 1943) a krátko spravoval farnosť Liesek (1943). Najdlhšie však účinkoval v Novoti (1943 – 1958) a v Liptovskej Teplej, kde bol správcom farnosti od roku 1958 (s prestávkou väzenia) až do smrti 28. apríla 1983.

Iniciátorom vydania diela Štefana Šmiheľa bol správca hruštínskej farnosti Rastislav Waxmonský, ktorý ako niekdajší správca farnosti v Liptovskej Teplej objavil jeho farskú agendu i osobnú knižnicu umne ukrytú pred nepriazňou ateistického režimu v podlahe včelínov. Ďalšia časť pozostalosti, dejiny hruštínskej farnosti, sa zachovala v Šmiheľovom rodisku Hruštíne.

A hoci Šmiheľovo meno nepatrí k najznámejším v galérii katolíckych kňazov na Slovensku, jeho dielo a zásluhy nie sú nijako priemerné, skôr naopak, pomyselný priemer vysoko prevyšujú. Nebolo totiž samozrejmosťou, aby jeden kňaz stihol odborne spracovať históriu takmer všetkých farností, v ktorých pôsobil. Neuveriteľne aktívny Šmiheľ je však toho príkladom. Okrem dejín Hruštína, Liptovskej Teplej a Novoti spracoval aj dejiny Podvlku – hornooravskej obce, ktorá sa po prvýkrát v roku 1920 a napokon aj v roku 1945 proti vôli svojich – bez výnimky slovenských obyvateľov – stala súčasťou poľského štátu. Práce Štefana Šmiheľa nie sú zbierkou ústne tradovaných informácií, ale výsledkom hlbšieho archívneho výskumu, ako sa o tom možno presvedčiť pri čítaní. Pomerne rozsiahla kniha v peknej grafickej úprave a dôstojnej tvrdej väzbe obsahuje tieto práce:

Dejiny Hruštína
Dejiny Podvlku
Dejiny Novote
Dejiny Liptovskej Teplej

Odborným vstupom k publikácii je štúdia pod názvom *Životopisný profil kňaza Š. Šmiheľa* z pera Anny Sedlárovej. Dodatkom zas časť Šmiheľovej korešpondencie a spomienky bývalých farníkov na jeho účinkovanie.

Cieľom tejto anotácie nie je podrobne hodnotiť obsah všetkých štyroch regionálno-historických prác, ktoré obsahujú množstvo cenných informácií týkajúcich sa hospodárskej, sociálnej, kultúrnej či cirkevnej oblasti jednotlivých obcí. Možno však uviesť aspoň niekoľko zlomkov, ktoré by pre čitateľov i historikov slovenských dejín 20. storočia mohli byť zaujímavé. Za hodnotnú súčasť knihy považujeme biografické medailóny niektorých hruštínskych rodákov – napríklad Ján Martvoň (1857 – 1948) pôsobil ako kňaz medzi americkými Slovákmi a súčasne viedol zápasy s Maďarmi s cieľom udržovať slovenský katolícky život v zámorí (s. 72). Iným hruštínskym národovcom a slavianofilom bol Dr. Štefan Hojo (1879 – 1947), človek so silným sociálnym a protimonarchickým cítením. Za výroky, že *„kvôli kapitalistom by nestrieľal na Rusov a Srbov, lebo sú to naši bratia“*, sa mu ušla od vtedajších mocipánov vysoká pokuta. V roku 1915 prešiel ako vojak na ruskú stranu, vstúpil do légií, kde dosiahol ako druhý Slovák po generálovi Milanovi Rastislavovi Štefánikovi hodnosť podplukovníka (s. 74).

V časti približujúcej dejiny Hruštína sa Štefan Šmiheľ venuje aj otázkam uhorskej politiky pred rokom 1918, pričom nemohol obísť ani známe volebné machinácie a politické násilie. Napríklad v Ružomberku v roku 1912 bolo odsúdených 12 hruštínskych gazdov za „volebné násilie“, čo bolo úradné „krycie“ pomenovanie pre hlasovanie za slovenského kandidáta Ferka Skyčáka (s. 79). Dobovým svedectvom o pomeroch v období prvej Slovenskej republiky je zas iný Šmiheľov kronikársky zápis, ktorý znie: *„Pomery na Slovensku sú veľmi dobré, napriek tomu, že všade okolo nášho štátu cítiť hrozné následky vojny a pustošenia. U nás sa doteraz žije pokojne a máme vďaka starostlivosti našej vlády zabezpečené prostriedky na slušné živobytie.“* (s. 8, s. 200). Situáciu v Podvlku, a vôbec v inkorporovaných obciach, charakterizuje (s. 154), tak, že ľudia *„tu mali národnostnú slobodu, nikto ich nepotupoval. Kto sa cítil Poliakom, bol Poliakom; kto Slovákom, bol Slovákom.“* V období, ktoré strávil Šmiheľ v Podvlku (1941 – 1943), žili v obci *„aj poľské rodiny bývalých učiteľov, milície, organistu* [...] *Nikto ich nevyháňal do Poľska, nevydal Nemcom, neprehováral, aby sa prihlásili za Slovákov, žili sme v bratskej zhode.“* Dokonca tu zostali žiť aj tí poľskí kňazi, čo kedysi horlivo agitovali za odtrhnutie území od Slovenska a anexiu k Poľsku. *„Či to nebola obdivuhodná veľkodušnosť od slovenských úradov cirkevných i svetských?“* pýta sa v knihe oravský kňaz (s. 155). Možno by sa žiadalo

dodať – najmä v porovnaní s tým, ako skončili slovenskí kňazi v Poľsku.

V stati o búrlivých povstaleckých a vojnových udalostiach Šmiheľ farbisto líči činnosť miestnych partizánov – *„ku partizánom, ktorí tu táborili, sa popridávali kadejakí ľudia, ktorí miesto toho, aby bojovali proti Nemcom, trápili Hruštíncov."* (s. 94). Spomína aj odvlečenie občanov príslušníkmi NKVD (Narodnyj komissariat vnutrennich del – v podstate ministerstvo vnútra) a zostavil tiež zoznam obetí druhej svetovej vojny v obci (s. 96 – 97). Vo farskej kronike Novote zaznačil tiež niektoré vybrané skúsenosti s dôstojníkmi sovietskej armády a ich názormi: *„Propagandou boli vychovaní k presvedčeniu, že oni sú najkultúrnejší národ na svete a že ich spoločenské zriadenie je najpokrokovejšie."* Alebo používanie prívlastku „fašistický", ktorým Sovieti označovali azda celý zvyšok sveta mimo svojej krajiny: *„Pápež im bol fašista – zrejme tak mysleli pod vplyvom protináboženskej propagandy."* (s. 205). Zaznamenáva aj dopady ekonomických udalostí na obyvateľstvo Oravy, akými boli prvá (1945) či druhá menová reforma (1953).

Svojou činnosťou si Štefan Šmiheľ nepochybne získal obľubu ľudí, farníkov. V roku 1949, keď sa rozbiehal zo strany československého štátu pokus o likvidáciu katolíckej cirkvi, jeho veriaci *„vo dne v noci strážili faru obávajúc sa únosu kňaza"* (s. 217). Pokiaľ ide o najväčšiu „novotu" komunistického režimu, kolektivizáciu, veľmi trefne vystihol jej pointu: *„Po stránke morálnej: Ľudia boli síce odbremenení od ťažkej práce, ale aj uvoľnení od svedomitosti a zodpovednosti v práci. Pracovali už len ako najatí a nie ako na svojom"* (s. 107). Na inom mieste dal zas nahliadnuť *„pod pokrievku hrnca"*, v ktorom sa varili povestné 99% výsledky komunistických volieb. Keď voľby do Národných výborov v novembri 1954 katolícke obyvateľstvo oravskej obce Novoť ignorovalo, *„situáciu zachránil riaditeľ školy, ináč tiež tajomník strany a predseda volebnej komisie tak, že na konci volebného času sám vhodil do volebnej skrinky asi 200 hlasovacích lístkov."* Tým mohla volebná komisia konštatovať 98,76% účasť v obci (s. 224).

Kňaz Štefan Šmiheľ nielen zaznačoval, ale na vlastnej koži aj pocítil krutosť komunistického režimu – fakticky už od roku 1948 bol šikanovaný a pod neustálym dozorom. Podozrievania, udania, zastrašovania akoby nemali konca-kraja. Vo februári 1966 bol zatknutý a uväznený vo väznici Krajskej správy Ministerstva vnútra v Banskej Bystrici. Obvinený bol z trestného činu podvracania republiky. Bola to odpoveď režimu na listy, ktoré písal štátnym orgánom a v ktorých protestoval voči prenasledovaniu veriacich a pranieroval skrivodlivosti doby. Napríklad, podľa tvrdení Štátnej bezpečnosti adresoval Kancelárii prezidenta list, v ktorom vtedajšie zriadenie označil ako *„teroristické, koloniálne a okliešťujúce slobodu občanov"* a v liste zaslanom na ÚV KSČ zas vraj označil ČSSR za *„koncentračný tábor"* a podobne (s. 12). Napokon ho dňa 24. augusta 1967 Krajský súd v B. Bystrici odsúdil pre podvracanie republiky na 18 mesiacov a päťročný zákaz kňazskej činnosti. Pomohol mu však príchod Pražskej jari. Na slobodu sa dostal v apríli 1968.

Zo Šmiheľových historických prác i z osobných postojov cítiť lásku k domovine, k pôsobiskám, k farníkom, k slovenskému národu a osobitným spôsobom aj k pravde a spravodlivosti. Už preto ho možno zaradiť do plejády vynikajúcich katolíckych kňazov – udržiavateľov národnej a kresťanskej pahreby, ktorých nepriateľské režimy nezlomili, ale naopak, oni ich svojím nadčasovým dielom prežili a prekonali.

Publikácia *Dejiny mojich farností* je tak súčasne neprehliadnuteľným svedectvom o literárnom a historiografickom prínose katolíckych kňazov k slovenskému národnému, kultúrnemu i spoločenskému životu. Azda dvojnásobne to treba pripomínať dnes, keď sa Slováci stali podnájomníkmi vo vlastnom štáte, keď sú morálne hodnoty pošliapavané a keď stojíme na prahu nového prenasledovania kresťanov.

Martin Lacko

TIŠLIAR, P.

OKRESNÉ ZRIADENIE NA SLOVENSKU V ROKOCH 1918 – 1945

Krakov 2013, 160 s.

Dejiny správy patria k oblasti výskumu, ktoré sa v historickej obci všeobecne netešia veľkej obľube. Historici ich väčšinou považujú za nezáživné a študenti za obávaný predmet. Spracovaním vývoja správy okresov v prvej polovici 20. storočia získali historici, zaoberajúci sa týmto obdobím, dôležitú príručku, keďže okresná úroveň bola (minimálne od obdobia rakúsko-uhorského dualizmu) jedným zo základných pilierov správy na Slovensku. Autorom novej publikácie je jeden z najlepších súčasných odborníkov v oblasti dejín správy – historik a archivár Pavol Tišliar, ktorý pôsobí na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.

Pramenná báza monografie obsahuje všetku relevantnú odbornú literatúru. V prvom rade sú to dobové práce (právnické štúdie a praktické príručky pre správnych úradníkov), ako aj malé množstvo odborných historicko-archivárskych štúdií, pochádzajúcich z povojnového obdobia. Malé množstvo existujúcej odbornej literatúry odkázalo

teda autora tejto syntetickej práce v prvom rade na vlastný archívny výskum. Vybraná vzorka okresov by snáď mohla byť aj väčšia a reprezentatívnejšia, no objektívnym limitujúcim faktorom sú výrazné rozdiely v zachovalosti a miere sprístupnenia archívnych fondov jednotlivých okresných správnych orgánov v okresných archívoch, o čom sa neraz presvedčil aj autor tejto recenzie. Najviac konkrétnych príkladov pochádza zo „vzorových okresov" Kysúc a Gemera, ktoré z hľadiska geografickej polohy, národnostnej, náboženskej i sociálnej skladby obyvateľstva predstavujú značne odlišné regióny.

Členenie publikácie je logické – vychádza z chronológie jednotlivých správnych reforiem vymedzených rokmi 1923, 1928 – 1929 a 1939 – 1940. V rámci prehľadne spracovaného úvodu autor poukazuje na všetky dôležité aspekty, ktoré viedli k stavu, v akom sa nachádzala správa v zlomovom roku 1918. V rámci popisu prvej etapy vývoja správy zdokumentoval zložitý proces adaptácie uhorskej správy do československých pomerov, keď sa jestvujúcim štruktúram (od žúp cez mestá a obce až po verejné notárstva) dával nový obsah – spočiatku aj za súčinnosti pôvodného úradníckeho aparátu, ktorý bol len postupne nahrádzaný. Značnú pozornosť venoval autor aj činnosti Šrobárovho Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, ktoré do prijatia zákonnej úpravy priamo formovalo svojimi rozhodnutiami charakter správy Slovenska. Podrobne popisuje aj dočasné úpravy územných obvodov žúp i okresov, vrátane príslušnej legislatívy. Na záver tejto kapitoly Tišliar konštatuje, že *„sa prakticky za tri roky podarilo československej vláde podchytiť a podriadiť si všetky základné časti verejnej správy bývalého štátneho a samosprávneho aparátu na Slovensku."*

Ďalšou kľúčovou etapou bola župná reforma. Autor popisuje jej genézu a ťažkosti s unifikáciou československej správy. Dôvody jej nezavedenia hlbšie neanalyzuje – táto problematika by už presahovala tematický rámec práce. Toto konštatovanie platí aj o otázke zákonodarcom zamýšľaných župných zväzov (o ktorých sa v práci okrajovo zmieňuje) a politických aspektoch ich nezriadenia. Autor neobišiel ani problematiku kompetenčných kolízií nových župných úradov s Ministerstvom s plnou mocou pre správu Slovenska, ktorého existencia bola z právneho hľadiska minimálne problematická. Z hľadiska vymedzenej témy publikácie autor podrobne popisuje následný zložitý proces formovania novej štruktúry okresov v rámci župného zriadenia. Pokiaľ ide o kompetencie jednotlivých článkov správy, možno by bolo pre čitateľa – „neprávnika" vhodnejšie, keby z textu vyplývalo ich jasnejšie rozdelenie na štátnu správu, samosprávu i tzv. prenesené kompetencie (hoci pre skutočne pozorného čitateľa je toto rozlíšenie postrehnuteľné). Toto rozdelenie by sa mohlo jasnejšie odzrkadliť napríklad aj v systematike usporiadania kapitol.

Pochopiteľne najviac pozornosti venoval autor samosprávnym orgánom, ktoré spravovali najmä „originálne" kompetencie, pričom prínosná je aj komparácia župnej a okresnej samosprávy. Išlo predovšetkým o kompetencie i činnosť okresných výborov. Vo vzťahu k okresným úradom konštatuje, že *„existovala tu aj určitá rovnocennosť medzi okresným úradom a okresným výborom.* [...] *Ani jeden z týchto orgánov nemohol v konečnom dôsledku priamo rozhodovať o oblasti toho druhého."* Pri celkovom hodnotení župného zriadenia si všíma paradox, že župná reforma napriek zámerom jej tvorcov neodstránila dualizmus československej verejnej správy, *„možno práve naopak došlo ešte k jej prehĺbeniu"*. Zároveň však konštatuje, že správa na Slovensku pracovala *„pružnejšie a prehľadnejšie"*. Upozorňuje na celkový trend poštátnenia miestnej správy (zjavný vo vývoji uhorskej správy už od druhej polovice 19. storočia), keď samosprávne zložky *„rozhodovali skôr o menej podstatných záležitostiach"*. Z pohľadu československého štátu podľa neho nový štátny útvar *„definitívne získal kontrolu nad správou Slovenska"*.

Ďalšou významnou (a časovo najdlhšou) opisovanou etapou bolo krajinské zriadenie. Autor stručne načrtáva genézu i motivácie tvorcov správnej reformy, pričom popisuje aj jej legislatívno-technické stránky. Z hľadiska okresov konštatuje, že si *„polepšili"* a ich *„význam vzrástol"*. Do osobitnej podkapitoly spracoval vymedzenie kompetencií a činnosť okresných samosprávnych a samosprávne kreovaných úradov – okresných zastupiteľstiev a výborov. Ďalšiu zvláštnu podkapitolu venoval aj ústavom a podnikom, ktoré si okresy mohli v rámci „originálnych" kompetencií zriaďovať vo vlastnej réžii (pričom najviac pozornosti venoval sprostredkovateľniam práce).

V rámci celkového hodnotenia tejto správnej reformy Tišliar konštatuje, že napriek jednotnému systému územnosprávneho členenia a ambíciám zákonodarcov nedošlo k úplnej unifikácii, najmä z dôvodov rozdielnosti historického vývoja správy, ale práve naopak: *„v rovine štruktúry systému k unifikácii tiež úplne nedošlo, hoci vo vyššej rovine pracovali už rovnaké inštitúcie a inštančný postup bol rovnaký."* Význam krajinského zriadenia však podľa autora *„treba hodnotiť kladne"* ako *„významný krok smerom k úplnej unifikácii"*.

Okresnú agendu štátnej správy v oboch medzivojnových etapách včlenil autor do osobitnej spoločnej kapitoly. Nesmierne zložitý výpočet kompetencií sa usiloval čo najviac sprehľadniť členením textu i prehľadnými tabuľkami a schémami. Podobnú metodiku spoločného výkladu pre celé medzivojnové obdobie zvolil aj pre vzťah k nižším stupňom správy, najmä mestám a obciam. Poukazuje tu na zmenu systému „kontroly" obcí oproti obdobiu pred rokom 1918. Zatiaľ čo hlavný slúžny vykonával svoje právomoci voči obciam priamo, československý okresný úrad uplatňoval kontrolu prostredníctvom podriadeného medzičlánku – notárov. V tejto súvislosti však bola, podľa môjho názoru, kľúčovou aj kompetencia štátnej správy v oblasti kreovania vedenia miest a obcí. Osobitnú pozornosť v rámci samostatnej podkapitoly venoval autor aj riadiacim kompetenciám okresných úradov voči četníctvu, polícii a finančnej stráži.

Záverečnú časť publikácie tvorí posledné z troch hlavných období, t. j. vývoj po Mníchovskej dohode, ktorý je spojený aj z prechodom z demokratického na autoritatívny režim. Jeho prvé obdobie je spojené s improvizáciou a ad hoc administratívnymi zásahmi do existujúcich správnych orgánov. Až postupne (predovšetkým v súvislosti s uzákonením župného systému) sa postupne konštituujú nové správne orgány, vytvorené už podľa „strihu" vládnuceho režimu. Vytvoreniu nového systému správy ešte predchádzali rozsiahle územné zmeny okresov, ktoré boli vyvolané maďarskou i poľskou okupáciou pohraničia a sú v publikácii podrobne popísané. Autor zaznamenáva aj revolučnú epizódu Sidorových národných výborov. Zavedenie župného zriadenia znamenalo aj zánik okresnej samosprávy, pričom tento vývoj súvisel s jej „nekompatibilitou" v nových politických podmienkach. Tento trend sa prejavil na všetkých stupňoch správy, keď na úrovni obcí a miest i žúp bola samospráva fakticky poštátnená, a tak tvrdenie autora, že *„župná samospráva ostala prakticky jedinou samosprávnou ustanovizňou"* zodpovedá viac formálno-právnemu postaveniu orgánu ako politickej realite (vzhľadom na spôsob kreovania je otázne aj samotné označenie župných výborov ako samosprávne orgány). Členov župného výboru, kreovaných vymenovaním (išlo o nominantov politických strán), sa dokonca minister vnútra Alexander Mach niekoľko mesiacov zdráhal vymenovať, keďže považoval za účelnejšie, aby ich kompetencie vykonával priamo župan.

Autor reflektoval aj podriadenosť okresných úradov Ústredni štátnej bezpečnosti (v štátno-bezpečnostných otázkach), ktorej tieto posielali pravidelné mesačné správy o politickej a hospodárskej situácii v príslušnom okrese. Na základe štúdia spomínaných správ konštatuje autor od konca roka 1938 vznik a v štyridsiatych rokoch aj enormný nárast novej agendy – tzv. riešenia židovskej otázky. Činnosť okresných úradov v tejto oblasti vrcholí v roku 1942 ich „súčinnosťou" pri deportáciách. Kapitola o období autonómie a samostatného slovenského štátu obsahuje aj podrobný popis štruktúry a agendy výkonu štátnej správy na úrovni okresu vrátane vzťahov k nižším článkom správy – obciam i notárskym úradom.

Do publikácie zaradil autor aj niekoľkotýždňové obdobie správy počas Slovenského národného povstania (SNP) na povstaleckom území a na niekoľkých prípadoch popísal improvizovaný a právne nevyjasnený vzťah revolučných orgánov – národných výborov k existujúcej verejnej správe. Po potlačení povstania sa miestna správa už nedokázala vrátiť do „štandardného režimu" – autor zaznamenáva aj činnosť a úlohy mimoriadnych vládnych poverencov, ktorí mali byť v ťažšie dostupných regiónoch predĺženou rukou bratislavskej vlády. Správny systém Slovenskej republiky autor hodnotí ako *„silno centralistický"*, pričom „štvorinštančný" postup (notársky úrad – okresný úrad – župný úrad – ministerstvo vnútra) hodnotí ako *„zbytočne komplikovaný a skostnatený"*. Okresné úrady po strate viacerých kompetencií podľa neho *„stratili svoje postavenie a prestíž"*, hoci pred rokom 1940 patrili k najstabilnejším úradom.

Práci s publikáciou, ako s dôležitou odbornou príručkou, by napomohlo aj zaradenie miestneho registra. Naopak, osobitne treba oceniť viaceré praktické prílohy (napríklad súborný prehľad všetkých územných zmien okresov v jednotlivých etapách vývoja správy), ako aj prehľadné tabuľky a mapy vytvorené autorom.

Monografia Pavla Tišliara *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945* prináša syntetické a faktograficky precízne spracovanie vývoja správy okresov na Slovensku v prvej polovici 20. storočia, v rámci ktorej autor preukázal svoju erudovanosť v oblasti dejín správy. Je dôležitou a priekopníckou prácou, zapĺňajúcou jedno z mnohých bielych miest v spracovaní dejín verejnej správy na Slovensku.

Ondrej Podolec

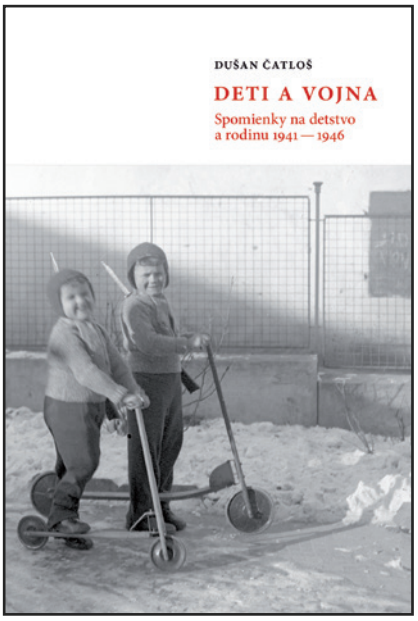

ČATLOŠ, D.

DETI A VOJNA. SPOMIENKY NA DETSTVO A RODINU

Krakov 2015, 108 s.

V roku 2015 vyšla kniha spomienok Dušana Čatloša (1933) pod názvom *Deti a vojna*. Priznám sa, knihu som si prečítal dvakrát, aby som sa s ňou dôslednejšie oboznámil a mohol tak vyjadriť svoj názor. Podotýkam, že problematika ma osobne zaujíma už preto, že opisované obdobie som prežil v rovnakom veku ako autor. A tiež preto, že povstalecké udalosti sa veľmi tragicky dotkli aj našej rodiny, keďže tzv. partizánsky súd v Sklabini odsúdil na smrť môjho otca, štátneho zamestnanca Slovenskej republiky. Knihu považujem za akúsi stručnú rodinnú ságu, vnímanú dospievajúcim chlapcom, napísanú však s odstupom desaťročí už dospelým človekom.

Stostranová publikácia je rozdelená do tridsiatich krátkych kapitol, pričom každá tvorí vlastný, osobitný príbeh – spomienku. Okrem rodinného pozadia či najrôznejších detských príbehov spomína autor na stretnutia a zážitky spojené s Povstaním, s partizánmi, kozákmi, so židmi, s gardistami, ne-

meckými vojakmi, príslušníkmi Svobodovej i sovietskej armády či so sovietskym bombardovaním miest stredného Slovenska. Z regionálneho hľadiska sa spomienky týkajú najviac Krupiny, kde autorova rodina v tom čase žila, ale aj Turca, Liptova či Horehronia. Kniha na malom priestore zaberá pomerne široký časový i tematický rámec, je tu rýchle striedanie udalostí i osôb. Jednotlivé kapitoly nenadväzujú jedna na druhú a čitateľ sa z jedného príbehu plynulo dostane k úplne inému. Príbehy sú veľmi krátke a ich prepojenosť sa tak v širšom ponímaní opísaného deja stráca. Ako čitateľ práve toto považujem za nedostatok knihy. Vojnové udalosti sú samé o sebe také zložité a obšírne, že im autor mohol v každej stati vymedziť väčší priestor. Zvlášť, ak ide o život rodiny v rokoch 1939 – 1945, teda v období Slovenskej republiky. Vychádzam z toho, že napriek inej štátoprávnej a politickej orientácii, než mala Slovenská republika, ako píše autor, jeho otec dostal už v roku 1939 miesto prednostu pošty. Orgánom SR teda neprekážali otcove opozičné postoje. Tu mi od autora knihy chýba bližší názor jeho otca na samotnú slovenskú štátnosť, veď predsa bol štátnym zamestnancom. Kniha by bola zaujímavejšia aj vtedy, ak by autor opísal vzťah svojho otca k bratrancovi Ferdinandovi Michalovi Čatlošovi, generálovi a ministrovi národnej obrany SR. Zvlášť dôležité by to bolo pri opise príprav Slovenského národného povstania (SNP), počas ktorého sa Ferdinand Čatloš ako minister slovenskej vlády – podľa dnes známych dokumentov – postavil nepriamo proti SR, tým, že spolupracoval s ilegálnym hnutím organizátorov SNP.

V publikácii sa síce otvorene nepíše o striktne negatívnom postoji evanjelickej rodiny k Slovenskej republike, ale vo všeobecnosti sa táto časť veriacich nestotožňovala s jej vznikom a existenciou, veď prvé husle v republike hrala Hlinkova slovenská ľudová strana. Je nesporné, a to som pri čítaní knihy vycítil, že Slovenská republika tolerovala i opozičné názory, politicky a ideovo inak zmýšľajúcich ľudí, mnohým udelila i zodpovedné funkcie v štátnej

Piotr Alexejevič Veličko
(Zdroj: AMSNP)

správe. Nešikanovala ich. Pravý opak toho, čo sme zažili po roku 1945 a neskôr, po roku 1948. Ešte treba dodať, že o osude, zániku prvej Československej republiky (ČSR) rozhodovali fakticky vtedajšie európske veľmoci z podnetu Adolfa Hitlera. Samostatnosť Slovenska bola v roku 1939 menším zlom, teda lepšou možnosťou, než rozdeliť Slovensko medzi okolitých susedov či pripojiť k Nemeckej ríši.

Bližšie sa musím pristaviť aj pri inej problematike. Stotožňujem sa s názorom autora na charakteristické črty sovietskeho partizánskeho veliteľa Piotra Alexejeviča Veličku. Potvrdil zlopovestnú úlohu, ktorú tento „hrdina“ zohral v SNP, a to i napriek vysoko kladnému hodnoteniu komunistickou historiografiou. Historici v minulom režime písali ódy slávy o spomínanom veliteľovi. Vyjadrenia autora v knihe však potvrdzujú odvrátenú stránku Veličkovho pôsobenia i niektorých ďalších sovietskych povstaleckých „hrdinov“. Išlo o stalinský typ ľudí, ktorí nezniesli odpor, protirečenie, diskusiu. Ako príklad nech poslúži aj známa Husákova žiadosť, v ktorej P. A. Veličku žiadal nerobiť ozbrojené a násilné akcie pred začiatkom SNP, lebo to môže mať nedozerné dôsledky. Kapitola *Moje stretnutie s Veličkom* jasne vykresľuje charakteristiku tohto veliteľa a úlohu, ktorú zohral v SNP. Za zmienku stojí aj kapitola *Tragédia Maďarov na Liptove*, v ktorej autor spomína Veličkov menej známy vojnový zločin – povraždenie skupiny maďarských zajatcov. Autorov názor na spomínaného „hrdinu“ SNP doplním len jedinou sentenciou: *„Bol niekoľko mesiacov neobmedzeným vládcom v slovenských horách.“* Jeho spôsob vedenia ozbrojeného boja a jeho zločiny, sú neodškriepiteľné. O spomínaných činoch existuje dnes už mnoho dôkazov, zachytili ich ponovembroví historici, samozrejme, tí nezaťažení komunistickou minulosťou.

Nedá mi nevyjadriť sa ešte k jednej stati – *Gardisti v Krupine*. Ak autor spomenul Hlinkovu gardu (HG), obec Nemecká, vyčíňanie niektorých príslušníkov HG po potlačení povstania, bolo by žiaduce napísať napríklad aj o partizánskom vyčíňaní v Sklenom. V jednom i druhom prípade išlo o konanie slovenských občanov pod taktovkou cudzích, zahraničných veliteľov. Tieto fakty spolu súvisia. Partizánske vraždy predchádzali nemecké. Osobne si myslím, že nebyť tých partizánskych, nebolo by ani tých, ktoré zapríčinili členovia Hlinkovej gardy.

Moje spomienky na vojnu sú tiež spomienkami dieťaťa. Počas vojny, najmä však pri prechode frontovej línie, som s kamarátmi vnímal vtedajšie dianie podobne, ako ho opisuje Dušan Čatloš v knihe *Deti a vojna. Spomienky na detstvo a rodinu*. Hra na vojakov bola, je a bude akosi zafixovaná v mysliach všetkých chlapcov. Avšak v „našom“ detskom období bola hra „na vojakov“ oveľa výraznejšia, keďže sme žili uprostred reálneho vojnového diania. Môj pohľad na spomínané skutočnosti je však odlišný pri hodnotení povstaleckých udalostí i povojnových rokov.

Knihu možno celkovo hodnotiť ako zaujímavé spomienkové dielko. Avšak opakujem, mohla byť ešte zaujímavejšou, ak by bola zachytila v širšom kontexte rodinné názory na spoločenské pomery v Slovenskej republike. Išlo totiž o rodinu, ktorej blízky člen pôsobil vo vládnej funkcii, a to dokonca ako minister národnej obrany.

Jozef Nemčok

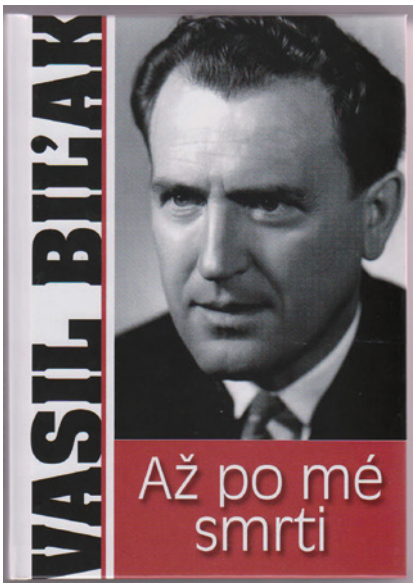

BIĽAK, V.

AŽ PO MÉ SMRTI

Praha 2014, 351 s.

Osoba Vasila Biľaka priťahovala k sebe rôznorodé, dominantne však negatívne emócie už počas života. Pre výraznú väčšinu spoločnosti bol vlastizradca a prosovietsky kolaborant, pre komunistickú – či ešte presnejšie dogmaticko-komunistickú – menšinu zásadový politik, ktorý okrem iného v roku 1968 pomohol *„zachrániť výdobytky socializmu“*. V období normalizácie hlavný ideológ, a šedá eminencia Komunistickej strany Československa (KSČ), stratil svoj vplyv definitívne po novembri 1989 a páde komunistického režimu. Utiahol sa do súkromia vily, z ktorej vychádzal takmer výlučne iba pri súdnom prejednávaní svojho prípadu – obvinenia z vlastizrady a zákona na ochranu mieru za spolupodpísanie tzv. pozývacieho listu v auguste 1968. Súdny proces bol ukončený bez vynesenia rozsudku v januári 2011. Smrť Vasila Biľaka 7. februára 2014 zarezonovala v českých i slovenských médiách, ktoré sa nevyhli pokusom o zhodnotenie jeho osobnosti. Hoci v článkoch dominovalo odsúdenie za jeho úlohu v roku 1968, nebolo to naposledy, čo vzbudil vášnivé reakcie verejnosti a dostal sa na prvé stránky novín a do hlavného spravodajstva televízií. Do roka vyšla aj recenzovaná publikácia, jeho autorizované pamäte, pôvodne napísané v osemdesiatych rokoch minulého storočia pod názvom *Paměti Vasila Biľaka I* a *II*, vydané v roku 1991 ako neautorizované spomienky v českom jazyku. To vyvolalo u Biľaka negatívnu reakciu, hoci jeho spomienky bezpochyby pomáhajú poodhaliť pozadie udalostí historického roku 1968 a od svojho vydania boli historikmi často citované. Preto každý čitateľ musí privítať vydanie autorizovanej verzie týchto pamätí, ktoré oproti publikácii z deväťdesiatych rokov obsahujú aj niekoľko (veľmi krátkych) doplnkov, napísaných v roku 1996. Sám Vasil Biľak chcel tieto doplnky zverejniť až po smrti, z čoho napokon vznikol aj názov publikácie *Až po mé smrti*.

Publikácia sa skladá z dvoch častí. Prvá obsahuje samotné spomienky, kde môžeme vidieť jednak pôvodný text, jednak typom písma odlíšené doplnky z roku 1996. Už letmé prelistovanie knihy poodhalí, že doplnkov je minimum, kľúčovým teda zostáva text publikovaný už v roku 1991. Po prečítaní celej knihy je na mieste vysloviť voči jej editorom kritiku. Predovšetkým, v knihe celkom absentuje poznámkový aparát, ktorý by mal slúžiť na doplnenie a vysvetlenie niektorých menej zrejmých súvislostí, či na predstavenie osobností, ktoré sa v diele spomínajú. Osobitne má poznámkový aparát svoj význam pri spomienkach predstaviteľov totalitných režimov, ktorých terminológia bola v nejednom prípade výrazne prispôsobená ich ideologickému vnímaniu sveta. Zvlášť toto konštatovanie platí pri ideológoch, akým bol aj Vasil Biľak. V jeho prípade by bola namieste konkrétna analýza jazyka, ktorým svoje pamäte napísal. Je to jazyk ideológa, v ktorom je závažným problémom epistemológia a pochopenie zmyslu, aké dáva používaným výrazom. Pri vydaní neautorizovaných pamätí v roku 1991 sa dá absencia poznámkového aparátu, prípadne analýzy používaného jazyka prejsť s istým pochopením, veď uvedené termíny poznala väčšina spoločnosti. S niekoľkoročným odstupom sa však javí ich absencia ako veľký nedostatok, najmä keď Vasil Biľak svojím ideologicky upraveným jazykom hrubo deformuje historické skutočnosti. Osobitne treba v tejto súvislosti upozorniť na význam Biľakových termínov „pravicoví oportunisti“ či „pravičiari“, frekvencia ktorých je v texte mimoriadne hustá. Týmto (ideologickým) termínom označuje Biľak popredných predstaviteľov demokratizačného procesu (osobitne českých reprezentantov Františka Kriegla, Josefa Smrkovského, Ota Šika či Jiřího Pelikána, ale občas aj Alexandra Dubčeka). V skutočnosti išlo o reformne orientovaných komunistov, ktorí sa najväčšmi zaslúžili o zavádzanie demokratizačných krokov, akými boli napríklad ekonomická reforma, rehabilitácie či odstránenie cenzúry. Títo ľudia neboli ani „pravičiari“, ani pravicovo orientovaní, ani oportunisti a pre poriadok treba uviesť, že pojem pravicoví oportunisti ako ideologické ptydepe preniesol režim do nasledujúcich rokov normalizácie, pričom znamenal spoločenskú proskripciu jeho nositeľov. Ako ďalší podobný prípad by sme mohli uviesť Biľakove komentáre na margo vtedajších médií. V nich prišlo v roku 1968 k faktickému odstráneniu cenzúry, čo otvorilo k diskusii mnohé dovtedy tabuizované témy. V Biľakových očiach však boli tieto médiá *„baštou pravicovo-oportunistických síl“*. Čitateľ neznalý historického kontextu by po prečítaní Biľakových spomienok mohol nadobudnúť dojem, že v roku 1968 sa skupina pravicových politikov pokúsila o zvrhnutie vlády a „ohrozovala socializmus“, v dôsledku čoho sa celý štát ocitol v rozklade, všade vládol neporiadok a nebyť „internacionálnej pomoci bratských strán“, došlo by k občianskej vojne s tragickými následkami. Tento dojem umocňujú frázy ako *„za fasádou Dubčeka sa pripravovala zrada socializmu“*, či *„taktika pravicovo-oportunistických a revizionistických síl“* alebo *„v Československu narastal chaos a neporiadok“* a podobne. Nie je v možnostiach recenzie vymenovať ani zďaleka všetky. So spomínaným

ostro kontrastujú pasáže, v ktorých Biľak hodnotí predstaviteľov „bratských strán" v nejednom prípade ako *„múdrych a rozvážnych politikov"*.

Jazyk je v konečnom dôsledku prispôsobený Biľakovmu opisu dejinných udalostí, fixovanému do kontrastu zlé (to, čo predstavovalo demokratizačný proces) verzus dobré (to, čo robili „zdravé sily", ako aj postoje Sovietskeho zväzu a „bratských strán"). Významná väčšina spoločnosti však mala obe kategórie vyhodnotené presne opačne – demokratizáciu vítala s nadšením a odporcov reforiem kritizovala, asi v duchu dobového sloganu sprevádzajúceho okupáciu 21. augusta 1968: *„Dubčekovi slivovici, Biľakovi šibenici."* Ako príklad spomínaného postupu môžeme uviesť, akým spôsobom Vasil Biľak opisuje vznik organizácie Klub 231. V knihe o nej hovorí ako o organizácii väzňov, pričom nespomína, že išlo o politických väzňov, nevinných ľudí odsúdených v päťdesiatych rokoch 20. storočia na dlhé roky väzenia. Jej členov dezavuje ako *„agentov zahraničných spravodajských služieb"*. Nikde nespomína, že demokratizačný proces mal podporu širokej verejnosti, naopak, viackrát uvádza, že väčšina spoločnosti ho odmietala a tých, ktorí ho podporovali, častuje rôznymi negatívnymi prívlastkami, najčastejšie ich označuje ako „oportunistov". Za všetky podobné citáty možno uviesť slová, ktoré Biľak použil na opis ľudí, ktorí v osudnú noc okupácie vyšli do ulíc protestovať: *„To nebyla dělnická Praha, Praha čestných a svědomitých vlastenců. Do ulic jako krysy vylezli bandy spodiny, nepřátelé socialismu. Bezesporu byly na ulicích i čestní pomýlení a hlavně zvědaví občané, ale to, co se vydávalo za hlas Prahy, to byly protisocialistické a kriminální živly."* (s. 221). Práve pre podobné pasáže mali editori publikácie doplniť text o niekoľko dôležitých poznámok alebo priamo o úvodné slovo, ktorým by ozrejmili historické fakty a súvislosti opisované Vasilom Biľakom. Tiež by bolo vhodné doplniť viaceré epizódy z Biľakovho života, aj vo vzťahu k roku 1968, ktoré autor, napriek veľkej otvorenosti s akou pamäte písal, „zabudol" spomenúť – napríklad jeho konšpiratívne stretnutie s Piotrom Šelestom pri Balatonskom jazere v júli 1968.

V publikácii celkom absentujú registre. Rovnako je nepochopiteľné, prečo vydavatelia pristúpili k vydaniu pamätí s vynechaním celej jednej kapitoly (dotýka sa života Biľaka v rokoch 1939 – 1945). Takéto rozhodnutie je vzhľadom k autenticite textu, aj vzhľadom k ich vysvetleniu [1], celkom neakceptovateľné. Viac ako seriózny argument pripomína skôr tendenčnú manipuláciu s cieľom vymedziť existenciu Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 ako výlučne negatívnu a zavrhnutiahodnú skúsenosť. Aj z toho však vidno, že vydavatelia uprednostnili radšej čo najskoršie vydanie diela pred jeho kvalitným a erudovaným spracovaním. Z komerčného hľadiska im to zrejme prinieslo očakávaný zisk, utrpela tým však zásadne kvalita. Napokon, argumentu čo najrýchlejšieho vydania zodpovedajú časté preklepy, ktoré neraz pôsobia rušivo až komicky.[2] Vydavatelia si mohli dať námahu a overiť písanie mien niektorých v texte sa vyskytujúcich osôb. Je tiež krajne neobvyklé, keď autor záverečnej štúdie uvádza namiesto mena a priezviska iba iniciály „V. B.".

V druhej časti publikácie môže čitateľ nájsť pokus o nezávislý portrét Vasila Biľaka od českého politológa a sociológa Vladimíra Čermáka [3] s názvom *Kdo byl i čím nebyl Vasil Biľak*. Ak má táto časť publikácie nahradiť absentujúcu štúdiu s analýzou Biľakovho života, tak čitateľ musí byť opäť sklamaný. Súhlasiť možno určite s Čermákovým tvrdením o zložitosti úlohy pripraviť portrét osobnosti, akou bol Vasil Biľak – od metodologických problémov až po vzájomné rozpory historikov, v podstate všade triafa klinec po hlavičke. Autor v súvislosti s ponovembrovým hodnotením Biľakovej politiky pravdivo konštatuje, že jediný rozsudok, ktorého sa dočkal, bolo jeho vylúčenie z KSČ v decembri 1989. Ako jednu z príčin vidí skutočnosť, že hoci v Čechách aj na Slovensku existuje viacero inštitúcií, ktoré sa oficiálne zameriavajú na obdobie komunizmu, tak *„ich reálná produkce se zjevně vyhýbá klíčovým problémům tehdejšího vývoje, včetně studia osob, které s tímto vývojem souviseli."* Upozorňuje na závažnú skutočnosť, ktorú by nemal historik – osobitne pri štúdií spomienok aktérov historických udalostí spojených s obdobím normalizácie a najmä roku 1968 – prehliadať, a to, že viacero vtedajších aktérov sa totiž ex post usiluje „hodiť" najväčšiu zodpovednosť na Vasila Biľaka, čím zakrývajú a vylepšujú svoj podiel na negatívach tohto obdobia. Rovnako možno súhlasiť, že priaznivejšia situácia na hodnotenie Vasila Biľaka nastane po otvorení bývalých sovietskych archívov, jedným dychom však treba dodať, že o hodnotenie sa musíme pokúsiť aj bez nich. Na margo úsilia každého historika o zachovanie objektivity pri posudzovaní Vasila Biľaka píše: *„Přes veškerou snahu o porozumění jeho motivům a skrze to i tomu, co dělal, Biľak představuje i dnes díky tomu, co sám ve své politice skrytě i otevřeně představoval, něco, co je ve svém souhrnu velmi negativní. Něco, co by se nemělo v našich budoucích dějinách již opakovat."* Polemizovať by sa určite dalo s autorovým tvrdením,

1 Vo vysvetlení editori spomínajú, že „tato kapitola se natolik zabývá specifiky života za tzv. Slovenského štátu, že pro běžného čtenáře, kromě několika zasvěcených historiků, by její obsah byl zcela nepochopitelný a nestravitelný."

2 Ako príklad možno uviesť, že na strane 191 prišlo k preklepu a pôvodne zamýšľaný „sbor pověřěnců" tak bol premenovaný na „sbor prověřěnců".

3 Autor je známy čitateľskej verejnosti predovšetkým troma monografiami venujúcimi sa trom zlomom československých dejín spojených s komunistickým režimom: Operace Únor 48; Operace Spren 68 a Operace Listopad 89.

podľa ktorého sú mnohé archívne dokumenty ešte neprístupné a príliš málo aktérov má odvahu vydať o tom svedectvo. V rozpore s týmto je stav sprístupnenia kľúčových dokumentov, ako aj množstvo pamätí aktérov historických udalostí (i keď nepochybne by ich mohlo byť viac).

Podstatná časť Čermákovej štúdie však ukazuje, že autorom zamýšľaný pokus o nezávislý portrét sa trochu vymkol z pôvodne stanoveného zámeru, pretože v texte sa vyskytujú značné nepresnosti, ba až prekrúcania historických skutočností. Autorovi sa totiž často stáva, že si stanoví predmet, ktorý by chcel analyzovať, ale skutočnej analýzy sa nedočkáme. Typickým príkladom tohto modus operandi je kapitola pod názvom *Jeho „Univerzity“*. Na začiatku Čermák konštatuje, že jedným z kľúčov k porozumeniu Vasila Biľaka môže byť analýza jeho vzdelania a v širšom zmysle aj detstva a dospievania. Namiesto toho sa však autor v kapitole „utopil“ v odťažitých témach, ktoré so životom Biľaka súvisia minimálne. Možnosť polemiky výrazne sťažuje skutočnosť, že autor nepoužíva citácie či odvolávky na dokumenty, ktoré by čitateľovi predstavili pramene a zdroje, z ktorých pri formulovaní svojich záverov vychádzal. Ako problematické sa osobitne javia Čermákove vývody dotýkajúce sa emancipačného procesu slovenského národa tak v spoločnom štáte, ako aj v Slovenskej republike v rokoch 1939 – 1945. Konštatovanie, že česká spoločnosť vie málo o vplyve, aký mala existencia Slovenského štátu na Slovákov, je priam výsmechom skutočnosti, že editori túto kapitolu z Biľakových spomienok vynechali. Autorom používaná terminológia je anachronická. Používanie termínov „tzv. slovenský štát“ a „klerofašistický režim“, či označovanie slovenských snáh o samostatný štát či rovnoprávne postavenie v spoločnom štáte ako „separatizmus“, takýmito bezpochyby sú. Sporné je aj Čermákovo tvrdenie, podľa ktorého *„určité procesy spojené např. s rolí katolické církve a vlivných katolických rodin (známé jsou např. rodiny Čarnogurských, Miklošků a pod.) v tomto dění zůstávají dodnes odborníky na minulost téměř nepovšimnuté, i když klér byl fakticky v čele separatistického hnutí (Hlinka či Tiso byli jen špičkou ledovce).“* Národno-emancipačné hnutie na Slovensku bolo širokým (celo)spoločenským hnutím a pochopiteľne zahŕňalo aj časť katolíckej cirkvi, ale tvrdenie že na čele tohto pohybu v deväťdesiatych rokoch by bol katolícky klérus, nie je pravdivé. Samotný proces rozdelenia spoločného štátu bol vo svojej dobe hodnotený rôzne, v závislosti od svetonázoru a presvedčenia toho ktorého autora. Oba štáty však v priebehu vyše 20 rokov samostatnej existencie v plnej miere ukázali svoju životaschopnosť a opodstatnenosť rozdelenia spoločného štátu. To je v rozpore s autorovým tvrdením, podľa ktorého *„bylo snad každému občanovi, který trochu přemýšlel o budoucnosti země zřejmé, že to bude hodně stát a že nám všem zato bude vystaven dost velký a příští život celého tohto společenství zatěžující účet.“* Čermák ďalej konštatuje, že spoločný štát sa rozpadol *„navzdory faktu, že byla uzavřená nesčetná smíšená manželství Slovenek a Slováků s Čechy a Češkami jako přirozená základna toho, co později bylo zahrnuto hanlivě pod tzv. čechoslovakizmus, tedy vytváření jednotného, efektivně fungujícího společenství.“* Naopak, na inom mieste ponúka teóriu, podľa ktorej rozpad Československa mohol súvisieť aj s tým, že Vasil Biľak *„v oblasti morálky posunul laťku tzv. akceptovatelného chování nebezpečene blízko ke kritické, tzv. anomické mezi, kdy dané společenství přestává být soudržné a začíná se nenávidět.“* Autor bližšie nešpecifikoval, čo myslel pod tvrdením *„dodnes existují ve slovenské historiografii různá tabu, kolem kterých se mlčí či mlží.“* Takéto tvrdenie odzrkadľuje nanajvýš autorove medzery v znalosti slovenskej historiografie, čo podporuje aj v ďalších častiach svojej štúdie napríklad konštatovaním, že o niektorých témach (ako napríklad odsun Čechov v rokoch 1938/1939) sa mlčí a *„slovenská společnost byla a ještě je v tomto ohledu zasažena zvláštní formou omerty.“* K tvrdeniu, že slovenská historiografia nereflektuje niektoré témy, sa autor často vracia, a to nielen v súvislosti so Slovenskou republikou, ale aj s obdobím po roku 1945. Celkom signifikantné je, že Čermák pri tvrdeniach o rozpade spoločného štátu nijako nespomína, aké boli postoje Vasila Biľaka k tejto problematike. Patril totiž medzi internacionalistov, ktorým snahy o riešenie slovenskej otázky v zmysle samostatnosti boli celkom cudzie. Jeho rámcom bola federalizácia, čo napokon aj sám vo svojich pamätiach spomínal a nebolo tomu inak ani v deväťdesiatych rokoch, kedy tiež stál na pozíciách spoločného štátu. Preto autorove vývody o spoločnom štáte a neskrývaný žiaľ nad jeho rozpadom (nielen) v prípade hodnotení osoby Vasila Biľaka nemajú svoje opodstatnenie.

V ďalšej časti štúdie pokračuje Čermák vo veľmi zvláštnom druhu analýzy, ktorá sa sústreďuje na rôzne témy. Avšak viac, než by prinášala zasvätený pohľad do niektorých mimoriadne komplikovaných javov – akými sú napríklad personálna politika KSČ v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 20. storočia či tvorba nových elít po druhej svetovej vojne – tak iba kĺže po povrchu. Iste sú tieto témy a ich analýza pre život Vasila Biľaka kľúčové, ale aj tu sa ukazuje, že autorovi chýba väčšia znalosť slovenských reálií štyridsiatych, päťdesiatych a šesťdesiatych rokov, ktorú nestačí schovať za obvinenia, že slovenská historiografia sa týmto témam nevenuje, alebo ich „mlží“. Napríklad, práve otázka tvorby elít na Slovensku po druhej svetovej vojne je ťažisková. Ak by však autor chcel túto otázku postihnúť, musel by spomenúť, ako negatívne do nej zasiahla systematická likvidácia slovenských elít, začínajúca prakticky rokom 1945. Táto likvidácia mala rôzne formy: od retribučného súdnictva, cez v podstate nútenú emigráciu tisícov ľudí a likvidáciu nekomunistických intelektuálov až po procesy a kampane proti tzv. buržoáznym nacionalistom v päťdesiatych rokoch. Nič z tohto, a osobitne kampane proti tzv. buržoáznym nacionalistom, autor vo svojej „analýze“ nespomína, hoci významne poznačili slovenské komunistické elity. Ak by to uviedol,

tak by mu bolo jasné, prečo mladí ľudia ako Vasil Biľak či Alexander Dubček mali otvorené dvere k závratnej kariére. Spomínanie prosovietskej orientácie v ich prípadoch je tu nosením dreva do lesa – sotva by sme našli v päťdesiatych rokoch medzi komunistickými kádrami niekoho, kto prosovietsku orientáciu nemal.

Aj autorove tvrdenia o delení slovenských komunistických politikov sú trochu zvláštne a pripomínajú čokoľvek, len nie analýzu slovenskej politickej scény. Žiada sa k nim dodať, že pojem tzv. pražský Slovák začína de facto už vznikom Československej republiky v roku 1918 a súvisel s jej centralistickým poňatím, kedy sa Praha stala centrom spoločného štátu. Pochybné je aj tvrdenie o prokyjevskej orientácii slovenských komunistov a považovanie Kyjeva za prirodzenú alternatívu orientácie Prahy na Moskvu, čo môže viac sedieť na komunistov rusínskej národnosti. Silno by sa dalo polemizovať aj s autorovým tvrdením, že komunistická ideológia ako svetonázorový prúd bola pre intelektuálne typy ľudí odpudivá. Nestačí uviesť, že výnimkou boli prípady, keď sami intelektuáli boli šíriteľmi tejto ideológie, pretože samotné myšlienky sa komfortne usadili práve v intelektuálnych kruhoch a vo veľkej miere možno povedať, že tam – v rôznych úpravách a variantoch – pretrvávajú dodnes. Aj to je podľa recenzenta jednou z hlavných príčin, prečo sa nepodarilo zločiny komunizmu (osobitne obdobia stalinizmu) odsúdiť rovnako razantne a nekompromisne, ako to je v prípade zločinov národného socializmu.

Jedným z autorových zámerov je v štúdii vyvrátiť, respektíve uviesť na pravú mieru mýty, ktoré sa okolo osoby Vasila Biľaka v priebehu rokov vytvorili. Mýty autor identifikoval na základe nekrológov, ktoré vyšli v médiách ako reakcia na Biľakovu smrť. Za hlavné považuje tri mýty. Prvý o tom, že Vasil Biľak bol nevzdelaný a hlúpy, druhý – asi ťažiskový mýtus – podľa ktorého podpis pod pozývacím listom spolurozhodol o okupácii, a napokon posledný hovoriaci o tom, že Biľak nebol schopný ani len vykonávať vyučené remeslo, teda byť krajčírom. Prvý a tretí mýtus autor vyvrátil pomerne presvedčivo. Paradoxne, kľúčovému „mýtu" o podpise pozývacieho listu venuje autor necelú jednu stranu, na ktorej prezentoval svoj názor na Biľakov podpis, ako aj na pozývacie listy ako také. Vyslovil tu niekoľko závažných tvrdení, ktoré podľa názoru recenzenta nezodpovedajú súdobej realite. Napríklad, Čermák uvádza, že pozývacie listy boli od signatárov získané vydieraním, pričom však uvedené tvrdenie nepodporuje žiadnym dôkazom. Práve naopak, známy je obsah rozhovoru tajného stretnutia Vasila Biľaka s Piotrom Šelestom na Balatone, kde sa títo o možnosti napísať podobný list rozprávali a Biľak principiálne neprotestoval, naopak, v podstate s návrhom súhlasil. Nikde nie je zaznamenané, že by signatári – inak všetko ľudia známi svojou promoskovskou orientáciou – boli pri podpisovaní listu vydieraní, alebo by bol na nich vyvíjaný nátlak. Napríklad, Antonín Kapek dokonca napísal vlastný list, ťažko si preto predstaviť, že by ho k takémuto činu niekto nútil vydieraním. Podobne to vidieť u Biľaka, ktorý sám iniciatívne vyhľadával konšpiratívne stretnutia a prakticky od marca 1968 posielal do Moskvy vlastné hodnotenia situácie, označujúc demokratizačný proces ako „hrozbu kontrarevolúcie". Pochopiteľne, možno súhlasiť s Čermákom, že rozhodnutie o invázii bolo sovietskym veľmocenským krokom. Nemožno však podceňovať úlohu skupiny prosovietskych kolaborantov v radoch Komunistickej strany Československa. Boli to oni, ktorí sami od seba upozorňovali Sovietov na „hrozbu kontrarevolúcie" a „ohrozenie socializmu", čím akcelerovali rozhodnutie Sovietov vojensky zasiahnuť. Podobné je to aj s pozývacím listom, ktorého význam tu autor vyslovene podceňuje a vôbec ho nespomína v kontexte sovietskej stratégie. Tento list mal pred svetom dodať okupácii náter legitimity pred svetovou, sovietskou a napokon aj českou a slovenskou verejnosťou, nehovoriac o tom, že jeho signatári sa mali stať novými vládcami v rámci tzv. robotnícko-roľníckej vlády. A že napokon spomínaný scenár skrachoval, o to sa zaslúžili predovšetkým ľudia v uliciach demonštrujúci proti okupácii.

Samotný list bol napísaný ešte predtým, než padlo definitívne rozhodnutie okupovať Československo a pre Sovietov bol pozývací list dôležitou súčasťou mozaiky nimi plánovanej akcie. Preto neobstojí autorovo tvrdenie: *„protože lidé, kteří jej údajně podepsali, nepatřili ke klíčovým osobám ani strany ani vlády, byly* [listy – pozn. P. J.] *de facto bezcenné."* Autor by mal definovať, koho považuje za kľúčových mužov, pretože signatári listu patrili bezpochyby k straníckej špičke, či už ako členovia najvyššieho orgánu predsedníctva ÚV KSČ, alebo v prípade Biľaka ako 1. tajomník strany na Slovensku. Absurdne preto pôsobí tvrdenie, že *„dopis nemohl být využit k ničemu jinému, než k dalšímu vydírání signatářů."* Pochopiteľne, podpísanie podobného listu vždy signatára kompromituje a do veľkej miery odovzdáva do rúk toho, v mene ktorého podobný list podpísal, preto v tom iste treba vidieť aj úsilie Sovietov o zorganizovanie prosovietskeho krídla okolo tohto listu. Jeho podpisom každý signatár prekračoval Rubikon, za ktorý sa už vrátiť nemohol. V istom zmysle tak ide o sekundárny aspekt v porovnaní s prvoradým významom – legitimizovať touto cestou okupáciu. Autor v spomínanom bode zároveň spochybňuje autenticitu pozývacieho listu, označujúc ho ako falzifikát. Znova je na škodu, že predkladané teórie nestavia Čermák na žiadnych argumentoch, ide iba o konštatovania, ale nedozvieme sa, z akých premís sú závery vytvorené.

Za úplne absurdné považujeme tvrdenie, podľa ktorého boli predstavitelia krajín Varšavskej zmluvy podieľajúci sa na okupácii vydieraní, aby sa jej zúčastnili. S týmto tvrdením sú v ostrom kontraste postoje predovšetkým lídrov NDR, Bulharska a Poľska, ktorých kritika demokratizačného procesu bola miestami ešte intenzívnejšia, než kritika Sovietov. V tomto smere treba Čermákovo tvrdenie konfrontovať najmä s vynikajúcou prácou českého historika Jana Pauera *Praha 1968*, v ktorej analyzuje

vzťahy a postoje lídrov krajín Varšavskej zmluvy k demokratizačnému procesu a ich podiel na augustovej okupácii. Okrem iného sa v celej štúdii vyskytujú aj isté zavádzajúce tvrdenia. Ťažko si možno čo i len domyslieť, na základe čoho vzniklo autorovo tvrdenie, že Vasil Biľak *„na stará kolena se pokusil napravit si špatné renomé získáním další tváře, tentokrát zasloužilého činitele o vznik samostatného Slovenska.“* Biľak ako presvedčený internacionalista mal ďaleko k tomu, aby sa v deväťdesiatych rokoch v akejkoľvek podobe angažoval za vznik samostatného Slovenska. Problematicky sa tiež javí označenie Gustáva Husáka ako kolaboranta číslo jeden, ako aj tvrdenie, že Biľakovo vyučenie sa za krajčíra bolo *„pro chlapce z východního Slovenska* [...] *mimořádný výkon“*.

Už v úvode tohto článku bolo uvedené, že vydanie recenzovanej publikácie nebolo poslednou udalosťou, kedy sa meno Vasila Biľaka dostalo do pozornosti širšej verejnosti. V súvislosti s publikovaním Biľakových spomienok je dôležité poukázať na jednu aktuálnu udalosť. V jeho rodnej obci Krajné Bystré odhalili predstavitelia miestnej samosprávy a Komunistickej strany Slovenska Vasilovi Biľakovi pamätnú tabuľu a bustu pred miestnym kultúrnym domom. Na pamätnej tabuli si návštevníci môžu prečítať nasledujúci text: *„V obci Krajná Bystrá sa narodil 11. 8. 1917 dr. Vasiľ Biľak, čelný funkcionár Komunistickej strany Československa, poslanec FZ ČSSR. Zaslúžil sa v rokoch 1950 – 1988 o rozvoj východného Slovenska.“* Pod bustou svieti nápis: *„Pravda zostane pravdou.“* Len pre zaujímavosť treba spomenúť, že slávnostné odhalenie pamätníka sa konalo 22. februára 2015, čo pripomínalo skôr smutné výročie „Víťazného Februára“, teda komunistického štátneho prevratu z roku 1948 (v komunistickom Československu sa pripomínal 25. februára), než dátum smrti Vasila Biľaka (6. februára). Rovnako len ťažko možno ponechať bez komentára nápisy, ktoré sa rozhodli autori vytesať na pamätník. Ak si aj odmyslíme chybu v krstnom mene (Biľak sa všade uvádzal ako Vasil), je

Sovietsky tank v uliciach Bratislavy (Zdroj: AÚPN)

zarážajúce, akú výpovednú hodnotu o Biľakovom živote má skutočnosť, že bol poslancom Federálneho zhromaždenia ČSSR, osobitne preto, že doňho nebol nikdy zvolený v demokratických voľbách, ale vo voľbách jednotnej kandidátky a jeho mandát má preto maximálne pochybný charakter. Uviesť na pravú mieru treba aj zásluhy Vasila Biľaka o východné Slovensko. Nemožno zabudnúť, že Biľak v druhej polovici päťdesiatych rokov pôsobil ako tajomník Krajského výboru Komunistickej strany Slovenska v Prešove, kde medzi jeho hlavné aktivity patrila napríklad aj smutne známa násilná kolektivizácia poľnohospodárstva, prinášajúca rozpad tradičných štruktúr, ako i vlnu krutého násilia postihujúceho všetkých, ktorí nechceli dobrovoľne odovzdať majetok formujúcim sa Jednotným roľníckym družstvám. A ako majú k tomu pristupovať ľudia z iných častí Slovenska, ktorý „svojho“ Biľaka nemali? No a napokon, ako vyslovená provokácia pre každého slobodne zmýšľajúceho človeka musí potom vyznieť nápis pod bustou *Pravda zostane pravdou*. Pre ozrejmenie, ide o parafrázu titulu knižnej publikácie obsahujúcej výber prejavov Vasila Biľaka z obdobia od októbra 1967 do decembra 1970, teda práve z obdobia, v ktorom Biľak ako jeden zo signatárov tzv. pozývacieho listu a popredných kolaborantov aktívne nastoľoval normalizačný režim, systematicky likvidujúci výdobytky demokratizačného procesu, medzi ktoré patrila aj sloboda slova (na tú sa teraz odvolávajú iniciátori odhalenia pamätníka). Práve v tomto období Biľak ako popredný funkcionár riadil čistku v komunistickej strane, kedy hlavným hodnotiacim kritériom bola otázka postoja k okupácii vojskami Varšavskej zmluvy v roku 1968. Kto nesúhlasil s (Biľakovou a jemu podobných normalizátorov) interpretáciou, že išlo o „internacionálnu pomoc“, ten bol z KSČ vylúčený alebo vyškrtnutý, s čím sa spájalo vyhodenie z práce alebo preradenie na nižšiu pozíciu; a v neposlednom rade treba pripomenúť, že Biľak presadil sám seba do popredných straníckych funkcií, na čom aktívne spolupracoval so sovietskymi činiteľmi, vtedy de facto okupačnou mocnosťou.

Ako súvisí kauza odhalenia pamätníka s publikovaním Biľakových spomienok? Zdanlivo nijako, ale predsa len medzi nimi môžem pozorovať istú súvislosť. Predovšetkým, je veľkou výzvou pre slovenských historikov, ktorí by mali omnoho väčšiu pozornosť venovať písaniu vedeckých biografií významných postáv a osobností slovenských dejín, zhromažďovať a publikovať dokumenty k ich aktivitám a objasňovať dobu, v ktorej žili a konali svoje činy. Len tak sa môže širšia verejnosť priblížiť k poznaniu pravdy o týchto osobách a náležite zhodnotiť ich význam v slovenských dejinách. Aj spomínaná kauza ukázala, že potreba je to viac ako aktuálna.

Peter Jašek

MALÁ VOJNA V MARCI 1939 A JEJ MIESTO V PAMÄTI NÁRODA

SPRÁVA Z ODBORNEJ KONFERENCIE

V roku 2014 sme si pripomenuli nielen 75. výročie začiatku druhej svetovej vojny, ale aj 75. výročie maďarsko-slovenského vojnového konfliktu, ktorý sa uskutočnil ešte pred vypuknutím druhej svetovej vojny. Do dejín vošiel pod názvom „Malá vojna". Maďarská politika, ktorá pokladala Slovensko len za tzv. Felvidék, odtrhnutú časť Uhorska, sa počas celého medzivojnového obdobia usilovala o jeho pripojenie k Maďarsku. Maďarskí politici sa neuspokojili ani s Viedenskou arbitrážou (2. november 1938), keď od Adolfa Hitlera a Benita Mussoliniho získali vyše 20 % územia Slovenska a Podkarpatskej Rusi. V marci 1939 dostali od Hitlera súhlas na okupáciu celej Podkarpatskej Rusi a tiež ďalších slovenských obcí. Dňa 23. marca 1939 približne 40 tisíc maďarských vojakov bez vyhlásenia vojny vstúpilo na Slovensko a obsadilo územie okresov Snina a Sobrance. Stalo sa tak i napriek tomu, že nový štát krátko predtým budapeštianska vláda diplomaticky plne akceptovala. Navyše, na obsadenom území sa nenachádzala jediná etnicky čistá maďarská obec. Dňa 24. marca 1939 dokonca maďarské letectvo zaútočilo na letisko v Spišskej Novej Vsi a bombardovania nezostalo ušetrené ani samotné mesto, pričom jeho bomby zabili 13 ľudí vrátane 8 civilistov. Na Slovensku sa zdvihla vlna celonárodného odporu. Najmä bomby v metropole Spiša pohli dušou každého Slováka. Tisíce dobrovoľníkov sa hlásili na obranu vlasti. Napriek všeobecnému odhodlaniu – na zásah z Berlína – sa Slovensko muselo vzdať ďalších území v prospech južného suseda.

Prvá a nadlho aj posledná vedecká konferencia na tému Malej vojny sa konala v roku 1993 v Michalovciach.

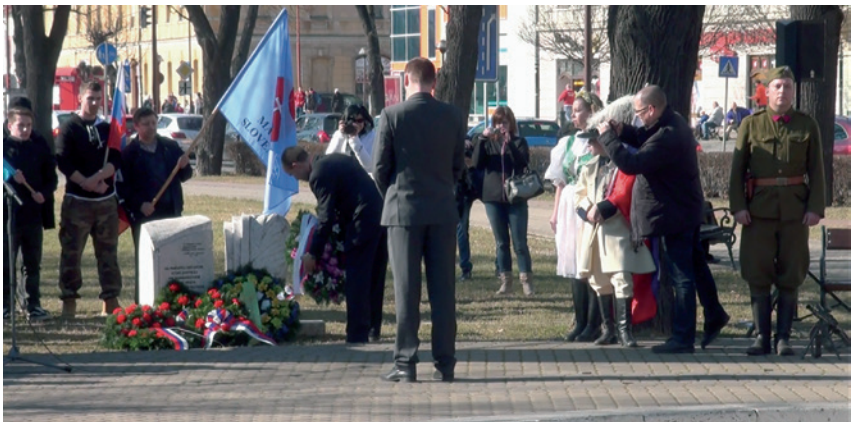

K pamätníku v Spišskej Novej Vsi položili veniec aj zástupcovia ÚPN (Foto: Ľ. Ďurina)

Pri príležitosti okrúhleho, sedemdesiatpäťročného výročia týchto historických udalostí vznikla v ÚPN myšlienka zorganizovať odborný seminár na tému Malej vojny. Tento nápad našiel pozitívnu odozvu u primátora Spišskej Novej Vsi PhDr. Jána Volného a napokon prerástol do myšlienky širšej vedeckej konferencie, ktorá sa uskutočnila v dňoch 19. – 20. marca 2015. Práve vďaka ústretovosti vedenia mesta sa konferencia mohla na jeho pôde nielen konať, ale prebehnúť na vysokej odbornej aj spoločenskej úrovni. Miestom konania sa stala jedna z najväčších dominánt mesta, Reduta – romantická secesná stavba z prelomu 19. a 20. storočia slúžiaca predovšetkým pre divadelné a koncertné podujatia. Na slávnostnom otvorení primátor osobne privítal každého z prednášajúcich, poďakoval a obdaroval ho vecným darom – najnovšou monografiou mesta. Každý z referujúcich sa podpísal aj do pamätnej knihy mesta. Po privítaní na pôde mesta nasledovala samotná konferencia, ktorú otvoril riaditeľ sekcie vedeckého výskumu ÚPN Pavol Jakubčin. Všetkých účastníkov privítal v mene predsedu Správnej rady ÚPN Ondreja Krajňáka, ktorý sa podujatia nemohol zúčastniť z pracovných dôvodov. Následne Martin Lacko prítomným osvetlil dôvody a zmysel konania konferencie.

Ako prvý z historikov referoval historik ÚPN Ján Mitáč, a to na tému maďarských snáh o získanie slovenských území v rokoch 1918 – 1939. Známy slovenský vojenský historik Pavel Mičianik z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici vystúpil s príspevkom na tému *Malá vojna Maďarska proti Slovenskej krajine a Slovenskému štátu v období október 1938 – apríl 1939*. Ťažiskom jeho príspevku bol názor, že Malá vojna nebola iba nejakým trojdňovým náhodným a izolovaným pohraničným konfliktom, ale integrálnou súčasťou maďarských expanzívnych snáh. Tie nepokryte odštartovali už v jeseni 1938 teroristickými útokmi na južných hraniciach Československej republiky (obdobné útoky na severných hraniciach podnikali poľské ozbrojené skupiny). V marci 1939 tieto snahy iba pokračovali inými prostriedkami a boje sa neskončili ani po oficiálnom uzavretí

príméria. Po skončení vlastného príspevku predniesol Pavel Mičianik ešte referát neprítomného historika z Múzea SNP v Banskej Bystrici Mariána Uhrina o pozemných bojoch a nasadení ťažkej techniky v Malej vojne. O organizovaní a nasadení dobrovoľníkov, najmä pod hlavičkou Hlinkovej gardy, referoval historik Matice slovenskej Vojtech Kárpáty. Širší diplomatické-politický rámec slovensko-maďarského sporu i jeho odraz v dobových médiách pridal ďalší zástupca ÚPN Ondrej Podolec v príspevku *Vojenský konflikt na pozadí prvých týždňov samostatného štátu*. Prvý deň konferencie uzavrel príspevok Ľudovíta Petraška z Prešovskej univerzity s témou odrazu vojenského konfliktu v literatúre a dobovej tlači na východnom Slovensku.

Druhý konferenčný deň bol otvorený minútou ticha na počesť zosnulého historika Ladislava Deáka, ktorý bol „otcom" prvej, a do roku 2015 aj jedinej, vedeckej konferencie o Malej vojne v roku 1993 v Michalovciach, a patril k prvým propagátorom pamäti o Malej vojne po roku 1989 vôbec. Prvý referát druhého dňa predniesol historik letectva a autor jedinej knižnej publikácie o bombardovaní Spišskej Novej Vsi Ján Petrík. Vo svojom príspevku prítomným poslucháčom načrtol nielen zámery a realitu bombardovania maďarským letectvom, ale oboznámil prítomných aj s najnovšími odbornými poznatkami maďarskej historiografie na túto špecifickú tému. Odpoveď na otázku ako rezonuje – či skôr nerezonuje – Malá vojna v maďarskej historiografii a publicistike hľadal známy znalec problematiky slovensko-maďarských vzťahov Ferdinand Vrábel. Námetom príspevku Petra Jašeka bol odraz vojny v slovenskej historiografii po roku 1989, pričom sa autor zameral na problém spochybňovania tejto udalosti niektorými slovensko-maďarskými historikmi. Ďalší historik ÚPN Martin Lacko predniesol referát s názvom *Obete Malej vojny – osudy hrdinov*. Podstatou príspevku bolo jednak vyčíslenie ľudských obetí konfliktu, ale aj zdôraznenie tragických osudov a (absurdnosti) prenasledovania obrancov Slovenska v povojnovom Československu. Na referáty historikov veľmi vhodne nadviazal publicista a dramaturg Peter Valo príspevkom o odraze vojny v kinematografii a publicistike, ktorý patril medzi prvých novinárov, čo o Malej vojne po roku 1990 písali a bol spoluautorom dokumentárnych filmov na túto tému. Posledným referujúcim bol primátor mesta Ján Volný, ktorý sa zameral na otázku uchovávania tradícií a pamäti vojny v meste. Dotkol sa však aj dôležitej otázky reflexie tejto udalosti v štátnej politike v deväťdesiatych rokoch 20. storočia. Po skončení v programe avizovaných historických referátov so všeobecne ladeným referátom o Malej vojne neplánovane vystúpil aj podpredseda Matice slovenskej Marián Gešper. Konferencie sa naopak nemohol zúčastniť skôr avizovaný zástupca ukrajinskej historiografie, Igor Šnicer z Užhorodskej univerzity. Ako posledný bod dvojdňového programu v Redute nasledovalo premietnutie dokumentárneho filmu Štefana Oľhu, Eduarda Jasaňa a Petra Valu *Veľký poker alebo Malá vojna*, pod ktorého scenár a dramaturgiu sa podpísal Peter Valo. Film sa po roku 1998 v Slovenskej televízii dostal do trezoru, kde sa nachádza dodnes. Vyvrcholením dvojdňového podujatia bol pietny akt pri pomníku obetiam bombardovania v centre mesta, ktorého sa zúčastnili aj primátor mesta, predseda Matice slovenskej Marián Tkáč s príhovorom, zástupcovia Mladej Matice i ďalších organizácií. Spomedzi zúčastnených treba vyzdvihnúť členov Klubu vojenskej histórie Slovensko, ktorí sa – z hľadiska diváka – zaslúžili o najpútavejšiu časť pietnej akcie. Za ÚPN položili veniec k pomníku obetí Pavol Jakubčin a Peter Jašek.

Okrem spomenutých referátov historikov mala konferencia aj zaujímavé sprievodné podujatie – výstavu trojrozmerných vojenských predmetov, zbraní a artefaktov. Medzi nimi vynikali uniformované figuríny slovenského vojaka, žandára a gardistu, teda reprezentantov ozbrojených zložiek, ktoré sa Malej vojny zúčastnili. Nechýbal ani neodmysliteľný pomocník obrancov – ľahký guľomet. Výstavu zorganizovalo občianske združenie Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939 – 1945, ktoré na podujatí reprezentovali jeho členovia František Gajdoš a Boris Šeliga. Teda nielen slovami a obrazom, ale aj trojrozmernými predmetmi sa mohla história Malej vojny sprítomniť mladším generáciám. Zásluhou Jany Holecovej z ÚPN, ktorá mala na starosti predaj kníh a časopisov, sa účastníci konferencie i návštevníci mohli zoznámiť s publikačnou a filmovou produkciou ÚPN. Materiálne zabezpečenie konferencie bolo na vysokej, reprezentatívnej úrovni po všetkých stránkach. Rovnako nás potešil aj fakt, že podujatie sa stretlo s veľkým záujmom poslucháčskej verejnosti. Po každom bloku príspevkov nasledovala živá diskusia. Organizátormi prichystané miesta na sedenie sa zaplnili už v prvý deň podujatia. Ešte viac ľudí bolo prítomných v druhý deň, keď na konferenciu zavítala aj školská mládež. V publiku bolo možno vidieť návštevníkov z Košíc, Trenčína, Detvy, zo Slovenskej Ľupče, Starých Hôr či z Partizánskeho. Jeden historik docestoval dokonca z Prahy a jeden z poľského Rzeszówa. Otázky či podnety z diskusie rezonovali ešte dlho po skončení podujatia v početných neformálnych diskusiách. Osobitne treba vyzdvihnúť aj záujem primátora mesta, ktorý bol na konferencii prítomný od otvorenia do úplného záveru. S podobným prípadom sme sa posiaľ nestretli na žiadnom odbornom podujatí. Azda jediným nedostatkom bola neprítomnosť zástupcov médií na konferencii. Vojnový konflikt, v ktorom sa rozhodovalo o osudoch Slovenska, pre dnešné médiá nestojí za zmienku. Výnimkou bola len mestská televízia Reduta, ktorá o podujatí pripravila krátky výstup v podobe trojminútového klipu.

Možno konštatovať, že spojením odborného potenciálu pamäťovej inštitúcie a ústretovosti miestnej samosprávy vznikol pozitívny príklad spolupráce, ktorý naznačil smer implementácie odborných poznatkov a „pamäťových stôp" smerom k verejnosti do budúcnosti. Nepochybne práve to je zmyslom i cieľom Ústavu pamäti národa.

Martin Lacko

ÚPN SI PRIPOMENUL SVIEČKOVÚ MANIFESTÁCIU SPOMIENKOVÝMI AKTIVITAMI

Bratislavská sviečková manifestácia z 25. marca 1988 vstúpila do dejín ako jeden z najvýznamnejších verejných prejavov odporu voči komunistickému režimu v bývalom Československu. Manifestáciu za náboženské slobody a ľudské práva zorganizovali ľudia z prenasledovaných katolíckych spoločenstiev. Požadovali vymenovanie katolíckych biskupov pre neobsadené slovenské diecézy, úplnú náboženskú slobodu a tiež dodržiavanie ľudských práv. Tým pôvodne náboženské podujatie získalo širší občiansky rozmer. Na manifestáciu na Hviezdoslavovo námestie prišlo približne dvetisíc ľudí, ďalšie tisíce boli v priľahlých uličkách. Počas zhromaždenia neodzneli žiadne prejavy, manifestujúci vyjadrili svoj odpor horiacimi sviečkami a modlitbami. Štátna polícia reagovala násilím, proti manifestujúcim použila obušky a vodné delá. Desiatky ľudí, vrátane tých, ktorí sa v centre Bratislavy ocitli náhodou, zatkli a dlhé hodiny vypočúvali. Hlavných organizátorov – Jána Čarnogurského, Vladimíra Jukla a ďalších predstavitelia štátnej moci v deň manifestácie zadržiavali, aby im zabránili pripojiť sa k zhromaždeniu. Františka Mikloška prepustili až po 48 hodinách, biskupa Jána Korca a Silvestra Krčméryho polícia v ten deň strážila doma. Policajný zásah proti tichej modlitbovej manifestácii vyvolal v demokratickom svete odpor. Správu o bratislavskej udalosti vysielali rozhlasové stanice BBC, Hlas Ameriky, Slobodná Európa či Vatikánsky rozhlas. Domáca štátna propaganda dala uverejniť správu o údajne neúspešnom pokuse niektorých jednotlivcov zneužiť náboženské cítenie ľudí.

Ústav pamäti národa si v spolupráci s Fórom kresťanských inštitúcií, ďalší-

Príhovor predsedu Správnej rady Ústavu pamäti národa pri príležitosti 27. výročia spomienky na Sviečkovú manifestáciu (Foto: M. Turza)

Zapaľovanie sviečok pred pamätníkom Sviečkovej manifestácie (Foto: M. Turza)

mi organizátormi a širokou verejnosťou pripomenul 27. výročie tejto významnej udalosti. Jednou zo spomienkových akcií v Bratislave bola projekcia dokumentárneho filmu z dielne ÚPN *Sviečková manifestácia alebo Bratislavský Veľký piatok* (réžia Ondrej Krajňák, 2008), ktorá sa konala 25. marca 2015 v Dome Quo Vadis. Po projekcii si na udalosti spred 27 rokov zaspomínali priami účastníci manifestácie – Július Brocka, Ľudmila Tollarovičová, Tibor Novotka, Anton Selecký a Marian Gula. V podvečer sa na Hviezdoslavovom námestí v Bratislave konalo spomienkové zhromaždenie, kde sa prítomným prihovoril aj predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák. Vo svojom príhovore v súvislosti so Sviečkovou manifestáciou zdôraznil aktuálnosť významu a poslania Ústavu pamäti národa pre dnešnú dobu. Okrem iného povedal: *„Prioritou ÚPN je uctiť si aj Deň zápasu za ľudské práva a náboženskú slobodu, ktorým si v súčasnosti pripomíname Sviečkovú manifestáciu, ako jedno z najvýznamnejších vystúpení občanov a zvlášť katolíckych veriacich proti komunistickému režimu v bývalom Československu. Moja vďaka patrí mnohým menej známym, vyšetrovaným, zbitým a od prúdov vodného dela premočeným účastníkom manifestácie. Teda všetkým tým, ktorí pred 27 rokmi s odvahou stáli iba so zažatými sviecami oproti ozbrojeným príslušníkom vtedajšej Verejnej bezpečnosti, symbolizujúcej komunistickú totalitnú moc.“* Nezabudol zdôrazniť aj ďalší význam pripomínania si medzníkov totality: *„Aby už nikdy netiekla krv pre rozdielne politické názory alebo náboženské presvedčenie. Je v záujme našej spoločnosti, aby toto protestné zhromaždenie občanov, ktoré si dnes pripomíname, bolo navždy zapísané ako nezmazateľný medzník v novodobej histórii slovenského národa, aby Sviečková manifestácia bola pre Slovákov trvalým symbolom odporu proti komunistickému režimu,“* dodal. Na druhý deň, 26. marca 2015 pripravil ÚPN v priestoroch Poľského inštitútu tradičný diskusný večer pod titulom *Posol nádeje Ján Pavol II. a Slovensko.*

Arcibiskup Stanislav Zvolenský počas sv. omše pri príležitosti 27. výročia spomienky na Sviečkovú manifestáciu (Foto: M. Turza)

Diskusia v Quo Vadis na tému Sviečkovej manifestácie (Foto: Š. Badura)

PREMIÉRA HRY PETRA PAVLACA SLOVO VÁLKOVO V SND

Činohra Slovenského národného divadla uviedla 31. marca 2015 premiéru divadelnej hry autora Petra Pavlaca pod názvom *Slovo Válkovo*. Na pozvanie tvorcov sa jej zúčastnili aj predseda SpR ÚPN Ondrej Krajňák a projektový manažér Marian Turza.

Slovenský dramatik a dramaturg Peter Pavlac vytvoril pre Činohru SND už niekoľko pôvodných textov či adaptácií. Jeho poslednou hrou uvedenou v SND bola dráma *Slovo Válkovo (fiktívny dialóg na hrane priepasti alebo pokus hľadať argument)*. Jadrom hry je básnikova poéma *Slovo* z roku 1976 a ako povedal samotný autor, text vytvoril v rámci vnútornej potreby porozumieť vtedajšej dobe: *„Motivácia pre napísanie tohto textu nie je zištná. Vyrastá z potreby porozumieť. Ísť cez to banálne spojenie plné alibizmu, doba bola taká."* Pavlac v hre stavia do opozície dvoch mužov – samotného básnika Miroslava Válka a neznámeho príslušníka ŠtB, ktorí sa stretávajú v podvečer 25. marca 1988 v izbe hotela Carlton.

Predseda SpR ÚPN Ondrej Krajňák s režisérom a hercom Činohry SND Emilom Horváthom ml. a Marianom Turzom z ÚPN (Foto: ÚPN)

Režisér a herec Emil Horváth ml. prostredníctvom tejto inscenácie pátra po nevyslovených podnetoch a vnútorných pohnútkach jedného z najväčších slovenských básnikov, ktorý bránil slovenskú kultúru v časoch normalizácie. Téma inscenácie divákovi približuje najvýznamnejšiu udalosť novodobých slovenských dejín – Sviečkovú manifestáciu z 25. marca 1988, ktorá bola predzvesťou novembrových zmien v roku 1989. Podnetom pre napísanie hry boli aj zachované a spracované filmové dokumenty z produkcie ÚPN. Spájaním bádateľských a umeleckých aktivít sa takto dôležité a často nie úplne známe míľniky našej histórie môžu dotýkať priamo sŕdc divákov, osloviť širokú verejnosť a priblížiť jej témy, ktoré by inak boli dostupné a zaujímavé len pre úzky okruh odbornej verejnosti historikov. Aj prostredníctvom umeleckých stvárnení temných stránok našej histórie sa môžeme takto vyrovnávať s minulosťou a s obdobím neslobody.

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák po predstavení zagratuloval kolektívu tvorcov SND, zvlášť režisérovi a hercovi bravúrne stvárňujúceho básnika Miroslava Válka Emilovi Horváthovi ml., hercovi Františkovi Kovárovi stvárňujúceho príslušníka ŠtB Tibora, dramaturgičke Miriam Kičinovej a scénografovi Petrovi Janku, ktorí hru pripravili. V diskusii si vymenili názory aj s autorom hry Petrom Pavlacom. Predseda Správnej rady ÚPN ocenil umelecké stvárnenia a zároveň povzbudil umelcov v ich zmysluplnej a vysoko hodnotnej umeleckej práci a v diskusii s Emilom Horváthom aj riaditeľom činohry SND Romanom Polákom vyjadrili nádej v ďalšiu úspešnú spoločnú spoluprácu SND a ÚPN v blízkej budúcnosti.

SPOMIENKA NA SVIEČKOVÚ MANIFESTÁCIU VO VARŠAVE

V Slovenskom inštitúte vo Varšave sa koncom marca tohto roku uskutočnilo podujatie venované výročiu Sviečkovej manifestácie. Podujatie za účasti zástupcov poľských vedeckých, akademických a cirkevných kruhov zorganizoval Slovenský inštitút vo Varšave v spolupráci s Ústavom pamäti národa. Riaditeľ Slovenského inštitútu Milan Novotný v úvodnom slove označil tzv. Bratislavský veľký piatok za najvýznamnejší verejný prejav odporu voči vtedajšiemu režimu na území Slovenska a vyzdvihol odvahu účastníkov tohto protestného zhromaždenia. Dobový kontext demonštrácie slovenských veriacich priblížil kňaz Artur Sobotka, ktorý poukázal na udalosti predchádzajúce jej príprave a porovnal aj vtedajšiu situáciu katolíckej cirkvi na Slovensku a v Poľsku. V tejto súvislosti prezentoval poľský preklad významnej publikácie *Sila slabých, slabosť silných*, ktorej autorom je jedna z najvýraznejších osobností slovenského exilu, kňaz a filozof Anton Hlinka. Po projekcii filmového dokumentu Ústavu pamäti národa *Sviečková manifestácia alebo Bratislavský Veľký piatok* nasledovala zaujímavá diskusia o paralelách i odlišnostiach politických a náboženských pomerov na Slovensku a v Poľsku v období 1945 – 1989.

Spomienkové podujatie vo Varšave venované Sviečkovej manifestácii (Foto: ÚPN)

PREZENTÁCIA KNIHY DOKUMENTY K AKCII „P“. PREŠOVSKÝ „SOBOR“

Ústav pamäti národa dňa 16. apríla 2015 zorganizoval prezentáciu knihy Daniela Atanáza Mandzáka CSsR *Dokumenty k akcii „P“. Prešovský „Sobor“*. Záštitu nad podujatím prevzal vladyka Peter Rusnák, bratislavský gréckokatolícky eparcha. Prezentácia sa začala svätou liturgiou v katedrálnom Chráme Povýšenia vznešeného a životodarného kríža v Bratislave a po nej sa v reprezentačných priestoroch gréckokatolíckeho farského úradu uskutočnilo neformálne stretnutie s autorom publikácie.

Autor publikácie Daniel Atanáz Mandzák CSsR (Foto: M. Turza)

Vedúca miestnej knižnice v Petržalke Mgr. Viera Némethová a Ing. Marian Gula (Foto: M. Turza)

O ŽELEZNEJ OPONE V PETRŽALKE

Ústav pamäti národa v spolupráci s Miestnou knižnicou v Bratislave-Petržalke v rámci výstavy *Petržalka 1946 – 1973* zorganizoval 8. apríla 2015 odbornú prednášku na tému *Petržalka – za chrbtom so Železnou oponou*. Na podujatí sa zúčastnil aj predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák, ktorý sa prítomným účastníkom prihovoril s úvahou o potrebe zachovávania pamäti na období, počas ktorého došlo k zmareniu mnohých životov ľudí túžiacich po slobode. Riaditeľ sekcie dokumentácie ÚPN Marian Gula uviedol dokumentárny film z dielne ÚPN pod názvom *V tieni času* o životných osudoch Emila Šveca, ktorého v roku 1959 Štátna bezpečnosť uniesla z Rakúska späť do Československa. Osudným sa mu stal hraničný kameň č. 148 v úseku Petržalka-Kopčany. V následnej prednáške sa Marian Gula zameral na prezentáciu civilných obetí tej časti Železnej opony z obdobia rokov 1950 – 1970, ktorá sa tiahla „za chrbtami obyvateľov Petržalky“ a ktoré sa ÚPN podarilo zadokumentovať. Rovnako priblížil spôsoby a metódy, ktoré sa využívali pri prekonávaní Železnej opony občanmi túžiacimi žiť v štátoch s demokratickým politickým usporiadaním, ale aj spôsoby, akými tomuto cieľu bránila Pohraničná stráž – jedna z bezpečnostných zložiek komunistického režimu. Po odbornej prednáške nasledovala plodná diskusia.

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák počas úvodného príhovoru (Foto: M. Turza)

Marian Gula dokumentuje tragické úmrtia na hraniciach v Petržalke (Foto: M. Turza)

Salezián Ján Malženický, hlavný celebrant a jeden z pamätníkov Barbarskej noci (Foto: M. Turza)

V KOSTOLNEJ-ZÁRIEČÍ SI PRIPOMENULI LIKVIDÁCIU KLÁŠTOROV – TZV. BARBARSKÚ NOC

Konfederácia politických väzňov Slovenska (KPVS) pripravila pri príležitosti 65. výročia Akcie kláštory – násilného vyvezenia rehoľníkov z kláštorov počas tzv. Barbarskej noci z 13. na 14. apríla 1950 v rámci Roka zasväteného života spomienkovú aktivitu, ktorá sa uskutočnila 11. apríla 2015 v kláštore redemptoristov v Kostolnej-Záriečí. Spolu s členmi KPVS, pamätníkmi a verejnosťou sa na nej zúčastnil aj predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák. Prítomným sa prihovoril slovami, v ktorých rezonovali myšlienky hovoriace o úsilí komunistického režimu nepriamo zlikvidovať Katolícku cirkev, z ktorej mal strach, napriek tomu, že ona konala množstvo dobra človeku i spoločnosti. Ako povedal: *„Na Slovensku Akcia K postihla viac ako 1000 rehoľníkov, 16 rehoľných rádov a zlikvidovala činnosť vo viac ako deväťdesiatich kláštoroch. Omnoho väčšou tragédiou bolo, že KSČ v krátkom čase zmarila všetky kultúrne, duchovné, výchovné a sociálne aktivity rehoľných rádov a komunisti ďalších štyridsať rokov nenašli za ne náhradu. Po neúspešnom preškoľovaní nezlomní bohoslovci či novici, už ako politickí nespoľahliví museli narukovať do PTP. V baniach, lomoch a neskôr aj vo väzeniach svedčili o svojej viere.“* V závere príhovoru vyjadril vďaku žijúcim pamätníkom Akcie K slovami: *„Dovoľte mi, aby som v mene ÚPN vyjadril všetkým internovaným kňazom a rehoľníkom, politickým väzňom a príslušníkom Pomocných technických práporov uznanie za ich svedectvo, dobrý príklad a za ich statočnosť.“* Súčasťou programu bola aj sv. omša v Kostole Matky ustavičnej pomoci. Účastníci spomienky mali možnosť vypočuť si aj svedectvá rehoľníkov, ktorí boli v roku 1950 ako klerici a novici na preškoľovaní v preškoľovacom kláštore v Kostolnej. Od apríla 1950 boli totiž v Kostolnej po zrušení kláštorov marxisticky preškoľovaní mladí rehoľníci – saleziáni, jezuiti, tešitelia, verbisti, vincentíni, františkáni, kapucíni, redemptoristi a ďalší. Od augusta boli v kláštore internované baziliánky a služobnice Nepoškvrnenej Panny Márie, neskôr aj sestry z iných reholí. Po roku 1968 sa kláštor stal charitným domom pre sestry uršulínky, od roku 1998 sú tu opäť redemptoristi.

Na jar roku 1950 nariadil Ústredný výbor KSČ likvidáciu mužských reholí. Takzvanú Akciu K – kláštory naplánovali v noci z 13. na 14. apríla roku 1950. Cieľom akcie bolo obsadiť kláštory, vysťahovať rehoľníkov a zmocniť sa majetku cirkvi. Na Slovensku Akciu kláštory riadil poverenník vnútra Daniel Okáli, pod dozorom a v spolupráci s ŠtB, na čele s Komunistickou stranou Československa. Do likvidácie

kláštorov boli zapojené Ľudové milície a armáda. Rehoľníci boli pozvážaní do piatich sústreďovacích kláštorov v Podolínci, Jasove, Sv. Beňadiku, Šaštíne a v Pezinku. Na viacerých miestach dochádzalo k občianskym nepokojom. Napríklad v Pezinku demonštrovalo šesťsto ľudí. V Podolínci došlo k vzbure, na ktorej sa zúčastnilo dvesto veriacich. Na lietajúce kamene odpovedali obušky policajtov, ba došlo aj k streľbe. Výsledok? Veľa nevinných bolo zatknutých, tvrdo vypočúvaných a jedenásti z nich boli odsúdení na mnohoročné tresty. V roku 1950 sa situácia v cirkvi prudko zhoršovala. Po prijatí proticirkevných zákonov bol zriadený Slovenský úrad pre veci cirkevné, ktorý cirkvi kontroloval. Komunisti zrušili všetky náboženské spolky a prakticky celú cirkevnú tlač. Biskupi a kňazi museli skladať sľub vernosti. Kňazi na výkon duchovnej služby potrebovali štátny súhlas. Komunistický režim v Československu sa neuspokojil s likvidáciou kláštorov. Pozornosť sústredil na nepoddajných klerikov. Predstavených zaistili. Krátko na to mnohých uväznili. Vojenská služba v Pomocných technických práporoch trvala spravidla tri roky. Mladí rehoľníci pracovali v baniach, lomoch alebo na stavbách. Ťažká práca tzv. „čiernych barónov“ bola sprevádzaná nezmyselnými politickými školeniami, ponižovaním zo strany veliteľov alebo pretrhnutá tragickou smrťou kamaráta.

Rehole na Slovensku majú mimoriadnu zásluhu aj na tom, že za celých štyridsať rokov sa komunistom nepodarilo totálne ovládnuť cirkev a vykoreniť vieru našich rodičov. Martýrium rehoľí pomohlo ľuďom prelomiť strach a postaviť sa režimu na odpor. Konečne po novembri 1989 mohli rehole vo svojej činnosti oficiálne pokračovať. Rehoľníci a rehoľníčky na Slovensku v roku 1950 trpeli nielen likvidáciou kláštorov, ale následne boli naďalej prenasledovaní režimom. Úhrnne boli rehoľníci v nasledujúcich rokoch uväznení na päť doživotí a 756 rokov väzenia a rehoľníčky na 312 rokov väzenia.

Zhromaždeniu sa prihovoril predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák
(Foto: M. Turza)

Prehliadku kláštora v Kostolnej-Záriečí spríjemňovali spevy miestnej folklórnej skupiny
(Foto: M. Turza)

DISKUSIA O OSOBNOSTIACH PETRŽALKY V ROKOCH 1946 – 1973

V spolupráci Ústavu pamäti národa a Miestnej knižnice v Bratislave-Petržalke sa 15. apríla 2015 uskutočnilo diskusné podujatie zamerané na tému *Petržalka za Železnou oponou a jej osobnosti v rokoch 1946 – 1973*. Podujatie sa konalo v rámci sprievodného programu výstavy pod názvom *Petržalka 1946 – 1973* z cyklu výstav *Taká bola Petržalka*.

Na podujatí sa zúčastnil aj predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Ondrej Krajňák. Vo svojom príhovore prítomným účastníkom prezentoval časť audiovizuálneho svedectva, ktoré ÚPN poskytol Mons. Ján Chryzostom kardinál Korec, ktorý v dotknutom období pôsobil ako tajný biskup Katolíckej cirkvi a súčasne pracoval aj ako robotník a býval v Petržalke. V ďalšom programe zazneli informácie pracovníka ÚPN Stanislava Labjaka o ďalších osobnostiach, ktoré mali vzťah k Petržalke v rokoch 1946 – 1973. V rámci programu boli premietnuté fotografie kardinála Korca z obdobia, keď pracoval ako robotník v Tatracheme v Petržalke. Vedúca miestnej knižnice v Petržalke Viera Némethová predniesla slová tajného biskupa o živote robotníka z publikácie Mariána Gavendu pod názvom *Nekonečné horizonty kardinála Korca*. Účastníci diskusie poskytli tiež osobné svedectvá k téme podujatia a pôsobivé svedectvo prezentoval aj spisovateľ Anton Hykisch na tému spisovateľov ako svedomia národa.

Mgr. Viera Némethová, vedúca miestnej knižnice v Bratislave--Petržalke uviedla tému diskusie (Foto: M. Turza)

Petržalčan a predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák oboznámil účastníkov stretnutia s ilegálnym pôsobením tajne sväteného biskupa J. Ch. Korca v Petržalke v čase normalizácie (Foto: M. Turza)

SPOMIENKA NA 65. VÝROČIE LIKVIDÁCIE GRÉCKOKATOLÍCKEJ CIRKVI V PREŠOVE

Spomienkam na likvidáciu gréckokatolíckej cirkvi v časoch bývalého Československa, ale aj na jej neskoršie obnovenie bolo 25. apríla 2015 venované podujatie v Divadle Jonáša Záborského v Prešove. Zúčastnil sa na ňom aj predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák. Počas programu zazneli spomienky pamätníkov, predstaviteľov cirkvi, či pohľad historika na obdobie spred 65 rokov, kedy takzvaným Prešovským soborom vyvrcholila likvidácia gréckokatolíckej cirkvi na území Československa.

Súčasťou programu bol scénický tanec, spev bohoslovcov, ale aj premiéra dokumentárneho filmu *Pascha* od autorky rehoľnej sestry Ivy Kušíkovej, ktorá približuje spomienky pamätníkov na udalosti z 50. rokov minulého storočia, ale aj obdobie od opätovného obnovenia cirkvi v roku 1968 až po súčasnosť. Prítomným účastníkom spomienkového podujatia sa prihovorili prešovský gréckokatolícky arcibiskup a metropolita Mons. Ján Babjak, primátorka mesta Prešov pani Andrea Turčanová a predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák. Ten vo svojom príhovore vyjadril úctu a uznanie známym aj neznámym mučeníkom, statočným kňazom a nezlomným laikom, ktorí aj napriek vyhrážkam a utrpeniu sa nezriekli svojej viery. Povedal: *„Nástupom komunistov k moci sa Cirkev stala úhlavným nepriateľom štátu. Preto totálne ovládnutie Cirkvi sa malo uskutočniť postupnými krokmi. Najskôr odtrhnutím Cirkvi od Vatikánu, likvidáciou reholí, internáciou nepohodlných kňazov a laikov a následne infiltrovaním moci do vnútorných štruktúr Cirkvi. Najbrutálnejšie sa to prejavilo práve likvidáciou Gréckokatolíckej Cirkvi prostredníctvom Akcie P, ako ju poznáme zo zachovaných dokumentov ŠtB.“*

Na podujatí v Prešove sa zúčastnilo veľké množstvo rehoľníkov, cirkevných a štátnych predstaviteľov, no najmä gréckokatolíckych veriacich. Stalo sa dôstojnou spomienkou na tých, ktorí svojim utrpením a životom prispeli k zachovaniu večných hodnôt a náboženskej slobody. Bolo jednou z významných akcií aktuálneho Roka zasväteného života, ktorý vyhlásil pápež František.

Slávnostnú sv. omšu koncelebrovali bývalí bohoslovci spoločnosti Božieho slova, pamätníci spomienok na Barbarskú noc (Foto: M. Turza)

SPOMIENKA NA LIKVIDÁCIU KLÁŠTOROV V NITRE

Predseda správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák poďakoval spoločnosti Božieho slova, rehoľníkom a priamym účastníkom Barbarskej noci za ich statočnosť a svedectvo viery (Foto: M. Turza)

Slávnostnou svätou omšou v Kaplnke svätého Andreja Svorada na Zobore v Nitre si 6. mája 2015 členovia Konfederácie politických väzňov Slovenska pripomenuli udalosti noci z 3. na 4. mája 1950, kedy komunistický režim v bývalom Československu spustil Akciu kláštory 2, ktorá bola druhou etapou násilného vyvezenia rehoľníkov z kláštorov. Na spomienke sa okrem pamätníkov udalostí spred niekoľkých desaťročí zúčastnil aj predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák. Vo svojom príhovore vyzdvihol pokoru rehoľníkov, s akou prijali úder komunistického režimu a uvádzal ich ako príklad v trpezlivom znášaní príkorí, ktoré po barbarskej noci nasledovali. Podľa údajov Konferencie biskupov Slovenska bolo Akciou K z 13. apríla a Akciou K 2 z 3. a 4 mája 1950 postihnutých celkovo 1180 rehoľníkov z 15 rehoľí, ktorí žili v 76 kláštoroch. Členovia rehoľí boli postupne sústredení do kláštorov v Močenku, Hronskom Beňadiku, Podolínci, Kostolnej a v Báči. Denný režim sa v týchto sústreďovacích kláštoroch riadil podľa pravidiel blízkych väzniciam. Komunikácia s vonkajším svetom bola úplne vylúčená, alebo sa obmedzovala na minimum. V príhovore Ondrej Krajňák uviedol: *„Rehole na Slovensku majú mimoriadnu zásluhu v tom, že za celých štyridsať rokov sa komunistom nepodarilo totálne ovládnuť cirkev a vykoreniť vieru našich rodičov. A preto mi dovoľte, aby som v mene ÚPN vyjadril všetkým internovaným kňazom a rehoľníkom, neskôr príslušníkom Pomocných technických práporov či väzňom pre vieru uznanie za ich statočnosť, svedectvo viery a obetavosť pre hmotné aj duchovné dobrá nášho národa.“*

Po Akcii K zameranej na mužské kláštory sa komunistický režim sústredil aj na ženské rehole, ktoré boli likvidované 29. augusta v rámci Akcie R. Celkovo bolo v dňoch 28. až 31. augusta 1950 sústredených 1962 rehoľníčok a obsadených 137 objektov. Rehoľníčky boli presunuté do šestnástich sústreďovacích kláštorov. Ďalších viac ako 1600 sestier však ostalo pracovať v nemocniciach, pretože režim za ne nemohol nájsť adekvátnu náhradu.

VERNISÁŽ VÝSTAVY „ŽIVOT VE STÍNU ŠIBENICE“ V BRNE PRIPRAVENEJ V SPOLUPRÁCI S ÚPN

V Brne sa 7. mája 2015 uskutočnila slávnostná vernisáž výstavy pod názvom *Život ve stínu šibenice*, ktorú pripravilo Muzeum českého a slovenského exilu 20. století v Brne v spolupráci s domácimi i zahraničnými partnermi. Zúčastnili sa na nej aj zástupcovia ÚPN pod vedením predsedu Správnej rady ÚPN Ondreja Krajňáka. Ústav pre tento účel poskytol expozícii spracované dokumenty súvisiace s obeťami komunistického režimu, ktoré výraznou mierou obohatili medzinárodný kontext výstavy a z odborného hľadiska sa stali neoddeliteľnou súčasťou expozície.

Podujatie začalo uctením si obetí druhého a tretieho odboja v chráme Sv. Michala v Brne, po ktorom nasledovalo samotné otvorenie expozície v Krížovej chodbe Novej radnice. Na stovke výstavných panelov sú prezentované osudy ľudí, ktorí sa v období druhej svetovej vojny zapojili do protinacistického odboja priamo účasťou v bojoch na frontoch, zapojením sa do SNP, poskytnutím pomoci prenasledovanému židovskému obyvateľstvu alebo inou odbojovou aktivitou a následne po roku 1948 boli perzekvovaní totalitným komunistickým režimom. Jednotlivé panely výstavy ponúkajú informácie o ľuďoch, ktorí za svoje nekompromisné postoje voči obom totalitám skončili po komunistickom prevrate v Československu na popraviskách, vo väzniciach, v exile či v úplnom zabudnutí. Prezentované osobnosti nepochádzajú len z radov vojakov či partizánov, ale aj spomedzi kňazov a duchovných rôznych cirkví, spisovateľov, básnikov, umelcov, skautov či jednoduchých občanov postihnutých zločinnou mašinériou „diktatúry proletariátu“.

Predseda SpR ÚPN O. Krajňák v rozhovore s autorom výstavy a riaditeľom Múzea českého a slovenského exilu Janom Kratochvílom a J. Em. kardinálom Dominikom Dukom vyjadrili odhodlanie aj naďalej spolupracovať pri organizovaní podobných podujatí.

Príhovor J. Em. kardinála Dominika Duku, metropolitu a primasa českého počas slávnostného otvorenia výstavy (Foto: M. Turza)

Predseda SpR ÚPN O. Krajňák v rozhovore s autorom výstavy – riaditeľom Múzea českého a slovenského exilu J. Kratochvílom a J. Em. kardinálom Dominikom Dukom (Foto: M. Turza)

Postupné zapaľovanie sviec symbolizujúcich tábory smrti a miesta bolesti a utrpenia počas nacistického a komunistického režimu (Foto: M. Turza)

SPOMIENKA NA 70. VÝROČIE UKONČENIA DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY V EURÓPE KONANÁ V HRUŠOVE

Predseda správnej rady Ústavu pamäti národa Ondrej Krajňák sa 9. mája 2015 v obci Hrušov zúčastnil na spomienkovej slávnosti venovanej 70. výročiu ukončenia druhej svetovej vojny. Malebná obec Hrušov preslávená folklórnym festivalom „Hontianska paráda" získala v roku 2003 titul Dedina roka. V príhovore pred pamätníkom poďakoval Ondrej Krajňák starostovi obce Ing. Pavlovi Bendíkovi za pozvanie a zároveň vyzdvihol jeho úsilie o zachovanie tradícií, duchovných hodnôt a kultúrneho dedičstva obce. Do protifašistického odboja sa z obce Hrušov zapojilo 105 mužov. V tejto súvislosti predseda Správnej rady ÚPN vyzdvihol hrdinský čin miestneho farára Štefana Mikuška, ktorý vďaka znalosti nemeckého jazyka a diplomatickým schopnostiam zachránil pred vyvraždením všetkých mužov, ktorí už boli nastúpení pred nemeckou popravnou čatou. Uviedol: *„Druhá svetová vojna priniesla viac ako 70 miliónov obetí. Je zarážajúce, že až dve tretiny z toho neboli vojaci, ale civilisti. Keď som sa pripravoval na toto stretnutie, cez internet som natrafil na fotografiu usmrtenej rodiny tesne po leteckom bombardovaní. Vedľa seba ležali nehybne telá otca, matky a troch malých detí. Dnes už nikto nepochybuje o tom, že zomreli zbytočne. Aj vo vašej obci život a smrť vašich otcov a starých otcov závisel iba od jediného človeka. Mali ste šťastie, lebo Štefan Mikuška našiel v sebe odvahu postaviť sa pred nemeckých dôstojníkov. Je pre mňa povzbudením, že na tento hrdinský skutok nezabúdate. Lebo ten, ktorý nepozná svoju minulosť, je odsúdený ju zopakovať."* Predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa tiež spomenul mladého ruského vojaka Nikolaja Nikolajeviča Baškirova, ktorý zahynul pri Hrušove. V roku 1973 jeho rodičom obec slávnostne udelila čestné občianstvo. Na pietnej spomienke sa okrem samotných obyvateľov obce zúčastnili a uctili si ju vystúpením aj miestni folkloristi, ľudová hudobná skupina Bukovina, mladí hrušovskí heligónkári a mužská a ženská folklórna skupina z Hrušova. Čestnú stráž pri pamätníku tvorili členovia miestneho Dobrovoľného hasičského zboru.

Predseda správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák počas slávnostného príhovoru (Foto: M. Turza)

Starosta obce Ing. Pavel Bendík (druhý sprava) počas spomienkovej slávnosti (Foto: M. Turza)

ÚPN NA 4. SYMPÓZIU INŠTITÚCIÍ ZAOBERAJÚCICH SA DEJINAMI 20. STOROČIA

Pozdravný príhovor prezidenta Rakúskej republiky Heinza Fischera v úvode sympózia
(Foto: M. Turza)

Prezident Rakúskej republiky Heinz Fischer s predstaviteľmi ENRS M. Meckelom, J. Rydelom, M. Weberom, R. Rogulským a riaditeľom Inštitútu Ludvika Boltzmana S. Karnerom
(Foto: M. Turza)

Vo Viedni sa v dňoch 11. – 13. mája 2015 uskutočnilo už 4. sympózium inštitúcií zaoberajúcich sa dejinami 20. storočia pod názvom *Pamäť Európy*. Zúčastnil sa na ňom aj prezident Rakúskej republiky Heinz Fischer. Hlavným organizátorom sympózia je už po štvrtýkrát Európska sieť Pamäť a Solidarita (ENRS), ktorú na Slovensku zastupuje Ústav pamäti národa.

Predseda Správnej rady ÚPN a zároveň člen riadiaceho orgánu ENRS Ondrej Krajňák spolu s koordinátorom pre zahraničnú spoluprácu Marianom Turzom uvítali neobyčajný záujem širokého spektra vedeckých pracovníkov, teoretikov umenia, žurnalistov a bádateľov o nastolené témy. Viac ako dvestopäťdesiat predstaviteľov inštitúcií a organizácií venujúcich sa dejinám 20. storočia sa zúčastnilo na prednáškach, diskusiách a tvorivých dielňach na tému spomienok na druhú svetovú vojnu. Témou sympózia boli spomienky na druhú svetovú vojnu po sedemdesiatich rokoch od jej ukončenia vyjadrené mottom *Víťazi, porazení, páchatelia, obete, nečinní svedkovia*. Rakúsky prezident Heinz Fischer povedal: *„Sme národom obetí a páchateľov“* a dôrazne pokračoval: *„Druhá svetová vojna ukončená pred sedemdesiatimi rokmi je najväčšia tragédia v ľudských dejinách.“* Podotkol tiež, že z dejín pramení ponaučenie pre ďalšie generácie. Podľa neho, veľa národov potrebovalo čas, aby pochopili svoju mieru zodpovednosti za zločiny minulého storočia. Rakúšania sa na seba dlho pozerali ako na obete druhej svetovej vojny. Vychádzali pritom z presvedčenia, že čím viac obetí sa našlo medzi nimi, tým menej bolo vinníkov. Vyskytli sa aj názory o úplnej nevine rakúskeho národa, pričom sa pozdvihoval fakt, že, okrem iného, *„anšlus prišiel zvonku“* a *„rozkazy prišli zhora“*, dodal k téme prezident Heinz Fischer. Počas diskusie, v ktorej zazneli rozličné spomienky na totalitu minulého storočia, sa účastníci sympózia usilovali nájsť odpoveď na otázku, ako treba rozprávať o zločinoch 20. storočia bez ich porovnávania. Profesor Richard Overy z britskej Exeterskej univerzity zdôraznil, že až úpadok komunizmu vo východnej Európe uvoľnil dvere otvorenej diskusii o skutočnom charaktere sovietskeho Ruska. Výsledkom bola zmena pohľadu na vec, začali sa ozývať hlasy porovnávajúce zločinný charakter oboch totalitných režimov. Totalitné systémy majú veľa spoločného. Niektorí sa dokonca usilujú krkolomne ich porovnávať takým spôsobom, že počítajú množstvo obetí oboch systémov, aby sa presvedčili, ktorý z diktátorov Adolf Hitler alebo Josif V. Stalin bol väčším zločincom. Profesor ďalej dodal, že ak siahneme po príklad do poľskej histórie, krutá pravda o Katyni je, že obidvaja, tak Hitler ako i Stalin, by ju mohli mať na svedomí, hoci v tomto prípade nesie zodpovednosť bezpochyby Rusko.

Počas sympózia sa dostalo viac pozornosti aj umelcom a ich interpretáciám druhej svetovej vojny. Anda Rottenberg poznamenala: *„Môže sa zdať, že v samotnej vojne nezaujíma súčasných umelcov najviac peklo, ale*

mechanizmus, podľa ktorého fakty pomaly ustupujú fikcii a nezastaviteľnému procesu zastierania spomienok a pamäti ako takej.“ Londýnska spisovateľka, Dr. Monica Bohm-Duchen hovorila o umeleckej tvorbe, ktorá vznikla počas druhej svetovej vojny: *„Veľa ľudí, ktorí predtým nemali s umením nič spoločného, pocítili pod vplyvom strašných vojnových udalostí vo svojom vnútri nutnosť tvoriť. Tieto diela majú v súčasnosti obrovskú edukačnú hodnotu a to tým viac, že svedkovia oných udalostí nás pomaly opúšťajú.“* Diskusie o holokauste zhrnula nakoniec Dr. Karen Franklinová z Medzinárodnej rady múzeí (ICOM): *„Musíme sa sústrediť na súčasnosť, na nadchádzajúce roky, počas ktorých budú musieť ďalšie pokolenia prevziať zodpovednosť za smrť svojich rodičov, starých a prastarých rodičov.“* Cyklus sympózií Pamäť Európy sa začal v septembri v roku 2012 v Gdansku. Ďalšie ročníky sa konali v Berlíne a Prahe. V budúcom roku sa predstavitelia inštitúcií venujúcich sa dejinám 20. storočia stretnú v Budapešti.

Pohľad na účastníkov sympózia počas príhovoru prezidenta Rakúskej republiky Heinza Fischera (Foto: M. Turza)

PRÍSTUPOVÉ ROKOVANIA S KRAJINAMI KANDIDUJÚCIMI NA ČLENSTVO V SIETI ENRS

Vo Viedni sa 12. mája 2015 uskutočnili prístupové rokovania so zástupcami krajín kandidujúcich na členstvo v medzinárodnej sieti ENRS (Európska sieť Pamäť a Solidarita), ktorej riadnym členom je aj Slovenská republika, v sieti zastúpená Ústavom pamäti národa. V tejto súvislosti bol preto na rokovaniach prítomný za ÚPN aj predseda jeho Správnej rady Ondrej Krajňák. O členstvo v sieti ENRS prejavili záujem Albánsko a Srbsko. Počas rokovaní so zástupcami kandidujúcich krajín členovia „Steering Commitee“ ako riadiaceho orgánu ENRS, predstavili najskôr kandidujúcim štátom samotnú sieť ENRS, ako aj jej hlavné úlohy a ciele. Následne zástupcovia Albánska a Srbska prezentovali svoje súčasné aktivity súvisiace s vyrovnávaním sa s minulosťou a obeťami totalitných režimov vo vlastných krajinách, ako aj zámery a plány do budúcnosti. Slovensko vyjadrilo úsiliu oboch krajín pri vstupe do ENRS svoju podporu. Vôľu zástupcov inštitúcií zaoberajúcich sa s vyrovnávaním sa s obeťami totalitných režimov v Albánsku a Srbsku musia ešte na najvyššej štátnej úrovni podporiť aj ministri kultúry oboch krajín a následne riadiace orgány ENRS rozhodnú o ich prípadnom vstupe do medzinárodnej siete ENRS.

Vedúci predstavitelia medzinárodnej siete ENRS Mathias Weber, Rafal Rogulski a Jan Rydel a zástupca Rumunska Florin Abraham (Foto: M. Turza)

ODHALENIE PAMÄTNEJ TABULE OBETIAM VOJEN A REŽIMOV V STAREJ ĽUBOVNI

Aby sa nikdy nezabudlo na obete vojen a odkaz politických väzňov, odhalili 22. mája 2015 v Starej Ľubovni novú pamätnú tabuľu obetiam svetových vojen, nespravodlivo odsúdeným politickým väzňom a ľuďom odvlečeným do sovietskych gulagov. Na slávnostnej spomienke sa za účasti zástupcov SZPB, KPVS a širokej verejnosti zúčastnil aj predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák. Primátor mesta Stará Ľubovňa Ľuboš Tomko pri tejto príležitosti uviedol, že iniciatíva umiestnenia pamätnej tabule na námestie vzišla ešte z predchádzajúceho Mestského zastupiteľstva. Takáto tabuľa už bola umiestnená v Starej Ľubovni po skončení prvej svetovej vojny, ale z neznámych dôvodov ju po druhej svetovej vojne odstránili. Ide v podstate o obnovenie pôvodnej tabule, s tým, že jej odkaz rozšírili pri príležitosti 70. výročia ukončenia druhej svetovej vojny. *„Je potrebné pamätať na ľudí, ktorí trpeli a padli v tomto vojnovom období i po jeho skončení,“* uviedol Ľuboš Tomko.

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák vo svojom príhovore ocenil konanie organizátorov slávnosti, že nezabúdajú na obete svetových vojen, na ľudí odvlečených do sovietskych gulagov, väznených či popravených pre politické či náboženské presvedčenie. *„Odhaduje sa, že druhá svetová vojna priniesla so sebou viac ako 70 miliónov obetí. Je zarážajúce, že až dve tretiny z toho neboli vojaci, ale civilisti. No iba málokto sa zaoberá skutočnosťou, že v dôsledku vojnou spôsobeného hladu zomrelo v Číne, Indonézii, Indočíne a Indii okolo 12 miliónov ľudí. Ženy, deti, starci, tí, ktorí sa nikdy nezaujímali o Hitlera či Stalina. Národy, ktoré napadnutie Poľska hitlerovským Nemeckom či sovietskym Ruskom nevnímali ako bezprostredné ohrozenie. Presne rovnako, ako my dnes vnímame vojnu u našich východných susedov. Preto je dobré, že dnes odhaľujeme pamätník a že si dnes pripomíname obete totalitných režimov. Lebo ako je známe, ten kto nepozná svoju minulosť, je odsúdený ju zopakovať,“* povedal v sugestívnom príhovore Ondrej Krajňák.

Predseda SpR Ondrej Krajňák a primátor Starej Ľubovne Ľuboš Tomko odhaľujú pamätnú tabuľu (Foto: M. Petrilák)

Účastníci spomienkového podujatia (Foto: M. Petrilák)

V okrese Stará Ľubovňa padlo len počas druhej svetovej vojny 206 ľudí, do sovietskych gulagov bolo odvlečených takmer 120 ľudí a v tomto období nespravodlivo väznili ďalších viac ako 30 obyvateľov okresu. Súčasťou pamätnej tabule je okrem žalmu aj text, ktorý hovorí o tom, aby sa nezabúdalo na obete svetových vojen, nespravodlivo odsúdených politických väzňov a ľudí násilne odvlečených do ruských gulagov. Tabuľu umiestnili do srdca Starej Ľubovne, pri kostole sv. Mikuláša. Súčasťou spomienkovej slávnosti bola svätá omša i odborný seminár, na ktorom okrem iných vystúpili aj Ondrej Krajňák, otec Daniel Atanáz Mandzák a historik Ľubovnianskeho múzea Eduard Lainz.

V POPRADE SLÁVNOSTNE OCENILI ÚČASTNÍKOV A VETERÁNOV PROTIKOMUNISTICKÉHO ODBOJA

Ústav pamäti národa v spolupráci s mestom Poprad zorganizoval 28. mája 2015 slávnostné odovzdanie pamätných listov a pamätných medailí veteránom a účastníkom protikomunistického odboja z podtatranského regiónu, ktorí bojovali proti komunistickému režimu a zaslúžili sa o slobodu a demokraciu. Odovzdanie sa uskutočnilo za prítomnosti podpredsedu Národnej rady SR Jána Figeľa, viceprimátora mesta Poprad Pavla Gašpera, generálneho vikára Spišskej diecézy Mons. Antona Tyrola, zástupcov Katolíckej univerzity v Ružomberku, zástupcov Konfederácie politických väzňov Slovenska, organizácie bývalých príslušníkov VTNP-PTP, Svetového združenia bývalých československých politických väzňov a Združenia protikomunistického odboja. Súčasťou podujatia bola tiež projekcia dokumentárneho filmu *Prežili sme Gulag* pre študentov miestnej Cirkevnej spojenej školy. Divákom sa prihovoril tvorca filmu Ondrej Krajňák a tiež protagonista príbehu – človek odvlečený do jedného z gulagov – Jozef Tekeli. K prítomným sa obrátila aj riaditeľka Cirkevnej spojenej školy v Poprade Mgr. Zuzana Bednárová. Na úvod oficiálneho slávnostného aktu vystúpili aj podpredseda NR SR Ján Figeľ, viceprimátor mesta Poprad Pavol Gašper a predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák. V príhovore Ján Figeľ apeloval zvlášť na študujúcu mládež, aby bola vnímavá na minulosť vzhľadom k budúcnosti, pretože: *„... národ má pamätať a ctiť si tých, čo v minulosti trpeli, lebo slobody vo svete ubúda, a pravda je základom spravodlivosti, ktorej keď sa národ nedrží, buduje totalitu.“* V závere poďakoval ÚPN za úsilie venované pamäti národa. Podobne Ondrej Krajňák sa vo svojom príhovore vyjadril: *„Zúčtovanie s komunistickou minulosťou znamená obnovenie spravodlivosti. V praxi to*

Zástupcovia organizátorov podujatia. Uprostred hosť, podpredseda NR SR Ján Figeľ (Foto: M. Jakubčová)

Predseda SpR ÚPN odovzdáva dekrét ocenenému Jozefovi Jarabovi (Foto: M. Jakubčová)

Jozef Tekeli, ocenený respondent dokumentárneho filmu ÚPN Prežili sme Gulag (Foto: M. Jakubčová)

Oceneným sa prostredníctvom videa prihovoril poslanec Európskeho parlamentu Ivan Štefanec
(Foto: ÚPN)

Miloslav Adamjak
(Foto: ÚPN)

znamená, aby bývalí politickí väzni, či prenasledovaní občania nezostali naďalej na okraji spoločnosti. Ale aby sa pre spoločnosť stali morálnou autoritou. A naopak, aby Tí, ktorí boli zodpovední za zločiny proti ľudskosti, boli spravodlivo potrestaní. Aby napríklad bývalí príslušníci ŠtB za činnosť v období, kedy sa priamo podieľali na perzekúciách voči vlastným spoluobčanom, nemohli za svoju službu v tomto období poberať výsluhové dôchodky. Aby Vasilovi Biľakovi, zodpovednému za pozvanie a inváziu vojsk Varšavskej zmluvy v auguste roku 1968 nemohla byť odhalená busta v rodnej obci. Aby tí, ktorí boli väznení, či inak prenasledovaní, mohli v súčasnosti poberať dôchodky porovnateľné s dôchodkami, aké poberajú bývalí príslušníci ŠtB. Lebo neochota vysporiadať sa s vlastnou minulosťou ohrozuje našu budúcnosť.“ V závere poďakoval oceneným, ale aj organizátorom podujatia za možnosť vzdať úctu tým, ktorí trpeli a možnosť zoznámiť s ich príkladom aj dnešnú mladú generáciu. Ocenení bývalí politickí väzni a účastníci protikomunistického odboja následne od predsedu Správnej rady ÚPN dostali ďakovný list a pamätnú medailu Ústavu pamäti národa a v mene primátora mesta Poprad ružu. V mene ocenených sa prihovoril bývalý politický väzeň Ondrej Bartko. Slávnostný charakter podujatia svojím sprievodným kultúrnym programom umocnili žiaci Základnej umeleckej školy Janka Silana, Gymnázia Pavla Ušáka Olivu a spevák Marian Turza z ÚPN. Ocenení spolu s oficiálnymi hosťami na záver podujatia prijali pozvanie primátora mesta Poprad Jozefa Švagerka na čašu vína.

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák odovzdal ďakovný list a pamätnú medailu Ústavu pamäti národa nasledujúcim účastníkom protikomunistického odboja z podtatranského regiónu:

Ondrej Bartko
(Foto: ÚPN)

Alžbeta Bileková
(Foto: ÚPN)

Juraj Jarab
(Foto: ÚPN)

Ondrej Martinko
(Foto: ÚPN)

Emil Melioris
(Foto: ÚPN)

Štefan Novák
(Foto: ÚPN)

Miloslav Adamjak, narodený 23. júna 1931 v Ždiari. Bol odsúdený komunistickými súdmi na jeden rok odňatia slobody. Tvrdý pobyt a vypočúvanie sprevádzané zimou, bitkou a ponižovaním poznal vo väznici Štátnej bezpečnosti v Šaci. Krutosť vyšetrovania mu pripomínajú trvalé následky na tvárovej časti hlavy. Zvyšok trestu prežil v Krajskej väznici v Košiciach, odsúdený za spravodajstvo medzi občanmi v regióne Levoča – Ždiar.

Ondrej Bartko, narodil sa 16. decembra 1928 v Kežmarku. Ako šestnásťročný chlapec prebral ťarchu rodinných poľnohospodárskych prác. Na základnú vojenskú službu nastúpil do Českého Krumlova, po previerkach však z neho urobili „čierneho baróna“, príslušníka Pomocných technických práporov (PTP). Neskôr bol prevelený do uránových baní. Bol postihovaný neustálou výmenou pôdy za menej kvalitnú, ponúkali mu rôzne výhody, no on vstup do Jednotného roľníckeho družstva (JRD) nikdy nepodpísal, nevzdal sa dedovizne a ostal súkromne hospodáriacim roľníkom, jediným v Kežmarku.

Alžbeta Bileková, narodená 6. októbra 1937 v Jablonove pri Levoči; je neterou Jána Hutyru, kňaza, provinciálneho predstaveného radu Lazaristov a riaditeľa rehole Dcér Kresťanskej lásky Sv. Vincenta de Paul, ktorý bol internovaný v Akcii K za vernosť Bohu, cirkvi a modlitbe. Alžbeta bola spojkou medzi rehoľou a pátrom, ktorý bol odsúdený na 10 rokov. Výška jej trestu bola jeden rok. Pri krížovom výsluchu zažila krutosť násilia, na ktoré sa veľmi ťažko spomína. Na samotke bola dva mesiace a zvyšok trestu prežila v Ženskej väznici v Pardubiciach. Aktívne pracuje v organizácii politických väzňov od roku 1990.

Juraj Jarab, narodil sa 14. októbra 1932. Jeho otec bol komunistickými funkcionármi označený za kulaka – dedinského

Michal Slivka
(Foto: ÚPN)

Margita Smatanová
(Foto: ÚPN)

Jozef Tekeli
(Foto: ÚPN)

Ocenená ctihodná sestra Jana Lapšanská
(Foto: M. Jakubčová)

Pohľad do preplneného hľadiska
(Foto: M. Jakubčová)

boháča. V roku 1951 nastúpil na mimoriadne vojenské cvičenie k 65. práporu PTP v Dolných Životiciach. Po dvojtýždňovom výcviku bez zbrane pracoval so svojou čatou v bani „Hlubina" v hĺbke 900 metrov v Ostrave. Bol pridelený na najťažšie práce, ktoré odmietali vykonávať civilní zamestnanci. V PTP na pracoviskách strávil trikrát vianočné sviatky. Až do roku 1989 u všetkých zamestnávateľov v kádrových posudkoch sa uvádzala jeho kvalifikačná skupina „E" – nespoľahlivý, čo pociťovali aj členovia jeho rodiny.

Ondrej Martinko, narodil sa 21. novembra 1931 v Spišskom Štiavniku. Počas štúdia na Reálnom gymnáziu v Spišskej Novej Vsi bol zaistený ako sedemnásťročný študent pre protištátnu činnosť. Po zaistení bol dennodenne vypočúvaný a bitý, s vyhrážkami doživotného väzenia. Štátnym súdom v Bratislave v spojení s rozsudkom Najvyššieho súdu v Prahe bol v roku 1950 uznaný vinným zo zločinu združovania sa proti štátu a odsúdený k trestu odňatia slobody v trvaní šesť mesiacov. Po vypršaní trestu mu nebolo umožnené doštudovať.

Emil Melioris, narodil sa 25. apríla 1931 v Hôrke. Po štúdiách v Misijnom dome v Nitre sa po vypuknutí povstania v roku 1944 vrátil domov. Po skončení vojny nastúpil na štúdiá v Reálnom gymnáziu v Spišskej Novej Vsi. V januári 1949 ho zatkli. Značný čas strávil v na samotke. Štátnym súdom v Bratislave v spojení s rozsudkom Najvyššieho súdu v Prahe bol v roku 1950 uznaný vinným zo zločinu združovania sa proti štátu a odsúdený k trestu odňatia slobody v trvaní šesť mesiacov.

Štefan Novák, narodený 8. augusta 1935 v Poľanovciach. Spolu s ďalšími občanmi pracoval a organizoval akcie Slovenskej povstaleckej légie, za čo bol odsúdený na tri roky nepodmienečne. Najťažšie sa menovanému spomína na mesiace, ktoré prežil na samotke. Počas ôsmich mesiacov sa mu dostalo najväčšieho poníženia a potupenia ľudskej dôstojnosti. V roku 1989 vyzýval ľudí, ktorí boli perzekvovaní, aby sa združili a utvorili silnú vysoko humánnu základňu, ktorá by ochraňovala ľudské práva, rešpektovala slobodu myslenia, svedomia a vyznania.

Michal Slivka, narodený 29. marca 1923; pochádza z osemčlennej roľníckej rodiny z Letanoviec. Absolvoval dvojročnú hospodársku školu v Spišskej Novej Vsi. Komunistické úrady mu vymenili jeho pozemky za menej kvalitné a niekoľkokrát mu vzali dobytok. Radšej si vybral život v chudobe, ako prispôsobenie sa praktikám režimu. Nevstúpil do družstva a ani nechodil k voľbám. Z vysokej školy mu vyhodili dcéru aj syna, oboch zo štvrtého ročníka. Krivo ho obvinili a rozsudkom Okresného súdu v Spišskej Novej Vsi z roku 1965 uznali vinným z trestného činu útoku na štátny orgán a orgán spoločenskej organizácie a odsúdili ho na trest odňatia slobody v trvaní šesť mesiacov, výkon ktorého mu bol podmienečne odložený na skúšobnú dobu v trvaní troch rokov.

Margita Smatanová, narodená 10. júna 1941; dcéra politického väzňa Jozefa Čarnogurského z Malej Frankovej, okres Spišská Stará Ves, ktorý bol odsúdený Štátnym súdom v Bratislave v spojení s rozsudkom Najvyššieho súdu v Prahe z roku 1950 za protištátnu činnosť na dvadsať rokov väzenia. Z trestu bol prepustený na amnestiu v roku 1962. Celá rodina bola prenasledovaná počas éry komunizmu až do Nežnej revolúcie v roku 1989. Celý tento prípad je zdokumentovaný v knihe Rudolfa Dobiáša *Triedni nepriatelia*, *I. diel*.

Jozef Tekeli, narodený 13. októbra 1923; politický väzeň – násilne odvlečený NKVD. Bol odsúdený v roku 1945 Vojenským tribunálom štvrtého Ukrajinského frontu vo vykonštruovanom procese na desať rokov v nápravno-pracovnom tábore v bývalom ZSSR. V gulagu strávil osem rokov, sedem mesiacov a dvanásť dní. Až do vysokého veku bol aktívnym členom Konfederácie politických väzňov Slovenska a neskôr Sekcie násilne odvlečených Svetového združenia bývalých čsl. politických väzňov. Po smrti Jána Košúta je jedným z posledných pamätníkov stalinských gulagov.

PREDSEDA SPRÁVNEJ RADY ÚPN NA OCEŇOVANÍ PROTIKOMUNISTICKÝCH ODBOJÁROV V PRAHE

V utorok 2. júna 2015 sa v budove Úradu vlády Českej republiky (ČR) v Prahe, aj za účasti predsedu Správnej rady ÚPN Ondreja Krajňáka, uskutočnilo slávnostné odovzdanie pamätných dekrétov a odznakov účastníkom odboja a odporu proti komunizmu, ktorí boli ocenení Etickou komisiou Českej republiky pre ocenenie účastníkov odboja a odporu proti komunizmu.

Slávnostného odovzdávania ocenení sa za vládu ČR zúčastnil aj minister kultúry Mgr. Daniel Herman, ktorý sa prítomným aj prihovoril. Za Etickú komisiu ČR prehovoril Mgr. Miloš Rejchrt. Ďalej sa slova ujal predseda Etickej komisie ČR, Mgr. Jiří Kaucký, ktorý následne odovzdal oceneným účastníkom odboja a odporu proti komunizmu pamätné dekréty a pamätné odznaky. V rámci slávnostného ceremoniálu boli ocenené účastníčky odboja a odporu proti komunizmu: Alexandra Součková za aktívne pôsobenie v odbojovej skupine a zasielanie informácií o hospodárskych pomeroch v Československu do Rádia Slobodná Európa; Jaroslava Králová za aktívne zapájanie sa do činnosti skupiny osôb sústredených okolo Josefa Hinterholzingera a za prípravu prekročenia štátnej hranice bývalého poslanca JUDr. PhDr. Ludvíka Novotného. In memoriam boli ocenení: František Havelka za aktívne pôsobenie v odbojovej skupine Rudolfa Hájka a Josefa Koutníka šírením protikomunistických letákov, zhromažďovaním zbraní a prípravou na zapojenie sa do štátneho prevratu; Karel Král za aktívne pôsobenie v odbojovej skupine Josefa Vlasatého, tlačou a rozširovaním protikomunisticky zameraných publikácií; Bohumil Jakubek za aktívne pôsobenie v odbojovej skupine označovanej ako „Bohumil Jakubek a spol." a Václav Tops za aktívnu účasť v činnosti skupiny „Modrý kříž", za ktorých si ocenenie prevzali ich rodinní príslušníci. Slávnostného odovzdávania ocenení sa ďalej zúčastnil senátor Jiří Oberfalzer, predsedníčka Rady Ústavu pre štúdium totalitných režimov PhDr. Emilie Benešová, riaditeľ Ústavu pre štúdium totalitných režimov Mgr. Zdeněk Hazdra, Ph.D., riaditeľka Archívu bezpečnostných zložiek Mgr. Svetlana Ptáčníková, riaditeľ Ústavu pre súčasné dejiny AV ČR PhDr. Oldřich Tůma, Ph.D., predsedníčka Konfederácie politických väzňov, MUDr. Nadežda Kavalírová a ďalší čestní hostia.

Slávnostný prejav predniesol minister kultúry ČR Mgr. Daniel Herman (Foto: M. Turza)

Ocenení Etickou komisiou Úradu vlády ČR za odpor proti totalite (Foto: M. Turza)

Velehradská bazilika (Foto: M. Turza)

ÚPN SPOLUORGANIZÁTOROM VÝSTAVY A KONFERENCIE NA VELEHRADE

Na Velehrade v Českej republike v sále kardinála Tomáša Špidlíka vo velehradskom dome sv. Cyrila a Metoda sa v dňoch 11. a 12. júna 2015 uskutočnila dvojdňová medzinárodná konferencia pod názvom *„Velehrad vás volá! – Vplyv Helsinskej konferencie na rozvoj aktivít cirkví v stredoeurópskom priestore“*. Konferencia bola venovaná pamätnej púti k 1100. výročiu úmrtia sv. Metoda, ktorá pred tridsiatimi rokmi otriasla komunistickým režimom. Organizátormi podujatia boli český Ústav pre štúdium totalitných režimov a slovenský ÚPN.

Na konferencii sa zúčastnilo niekoľko desiatok historikov z Čiech, Poľska, Slovenska ale aj z Ruska, medzi nimi napríklad Adolf Hampel, nemecký historik a teológ; Petruška Šustrová, česká novinárka a prekladateľka ako aj zástupcovia slovenského ÚPN – predseda Správnej rady Ondrej Krajňák a historik Pavol Jakubčin, ktorí na nej aj aktívne vystúpili. Medzi čestnými hosťami konferencie sme našli Mons. Joachima kardinála Meisnera z Kolína nad Rýnom a olomouckého arcibiskupa Mons. Jana Graubnera. V rámci programu konferencie bol (popri prednáškach a panelových diskusiách) premietnutý aj unikátny videozáznam z Velehradu 1985, ktorý vtedy amatérsky nakrútil Ondrej Krajňák, súčasný predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa. Ten vo svojom príhovore okrem iného povedal: *„Môžeme konštatovať, že aj Cyrilometodské dedičstvo a duch oboch vierozvestcov povzbudil veriacich Čechov, Moravanov a Slovákov, aby s odvahou vyjadrili svoj odpor proti zlu, ktorý v tom čase predstavoval komunistický režim, zameriavajúci svoj ideologický a triedny boj hlavne proti*

Predseda SpR ÚPN Ondrej Krajňák počas úvodného prejavu na konferencii Velehrad Vás volá! (Foto: M. Turza)

katolíckej cirkvi. Skúsenosť z Velehradu vytvorila ideálne predpoklady pre pokračovanie zápasu za náboženskú slobodu. O pár rokov na to Velehradská púť dozrela v bratislavskej sviečkovej manifestácii v otvorený protest veriacich proti komunistickému režimu. Lebo je v záujme oboch našich inštitúcií, aby sme dnešnej mladej generácii ponúkli príklad nenásilného odporu proti akejkoľvek totalite. Aby už nikdy netiekla krv pre rozdielne politické názory alebo náboženské presvedčenie. Je v záujme našej spoločnosti na oboch brehoch rieky Moravy, aby toto protestné zhromaždenie občanov, ktoré si tu dnes na Velehrade pripomíname, bolo zapísané ako jeden z medzníkov v novodobej histórii našich národov a aby sa stalo trvalým symbolom odporu proti komunistickému režimu.“ Súčasťou konferencie bola aj vernisáž výstavy s rovnakým názvom, na ktorej ÚPN taktiež participoval.

Spoluautor výstavy a spoluorganizátor konferencie Velehrad Vás volá! Pavol Jakubčin a predseda SpR ÚPN Ondrej Krajňák (Foto: M. Turza)

V kaplnke Cyrilka na Velehrade je výstava sprístupnená do 31. augusta 2015. Konferencia mala za cieľ pripomenúť význam tejto udalosti a podeliť sa o výsledky historického bádania v oblasti hľadania súvislostí medzi ideami Helsinskej konferencie a stúpajúcou rezistenciou cirkví v stredoeurópskom priestore v osemdesiatych rokoch 20. storočia.

Helsinská konferencia presadila v roku 1975 zásadu ľudských práv nielen do diplomatickej agendy. V nasledujúcom desaťročí sa ukázalo, že rovnako dôležitý pre zmeny v Európe bol aj „helsinský proces“ vedený zdola. Súčasťou tohto procesu sa stalo aj prebudenie cirkví v stredoeurópskom regióne. Duchovný i laici, predovšetkým tí, ktorí pôsobili neverejne (skrytá cirkev), začali formulovať stále dôraznejšie požiadavky na dodržiavanie náboženských a občianskych slobôd. Výrazným medzníkom tohto diania sa stala jedna z najväčších československých pútí a protikomunistických demonštrácií v socialistickom období, ktorá sa konala na Velehrade 7. júla 1985. Vtedajších osláv 1100. výročia úmrtia sv. Metoda a udelenia Zlatej ruže velehradskej bazilike, privezenej legátom pápeža Jána Pavla II., kardinálom Agostinom Casarollim, sa vtedy zúčastnilo štvrť milióna veriacich z Československa i susedných krajín. Tí sa márne tešili na príchod pápeža sv. Jána Pavla II., ktorému komunisti návštevu nepovolili a veľkú pútnickú slávnosť sa pokúsili premeniť na mierovú manifestáciu. Neuvážené prejavy komunistických politikov – ministra kultúry Milana Klusáka a predsedu vtedajšieho okresného národného výboru v Uherskom Hradišti spôsobili, že púť prerástla v mohutný protest. Pôvodne komunistami plánovaná mierová slávnosť sa zmenila v demonštráciu za náboženské a občianske slobody. Jej účastníci povzbudení výzvou pápeža *„Nebojte sa!“* komunistických pohlavárov nielen že vypískali, ale vo veľkom, v tej dobe úplne neslýchane, skandovali heslá požadujúce slobodu a návštevu pápeža, čím predložili režimu účet za desaťročia náboženského útlaku a nerešpektovanie občianskych práv.

Kardinál Joachim Meisner, ktorý počas obdobia komunizmu tajne vysvätil 60 kňazov z bývalého Československa, spolu s Ondrejom Krajňákom (Foto: M. Turza)

Predseda SpR ÚPN v priateľskom rozhovore s olomouckým arcibiskupom Mons. Janom Graubnerom (Foto: M. Turza)

VO VARŠAVE O 25 ROKOCH EURÓPSKEJ SKÚSENOSTI V OSÍDLACH KOMUNISTICKEJ DIKTATÚRY

Vo Varšave sa 15. júna 2015 uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia pod názvom „25 rokov európskej skúsenosti v osídlach komunistickej diktatúry – úspechy a neúspechy“, ktorú usporiadal poľský Inštitút pamäti národa (IPN), ktorý je partnerskou organizáciou slovenského Ústavu pamäti národa.

Popri účastníkoch z partnerských pamäťových inštitúcií z okolitých postsocialistických krajín sa na nej zúčastnil aj predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák s koordinátorom medzinárodnej spolupráce ústavu Marianom Turzom. Účastníci konferencie mali možnosť prezentovať sa v štyroch tematických panelových diskusiách venovaných problematike „ako hovoriť o komunizme“. V jednej z nich odznel aj príspevok predsedu Správnej rady ÚPN Ondreja Krajňáka, ktorý v ňom priblížil problematiku otvárania archívov bývalej ŠtB a sprievodných javov súvisiacich so zverejnením registračných protokolov bývalej komunistickej ŠtB v Československu. V ďalších blokoch sa účastníci venovali otázkam stíhania zločinov komunizmu ako aj účelnosti previerok a lustrácií. Príspevok Ondreja Krajňáka mal medzi účastníkmi konferencie mimoriadny ohlas. V následnej živej diskusii a počas neformálnych rozhovorov si účastníci konferencie vymieňali názory a skúsenosti na skutočnosť, ako otváranie archívov zarezonovalo vo verejnosti v jednotlivých postkomunistických krajinách. Aj táto konferencia len posilnila vedomie dôležitosti a nutnosti existencie pamäťových inštitúcií typu ÚPN v postkomunistických krajinách, ktorých pôsobenie napomáha zachovaniu pamäti národov na neblahé dedičstvo komunistického režimu, čo má mimoriadny význam pre nastupujúce generácie, ktoré sa o tomto režime majú možnosť dozvedieť len z učebníc dejepisu.

Účastníkov konferencie zaujala aj obrazová časť prezentácie ÚPN (Foto: ÚPN)

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák počas prezentácie (Foto: ÚPN)

Predseda Správnej rady ÚPN odovzdáva predsedovi IPN ďakovný list a pamätnú medailu ÚPN (Foto: M. Turza)

ÚPN PROTESTUJE PROTI RUSKÉMU FILMOVÉMU DOKUMENTU O INVÁZII V ROKU 1968

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák so znepokojením prijal správu o odvysielaní filmového dokumentu o udalostiach z roku 1968 v bývalom Československu, ktorý 23. mája 2015 vo svojom vysielaní uviedla ruská štátna televízia Rossija 1, a preto sa pripája k proklamácii MZV SR s nasledovným vyhlásením:

„Odsudzujem zľahčovanie a zakrývanie skutočností, ktoré mali pre mnohých občanov bývalého Československa tragické následky. Prezentovanie invázie vojsk Varšavskej zmluvy do bývalého Československa v roku 1968 v dokumente Varšavská zmluva – odtajnené stránky, ako aj jej ospravedlňovanie, sú v kontexte s následnou dvadsaťročnou okupáciou Československa sovietskymi vojskami zavádzajúce a nepravdivé. Okupácia v noci z 20. na 21. augusta 1968 dvadsiatimi siedmini vojenskými divíziami zo Sovietskeho zväzu, Maďarska, Bulharska, Poľska a NDR s 500 000 vojakmi, s viac ako 6300 tankami, 2000 delami a 800 lietadlami nebola žiadnou internacionálnou pomocou, ale vojenskou okupáciou a porušením medzinárodného práva. Zahynulo pri nej najmenej 108 ľudí a ďalšie stovky boli ťažko zranené. Okupácia zastavila proces demokratizácie a pomaly odštartovala normalizáciu, ktorá priniesla ďalšie obete v podobe zmarených nádejí a osudov mnohých jednotlivcov i celých rodín v bývalom Československu. Účelové prepisovanie histórie a nerešpektovanie skutočnej pravdy vedie napríklad k tomu, že 25 rokov po páde železnej opony sa opätovne stávame svedkami nielen relativizovania pravdy o našej minulosti doma alebo v zahraničí, ale aj k tomu, že napríklad príslušníci bývalej ŠtB aj naďalej poberajú vysoké výsluhové dôchodky, že páchateľov trestných činov proti ľudskosti spáchaných počas komunizmu nemožno potrestať, alebo že vysokému komunistickému funkcionárovi Vasilovi Biľakovi, ktorý mal priamy podiel na pozvaní vojsk Varšavskej zmluvy do bývalého Československa, stojí pamätník v rodnej obci.

Na Šafárikovom námestí v Bratislave bola 21. augusta 1968 usmrtená Daniela Košanová
(Zdroj: AÚPN)

Toto považujem za výsmech obetiam komunistického režimu a provokáciu pre všetkých demokraticky zmýšľajúcich občanov. Na základe historických výskumov sme presvedčení, že invázia vojsk v auguste 1968 bola mocenským zásahom v záujme udržania vplyvu bývalého Sovietskeho zväzu v jednom zo svojich satelitov, ktorým bývalé socialistické Československo bolo. Osudy tisícok jednotlivcov či celých rodín počas následnej komunistickej normalizácie sú toho jasným dôkazom.

Z hľadiska vyrovnávania sa s obdobím neslobody považujem preto takéto konanie za rovnako nebezpečné ako pokusy neonacistov ospravedlňovať nacistické zločiny. ÚPN prejavuje úctu účastníkom a veteránom protikomunistického odboja a tisíckam spoluobčanov, ktorí akýmkoľvek spôsobom trpeli počas komunistickej totality. Odmietame sa preto nečinne prizerať, ako zásluhou straty pamäti sa z bývalých prenasledovateľov stávajú novodobé obete, či dokonca hrdinovia. V mene ÚPN tak vyjadrujem rozhodný protest proti tomu, aby sa 25 rokov po skončení komunistickej totality začalo relativizovať zločinecké obdobie komunizmu vo všetkých jeho formách.

Vyzývam všetky demokratické sily na Slovensku, aby sa pripojili k protestu a odsúdili takéto a podobne zvrátené totalitné propagandistické prejavy, ktoré hrubo znevažujú pamiatku obetí komunistickej totality a vytvárajú priestor na opakovanie tragédií podobného charakteru.“

ZA VOJTECHOM OTTMAROM

Dňa 26. marca 2015 odišiel vo veku nedožitých 70 rokov do večnosti Vojtech Ottmar, politický väzeň a dlhoročný predseda trnavskej krajskej organizácie združenia Politickí väzni – Zväz protikomunistického odboja (ZPKO).

Vojtech Ottmar sa narodil 8. júla 1945 v Trnave. V osemdesiatych rokoch 20. storočia tvrdo do jeho života zasiahol komunistický režim. V roku 1983 bol zatknutý a v roku 1985 vo vykonštruovanom procese odsúdený za údajné podvracanie republiky na dva roky väzenia. Tie si odsedel najskôr po zatknutí vo vyšetrovacej väzbe v Justičnom paláci a po odsúdení si zvyšok trestu odpykával v ilavskej väznici. Jeho „zločinom“ bolo, že priateľovi povedal, ako popredná a všemocná stranícka funkcionárka a predsedníčka Slovenského zväzu žien Elena Litvajová uprednostnila výstavbu vlastnej chaty na lukratívnom pozemku, kde mala pôvodne stáť zotavovňa pre deti. Ottmarov priateľ o tejto skutočnosti informoval *Hlas Ameriky*, avšak listy prepravované prostredníctvom tajného spolupracovníka zachytila Štátna bezpečnosť (ŠtB) a už bola na svete „protištátna skupina“. Útrapy Vojtecha Ottmara sa ani po odsedení trestu zďaleka neskončili. Po návrate z väzenia čakal naňho život v tieni paragrafu podvracania republiky, čo znamenalo ďalšiu spoločenskú proskripciu. Štátna bezpečnosť mu počas jeho trápenia viackrát ponúkala „pomoc“ a ukončenie šikanovania, ak by sa stal jej tajným spolupracovníkom. Verný svojmu presvedčeniu, že najväčšou podlosťou v živote človeka je udať kamaráta pre politiku, na návrhy ŠtB nikdy nepristúpil, hoci za to platil vysokú cenu v podobe väznenia a všemožných prekážok, aké vedel pripraviť normalizačný režim tým ľuďom, ktorí pred ním nezohli chrbát. Svojím postojom však Vojtech Ottmar ukázal, že aj komunistickému režimu, napriek jeho takmer neobmedzenej moci nad občanom, sa dalo povedať nie. V podstate práve pre odmietnutie spolupráce s ŠtB zmenil súd rozhodnutie a z pôvodného podmienečného trestu sa stal nepodmienečný. Málokto po roku 1989 vedel oceniť podobných ľudí, ktorí zrejme satisfakciu nájdu až vo večnosti.

Vojtech Ottmar (Foto: ÚPN)

Veľkou vášňou Vojtecha Ottmara bola literárna tvorba, ktorej sa popri svojej práci aktívne venoval po celý život. Výsledkom sú zbierky básní *Ľudská neľudskosť* a autobiografické publikácie *Podvratník* a *Nežná revolúcia potkanov*, v ktorých opisuje útrapy vo väzniciach a prenasledovanie normalizačným režimom v osemdesiatych rokoch. Spomína však aj na veselé či vážne príhody zo svojho života v dvoch dieloch *Spomienok starého Trnavčana*. Všetky jeho knihy si našli cestu k čitateľom, najmä vďaka autorovmu pútavému literárnemu štýlu a vysokej miere autenticity.

Osobitné miesto v živote Vojtecha Ottmara tvorili aktivity pre politických väzňov, ktorým venoval veľa času i úsilia. Ako člen a vedúci trnavskej pobočky ZPKO dlhé roky bojoval za to, aby sa pamiatka obetí komunistického režimu dôstojne pripomínala. Aj vďaka jeho aktivite bol v Trnave odhalený v roku 2006 pred budovou Okresného súdu pri Ružovom parku pamätník politickým väzňom a práve on vybral citát, ktorý si každý okoloidúci môže prečítať: *„Vďaka Ti, Bože, čos‘ ráčil slovenskému rodu, láskavo vrátiť slobodnú zas hrudu, aby žil na nej jarma pozbavený.“* Neúnavne organizoval stretnutia politických väzňov z Trnavy a okolia, písal články, oslovoval predstaviteľov samosprávy, zároveň až do posledných dní svojho života, napriek zhoršenému zdravotnému stavu, vybavoval agendu združenia vo svojej kancelárii.

Česť jeho pamiatke!

Peter Jašek

FESTIVAL SLOBODY

Ústav pamäti národa v novembri 2015 organizuje už piaty ročník multižánrového Festivalu slobody. Festival ako jediný na Slovensku reflektuje obdobie neslobody a divákom prinesie množstvo zaujímavých filmov, diskusií, divadelných predstavení a výstav. Vyvrcholením festivalu bude udeľovanie cien Ústavu pamäti národa a oceňovanie politických väzňov pamätnou medailou ÚPN. Súčasťou festivalu bude unikátna, interaktívna výstava Freedom Express, ktorá dokumentuje zložitý proces, počas ktorého sa stredovýchodná časť Európy oslobodila od komunistickej diktatúry. Jednotlivé časti sú venované slobode slova a prejavu, slobode náboženského vyznania a presvedčenia, ekonomickej slobode a ďalším témam, ktoré odhaľujú rôzne podoby a tváre slobody. Výstava bola inštalovaná vo viacerých európskych metropolách. Festival slobody sa tento rok opäť rozšíri aj do regiónov ako jednodňová filmová prehliadka, spojená s diskusiami a iným zaujímavým programom – 18. novembra sa uskutoční v Prešove a 19. novembra v Humennom. Na všetky podujatia je vstup voľný. Viac o Festivale slobody môžete nájsť na www.festivalslobody.sk.

9. NOVEMBER / pondelok

17.00 SLÁVNOSTNÉ OTVORENIE VÝSTAVY „FREEDOM EXPRESS“ (výstava)
Bratislava

Výstava dokumentuje zložitý proces, počas ktorého sa stredovýchodná časť Európy oslobodila od komunistickej diktatúry. Jednotlivé časti sú venované slobode slova a prejavu, slobode náboženského vyznania a presvedčenia, ekonomickej slobode a ďalším témam, ktoré odhaľujú rôzne podoby a tváre slobody.

20.30 STOPY V SNEHU (film)
Univerzitné pastoračné centrum, Mlynská dolina, Bratislava
Dokument, Slovensko, 2015, 52 min.
réžia: Slavomír Zrebný

Dokumentárny film o pašovaní literatúry do Československa v období neslobody. Len v 50. rokoch 20. storočia bolo zlikvidovaných okolo 28 miliónov kníh, mnoho autorov bolo zakázaných a zriadená bola cenzúra. Ústredným motívom filmu je príbeh troch kamarátov, ktorí sa zapojili do pašovania literatúry cez hory. V roku 1983 boli zatknutí, uväznení a následne odsúdení. Film analyzuje fenomén pašovania literatúry a objasňuje motivácie ľudí, ktorí nezištne riskovali vlastnú slobodu, aby napomohli k vnútornej slobode a poznaniu ostatných.

21.30 OPERÁCIA „KAMELOT“ (diskusia po filme)
Univerzitné pastoračné centrum, Mlynská dolina, Bratislava

Operácia „Kamelot“ bol krycí názov pre prípad troch zatknutých mužov, ktorí pašovali literatúru z Poľska do Československa. Hostia na diskusii: Branislav Borovský a Tomáš Konc – odsúdení za pašovanie literatúry, Slavomír Zrebný – režisér

10. NOVEMBER / utorok

Medzinárodná filmová prehliadka sa koná v Kine Lumière (Špitálska 2206/4, Bratislava). Dopoludňajší blok (9.00 – 13.00) je vyhradený pre študentov základných a stredných škôl po rezervácii vstupeniek.

9.00 MOJE POVSTANIE (film)
Poviedkový/vojnový, Slovensko, 2014
réžia: Jonáš Karásek, Marika Beňadik Majorová
Štyri filmové poviedky z projektu Moje povstanie, ktorý bol realizovaný pre mladých ľudí v súvislosti so 70. výročím SNP s cieľom predstaviť mladej generácii túto udalosť prostredníctvom príbehov individuálneho hrdinstva obyčajných ľudí.

9.30 FETIŠE SOCIALIZMU: SUBKULTÚRY (film)
Dokument, Slovensko, 2014, 27 min.
réžia: Vladislava Plančíková
Dokumentárny cyklus o živote v socialistickom zriadení. Páčili sa vám depešáci, radi ste trampovali alebo riskovali dvojku zo správania za tenisky, dlhé vlasy či kríž na krku? O tom, ako za socializmu vyzeral boj proti konformizmu, masovosti, socialistickým ideálom, o tom, či bolo možné odlíšiť sa, slobodne rozmýšľať, slobodne sa obliekať či jednoducho počúvať „zakázanú" hudbu.

10.00 FREEDOM EXPRESS (film)
Dokument, Poľsko, 2014, 27 min.
Dokumentárna roadmovie o ceste študentov po stopách totalitných režimov. Mladí ľudia z krajín strednej Európy absolvovali dvojtýždňovú cestu cez krajiny bývalého východného bloku, kde sa snažili pochopiť atmosféru neslobody ako aj význam pádu komunizmu v týchto krajinách.

10.30 DISKUSIA PO FILME

11.00 MESTO 44 (film)
Dráma/vojnový, Poľsko, 2014, 130 min.
réžia: Jan Komasa
Mesto 44 rozpráva príbehy mladých ľudí, ktorí žijú svoje životy tak, ako by každý deň mal byť ich posledným. Nie je to vďaka ich statočnosti alebo ľahkovážnosti – tento postoj je prirodzený vzhľadom na skutočnosť, ktorej čelia. Píše sa totiž rok 1944 a ich príbehy sa odohrávajú v Nemcami okupovanej Varšave. Mladí Poliaci vnímajú svoje zapojenie do podzemného hnutia nielen ako vlasteneckú povinnosť, ale aj ako dobrodružstvo, príležitosť pochváliť sa pred rovesníkmi a zapôsobiť na dievčatá. (Mládeži prístupné od 12 rokov.)

18.00 SLÁVNOSTNÉ OTVORENIE FESTIVALU SLOBODY: BEŽ, CHLAPČE BEŽ (film)
Dráma/vojnový, Nem./Fran./Poľ., 2013, 112 min.
réžia: Pepe Danquart
V roku 1942 utečie Srulik z varšavského geta. Má deväť rokov. Schová sa v neďalekých lesoch, kde sa spolu s ďalšími utekajúcimi židovskými deťmi snažia prežiť do konca vojny. Spia v korunách stromov a živia sa tým, čo si sami ulovia alebo ukradnú na priľahlých farmách. Hlad a zima však Srulika prinútia, aby sa vrátil späť do civilizácie, kde si musí zmeniť meno na Jurek Staniak a predstierať, že je sirota z katolíckej rodiny. V dedinách stretne ľudí, ktorí riskujú vlastné životy, aby mu pomohli, ale aj tých, ktorí sú schopní ho zradiť. Dojemný a zároveň inšpirujúci príbeh o ceste jedného chlapca, ktorý musel zo dňa na deň dospieť, aby prežil.
Po filme Vás pozývame na čašu vína.

11. NOVEMBER / streda

Medzinárodná filmová prehliadka sa koná v Kine Lumière (Špitálska 2206/4, Bratislava). Dopoludňajší blok (9.00 – 13.00) je vyhradený pre študentov základných a stredných škôl po rezervácii vstupeniek.

9.00 MOJE POVSTANIE (film)
Poviedkový/vojnový, Slovensko, 2014
réžia: Jonáš Karásek, Marika Beňadik Majorová
Štyri filmové poviedky z projektu Moje povstanie, ktorý bol realizovaný pre mladých ľudí v súvislosti so 70. výročím SNP s cieľom predstaviť mladej generácii túto udalosť prostredníctvom príbehov individuálneho hrdinstva obyčajných ľudí.

9.30 FETIŠE SOCIALIZMU: SUBKULTÚRY (film)
Dokument, Slovensko, 2014, 27 min.
réžia: Vladislava Plančíková
Dokumentárny cyklus o živote v socialistickom zriadení. Páčili sa vám depešáci, radi ste trampovali alebo riskovali dvojku zo správania za tenisky, dlhé vlasy či kríž na krku? O tom, ako za socializmu vyzeral boj proti konformizmu, masovosti, socialistickým ideálom, o tom, či bolo možné odlíšiť sa, slobodne rozmýšľať, slobodne sa obliekať či jednoducho počúvať „zakázanú" hudbu.

10.00 FREEDOM EXPRESS (film)
Dokument, Poľsko, 2014, 27 min.
Dokumentárna roadmovie o ceste študentov po stopách totalitných režimov. Mladí ľudia z krajín strednej Európy absolvovali dvojtýždňovú cestu cez krajiny bývalého východného bloku, kde sa snažili pochopiť atmosféru neslobody ako aj význam pádu komunizmu v týchto krajinách.

10.30 DISKUSIA PO FILME

11.00 MESTO 44 (film)
Dráma/vojnový, Poľsko, 2014, 130 min.
réžia: Jan Komasa
Mesto 44 rozpráva príbehy mladých ľudí, ktorí žijú svoje životy tak, ako by každý deň mal byť ich posledným. Nie je to vďaka ich statočnosti alebo ľahkovážnosti – tento postoj je prirodzený vzhľadom na skutočnosť, ktorej čelia. Píše sa totiž rok 1944 a ich príbehy sa odohrávajú v Nemcami okupovanej Varšave. Mladí Poliaci vnímajú svoje zapojenie do podzemného hnutia nielen ako vlasteneckú povinnosť, ale aj ako dobrodružstvo, príležitosť pochváliť sa pred rovesníkmi a zapôsobiť na dievčatá.
(Mládeži prístupné od 12 rokov.)

16.00 ŽIVOT PODLE VÁCLAVA HAVLA (film)
Dokument, Česko/Francúzsko, 2014, 70 min.
réžia: Andrea Sedláčková
O Václavovi Havlovi boli nakrútené stovky hodín materiálu, no napriek tomu biografický film zachytávajúci celoživotný príbeh veľkého Európana doposiaľ chýbal. Pestrý Havlov život – rodinu, detstvo, jeho lásky, dramatickú tvorbu a politickú činnosť – zachytila v dokumentárnom filme režisérka Andrea Sedláčková, ktorá Havla

predstavuje vo všetkých životných etapácha a úlohách, okrem iného ako intelektuálneho rebela, milovníka žien a života či obdivovateľa undergroundu a rockerov.

17.30 NÁVRAT DO HORIACEHO DOMU (film)
Dokument, Slovensko, 2014, 70 min.
réžia: Anna Grusková
Dokumentárny film ponúka nový, ženský pohľad na vojnu. Predstavuje život Chavivy Reickovej (1914 – 1944), hrdinky Slovenského národného povstania, príslušníčky britskej spravodajskej služby, aktivistky i zanietenej sionistky. Stojí za to vymeniť lásku, či rodinu za hrdinské skutky? Film prináša nielen množstvo neznámych archívnych materiálov, spomienky pamätníkov a putovanie po Chaviviných stopách na Slovensku, vo Veľkej Británii a v Izraeli, ale predovšetkým príbeh príťažlivej osobnosti, ktorý môže inšpirovať i v súčasnosti.

19.00 ANTON SRHOLEC (film)
Dokument, Slovensko, 2015, 96 min.
réžia: Alena Čermáková
Dokumentárny film o životnej ceste Antona Srholca, človeka, ktorý nikdy neopustil svoje zásady – milovať ľudí a Boha napriek životným okolnostiam a bojovať za lepší svet uprostred pokazeného sveta.

21.00 OSEMDESIAT LISTOV (film)
Dráma, Česká republika, 2010, 75 min.
réžia: Václav Kadrnka
Jeden deň v komunistickom Československu inšpirovaný životom režiséra. Štrnásťročný Vašek vyráža so svojou matkou na cestu po úradoch, aby získali povolenie odísť za otcom, ktorý emigroval do Veľkej Británie. Režisér Václav Kadrnka rozpráva osobný príbeh o odlúčení a túžbe byť s milovaným človekom navzdory ťažkým okolnostiam, o vytrvalosti a nezlomnosti, s akou mnoho ľudí v bývalom režime čelilo absurdnému byrokratickému systému. Atmosféra ľahostajnosť a ošumelosti kontrastuje s úprimnosťou a hĺbkou vzťahu Vaška s matkou a otcom. Film získal cenu českej kritiky za objav roku 2011 a s veľkým úspechom bol premietaný na Berlinale.

12. NOVEMBER / štvrtok

Medzinárodná filmová prehliadka sa koná v Kine Lumière (Špitálska 2206/4, Bratislava). Dopoludňajší blok (9.00 – 13.00) je vyhradený pre študentov základných a stredných škôl po rezervácii vstupeniek.

9.00 MOJE POVSTANIE (film)
Poviedkový/vojnový, Slovensko, 2014
réžia: Jonáš Karásek, Marika Beňadik Majorová
Štyri filmové poviedky z projektu Moje povstanie, ktorý bol realizovaný pre mladých ľudí v súvislosti so 70. výročím SNP s cieľom predstaviť mladej generácii túto udalosť prostredníctvom príbehov individuálneho hrdinstva obyčajných ľudí.

9.30 FETIŠE SOCIALIZMU: SUBKULTÚRY (film)
Dokument, Slovensko, 2014, 27 min.
réžia: Vladislava Plančíková
Dokumentárny cyklus o živote v socialistickom zriadení. Páčili sa vám depešáci, radi ste trampovali alebo riskovali dvojku zo správania za tenisky, dlhé vlasy či kríž na krku? O tom, ako za socializmu vyzeral boj proti konformizmu, masovosti, socialistickým ideálom, o tom, či bolo možné odlíšiť sa, slobodne rozmýšľať, slobodne sa obliekať či jednoducho počúvať „zakázanú“ hudbu.

10.00 FREEDOM EXPRESS (film)
Dokument, Poľsko, 2014, 27 min.
Dokumentárna roadmovie o ceste študentov po stopách totalitných režimov. Mladí ľudia z krajín strednej Európy absolvovali cestu cez krajiny bývalého východného bloku, kde sa snažili pochopiť atmosféru neslobody ako aj význam pádu komunizmu v týchto krajinách.

10.30 DISKUSIA PO FILME

11.00 MESTO 44 (film)
Dráma/vojnový, Poľsko, 2014, 130 min.
réžia: Jan Komasa
Mesto 44 rozpráva príbehy mladých ľudí, ktorí žijú svoje životy tak, ako by každý deň mal byť ich posledným. Nie je to vďaka ich statočnosti alebo ľahkovážnosti – tento postoj je prirodzený vzhľadom na skutočnosť, ktorej čelia. Píše sa totiž rok 1944 a ich príbehy sa odohrávajú v Nemcami okupovanej Varšave. Mladí Poliaci vnímajú svoje zapojenie do podzemného hnutia nielen ako vlastenecku povinnosť, ale aj ako dobrodružstvo, príležitosť pochváliť sa pred rovesníkmi a zapôsobiť na dievčatá. (Mládeži prístupné od 12 rokov.)

16.00 PASCHA (film)
Dokument, Slovensko, 2014, 45 min.
réžia: Ivica Kušíková
Z utrpenia k životu. Putovanie z tmy do svetla, z utrpenia k víťaznému zavŕšeniu. Poznajú to všetci tí, ktorí výzvy života prijali ako súčasť životnej cesty a nepoddali sa okolnostiam. Gréckokatolícka cirkev na Slovensku bola zvlášť skúšaná v 50. rokoch minulého storočia. O cirkvi prenasledovanej, ale aj tej súčasnej, hovoria otec a syn, kňazi, ktorí si zastali svoje miesto v dobe, do ktorej boli povolaní.

17.00 BEATS OF FREEDOM (film)
Dokument/hudobný, Poľsko, 2010, 72 min.
réžia: Leszek Gnoiński, Wojciech Słota
Unikátny dokumentárny film, v ktorom legendy poľskej rokovej hudby rozprávajú o epoche 80. rokov 20. storočia. Diváci si môžu vypočuť jedinečné príbehy o konfrontácii totalitného režimu s vytváraním ostrovov slobody mládeže.

18.30 STOPY V SNEHU (film)
Dokument, Slovensko, 2015, 52 min.
réžia: Slavomír Zrebný
Dokumentárny film o pašovaní literatúry do Československa v období neslobody. Len v 50. rokoch 20. storočia bolo zlikvidovaných okolo 28 miliónov kníh, mnoho autorov bolo zakázaných a zriadená bola

cenzúra. Ústredným motívom filmu je príbeh troch kamarátov, ktorí sa zapojili do pašovania literatúry cez hory. V roku 1983 boli zatknutí, uväznení a následne odsúdení. Film analyzuje fenomén pašovania literatúry a objasňuje motivácie ľudí, ktorí nezištne riskovali vlastnú slobodu, aby napomohli k vnútornej slobode a poznaniu ostatných.

19.30 NIKDY NEZHASNE (film)
Dokument, Slovensko, 2014, 15 min.
réžia: Peter Vlkovič
Sviečková manifestácia alebo Bratislavský veľký piatok bola pokojná manifestácia občanov za náboženské a občianske práva a slobody v socialistickom Československu, ktorá sa konala 25. marca 1988 v Bratislave. Je dnes s odstupom času považovaná za jedno z najdôležitejších vystúpení občanov a veriacich proti komunistickému režimu.

20.00 FÉNIX (film)
Dráma, Nemecko, 2014, 98 min.
réžia: Christian Petzold
Jún 1945. Domov do Berlína sa vracia zranená a zjazvená Nelly, ktorá prežila Osvienčim. Spoločnosť jej robí Lene, zamestnankyňa Židovskej agentúry a Nellina kamarátka z predvojnového obdobia. Nelly sa ešte úplne nezotavila po operácii tváre a navzdory Leniným varovaniam sa vydáva hľadať svojho manžela Johnnyho, životnú lásku, ktorý ju odmietol opustiť a dlho ju chránil pred prenasledovaním nacistami. Nellina rodina zahynula počas holokaustu a Johnny je presvedčený, že neprežila ani jeho manželka. Keď ho Nelly konečne nájde, Johnny netuší, že ide o jeho manželku a vidí v nej len ženu, ktorá sa na Nelly podobá. Avšak v nádeji, že tak získa dedičstvo jej rodiny, navrhuje Nelly, aby na seba vzala identitu jeho zosnulej ženy. Nelly súhlasí a ujíma sa úlohy seba samej. Chce zistiť, či ju Johnny miloval aj to, či ju zradil. A chce svoj niekdajší život späť.

13. NOVEMBER / piatok

11.00 SPOMIENKA NA POCHOD ŠTUDENTOV ZO 16. NOVEMBRA 1989
Univerzita Komenského, Šafárikovo námestie, Bratislava
Premietanie autentických záberov z pochodu študentov a diskusia s aktérmi a historikmi.

13.00 SPOMIENKA NA POCHOD ŠTUDENTOV PRI PAMÄTNEJ TABULI PRED UK
Univerzita Komenského, Šafárikovo námestie, Bratislava

18.30 HANA (divadlo)
Kremnické divadlo v Podzemí
Divadlo Skrat, A4 (budova YMCA), Karpatská 2, Bratislava
„Človek musí byť celkom dolu alebo bohovsky vysoko, aby si mohol robiť špásy." Poetická groteska na motívy satirického románu Pavla Taussiga. Rozprávkový horor mladej idealistky. Má si zachovať svoje hodnoty alebo zachrániť otca z väzenia? Neriešiteľná situácia 18-ročnej Hany v dobe budovania krutého socializmu. Zmätená, nerozhodná, frustrovaná z vlastnej nemohúcnosti prežíva zápas s vlastným svedomím. Rodina je narušená, viera v dobro a spravodlivosť potlačená. Nájde Hana svoj pevný bod? Vedie cesta k šťastiu cez život obyčajnej omylnej ženy? Alebo existujú novodobí hrdinovia? (Kapacita divadla je 100 miest.)

20.40 DISKUSIA PO DIVADELNOM PREDSTAVENÍ
Na diskusii sa zúčastnia autori, herci a odborníci.

14. NOVEMBER / sobota

17.00 ANDRÁS CSÉFALVAY, JURAJ MYDLA, MATIN PIAČEK: TRI VERZIE (vernisáž výstavy)
Galéria Krokus, Námestie 1. mája 3, Bratislava
Výstava predstaviteľov troch generácií súčasného slovenského výtvarného umenia. Obdobie pred Nežnou revolúciou 1989 trvalo štyri dekády, od revolúcie uplynulo štvrť storočie. Smerujeme k ďalšiemu zlomu? Vernisáž bude doplnená o komentovanú prehliadku výstavy s autormi.

19.30 SLYŠENÍ (divadlo)
Divadlo Aréna, Komorní scéna Ostrava
Divadlo Skrat, A4 (budova YMCA), Karpatská 2, Bratislava
„Kdybychom bývali měli padesát Eichmannů, tak bychom válku museli vyhrát." Obsahom hry je fiktívna výpoveď nacistického vojnového zločinca Adolfa Eichmanna pred samotným Bohom, ktorý samozrejme, ako inak, nie je prítomný. Eichmann tak vypovedá pred divákmi, ktorí svojím usadením do hľadiska akoby zároveň usadali do lavíc pre porotu, a sami v sebe môžu rozhodnúť o miere neľudskosti, ktorej je človek schopný dosiahnuť. (Kapacita divadla je 100 miest.)

21.40 DISKUSIA PO DIVADELNOM PREDSTAVENÍ
Na diskusii sa zúčastnia autori, herci a odborníci.

15. NOVEMBER / nedeľa

15.00 SLÁVNOSTNÁ SVÄTÁ OMŠA ZA OBETE TOTALITNÝCH REŽIMOV
Kostol Najsvätejšieho Spasiteľa (jezuiti),
Františkánske námestie 4, Bratislava

16.30 SLÁVNOSTNÝ PROGRAM OCEŇOVANIA OSOBNOSTÍ
Zrkadlová sieň Primaciálneho paláca,
Primaciálne námestie 1, Bratislava
Slávnostný program spojený s oceňovaním osobností, ktoré sa zaslúžili o slobodu a demokraciu. Nad podujatím prevzal záštitu primátor hlavného mesta SR Bratislavy Ivo Nesrovnal. (Vstup na pozvánky.)

20.00 „CENZÚRA VERZUS SLOBODNÁ TVORBA" (diskusia)
Kultúrne centrum Dunaj, Nedbalova 3, Bratislava
Reflexia obdobia komunizmu s presahom do dneška v literatúre, filme, filozofii a žurnalistike (hostia z Nemecka, Poľska, Bulharska, Čiech a zo Slovenska).

Zmena programu vyhradená.

KONFERENCIA:

SKRYTÉ PÔSOBENIE CIRKVÍ NA SLOVENSKU V ROKOCH 1948 – 1989

Komunistická štátna moc v Československu prijala najmä po roku 1948 sériu opatrení, ktoré okliešťovali činnosť cirkví a podrobovali ich úplnej kontrole štátnych orgánov. Následné prenasledovanie kňazov i veriacich vyvolalo reakciu v podobne postupného formovania tzv. skrytej cirkvi. Tá zabezpečovala pôsobenie najmä v tých oblastiach duchovného života, v ktorých bola oficiálna cirkev silne obmedzovaná alebo kontrolovaná. Napriek tomu, že v súčasnosti sú v spoločnosti i v historiografii známe mnohé skutočnosti z existencie a pôsobenia skrytej cirkvi na Slovensku, veľmi veľa faktov zostáva stále neznámych, alebo je o nich len málo informácií. Mnohé skryté aktivity cirkví mali pritom v živote súdobej spoločnosti zásadný význam a dôležité boli aj pri formovaní odporu proti komunistickému režimu.

Z týchto dôvodov organizuje Ústav pamäti národa v dňoch 3. – 4. novembra 2015 medzinárodnú vedeckú konferenciu, ktorej cieľom je prezentovať najnovšie poznatky o aktivitách skrytej cirkvi, ako aj priblížiť široké spektrum menej známych alebo úplne neznámych neverejných aktivít všetkých cirkví pôsobiacich na Slovensku v druhej polovici 20. storočia.

Termín:
3. – 4. november 2015

Miesto konania konferencie:
priestory Hotela TATRA, Námestie 1. mája č. 5, Bratislava

Podrobný program konferencie nájdete na stránke:
www.upn.sk

Education and Culture DG

'Europe for Citizens' Programme

PROJEKT ORAL HISTORY
SVEDKOVIA Z OBDOBIA NESLOBODY

Na pôde ÚPN postupne vznikol audiovizuálny archív, ktorý v tomto čase eviduje viac ako 2000 nosičov. Široká databáza filmových záznamov, svedeckých výpovedí a audiovizuálnych formátov o praktikách totalitných režimov na Slovensku tvorí neoddeliteľnú súčasť kultúrneho dedičstva. ÚPN aktívne napreduje v projekte, ktorého cieľom je komplexne a systematicky zachytávať svedectvá prenasledovaných osôb.

V súčasnosti máme nakrútených cez 300 svedeckých výpovedí v dĺžke viac ako 600 hodín audiovizuálneho záznamu. Svedectvá ošetrené autorskými právami sú bezpečne uložené v audiovizuálnom archíve ÚPN. Výpovede majú slúžiť na bádateľské a vzdelávacie účely, prípadne na výrobu budúcich TV dokumentov. Ich prehľad a ďalšie využívanie umožňuje podrobná databáza svedectiev a audiovizuálna knižnica. Metodológia nakrúcania a ďalšieho spracovania svedeckých výpovedí sa opiera o dlhodobé skúsenosti a zaužívanú prax domácich aj zahraničných partnerov v oblasti kamerového nakrúcania svedeckých výpovedí. Prepis výpovedí pamätníkov v jednotlivých videoklipoch je spracovaný na základe metodiky medzinárodného portálu Pamäť národa, pripravenej partnerom projektu, združením Post Bellum. Neštandardizovaný prepis realizuje Oddelenie slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied.

Doposiaľ sme vymedzili tri základné kategórie s viacerými subkategóriami, do ktorých možno jednotlivých svedkov z obdobia neslobody začleniť:

1. Slovensko v rokoch 1938 – 1945

1.1. Koniec demokracie, represie, holokaust

1.2. Domáci a zahraničný protinacistický odboj

2. Prechodné obdobie 1945 – 1948

2.1. Koncentračné tábory a Gulagy

2.2. Na ceste ku komunistickej totalite

3. Komunistický režim na Slovensku (1948 – 1989)

3.1 Perzekúcie a procesy 50. a 60. rokov

3.2 Úteky za hranice

3.3 Vyvlastňovanie, vysťahovanie a násilná kolektivizácia

3.4 Prenasledovanie cirkví

3.5 Obrodný proces a okupácia v roku 1968

3.6 Tzv. normalizácia a aktivity disentu

3.7 Protikomunistický odboj a disent

3.8 November 1989 a pád komunizmu

Viac informácií nájdete na našej internetovej stránke:
www.upn.sk

NOVÁ KNIHA ÚPN

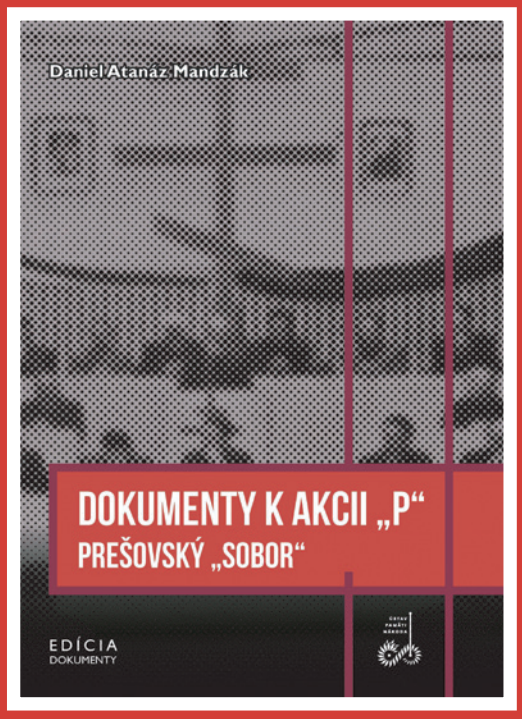

Ústav pamäti národa
Bratislava 2014
ISBN 978-80-89335-70-1

DOKUMENTY K AKCII „P“ PREŠOVSKÝ „SOBOR“

Daniel Atanáz Mandzák (zost.)

Zámer vybudovať v Československu po druhej svetovej vojne novú národnú cirkev na cyrilo-metodskej tradícii a poslušnosti sa vládnucej komunistickej strane nepodaril, preto sa sústredila na menšie ciele. Akciou „P“ sa malo dosiahnuť, aby gréckokatolíci sa stali pravoslávnymi, s tým, že by patrili pod jurisdikciu Moskovského patriarchátu a všetky práva, majetok a zariadenie tejto cirkvi by prevzala pravoslávna cirkev. S akciou „prechodu“ gréckokatolíkov na pravoslávie sa začalo tajne. Bola predovšetkým straníckou úlohou, a nie reálnym a spontánnym hnutím gréckokatolíckych veriacich. Plánovaná konferencia tzv. návratových výborov konaná 28. apríla 1950 v Prešove sa plánovane „prerodila“ na nekánonický a nezákonný „sobor“. Jeho výsledky nemohli byť gréckokatolíkmi uznané za právoplatné – nielenže sa na zasadaní nezúčastnili právoplatne vybraní zástupcovia, ale obaja gréckokatolícki biskupi boli násilne internovaní, teda oni sa na „sobore“ ani nemohli zúčastniť.
Gréckokatolícka cirkev bola na 18 rokov administratívne zakázaná a jej členovia, duchovenstvo a laici, boli komunistickým režimom prenasledovaní. Súčasťou publikácie, ktorá obsahuje 206 dokumentov a 20 príloh, z ktorých veľká časť doteraz nebola publikovaná, je aj menný a miestny register.